

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ
СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Монографія

За редакцією Кошутенко В. П., Костіна О. Ю.

2022

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

**ОДЕСЬКИЙ НАУКОВО ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ СУДОВИХ
ЕКСПЕРТИЗ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЕКСПЕРТНО-
КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР МВС УКРАЇНИ**

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Монографія

За редакцією Хомутенко А.В., Костіна О.Ю.

Київ
2022

ББК 67.311.1
УДК 340

Рекомендовано Вченою радою Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України (протокол № 4 від 23 вересня 2022 р.)

Рецензенти:

В.В. Тіщенко, д.ю.н., член-кореспондент Національної академії правових наук України, професор, завідувач кафедри криміналістики Одеської національної юридичної академії

О.П. Ващук, д.ю.н., професор, судовий експерт Київського науково-дослідного інституту судових експертиз міністерства юстиції України

Автори:

Костін О.Ю. (розділ 1, п.1.2, п.1.3, розділ 3, п.3.1), Хомутенко А.В. (розділ 1 п.1.1, п.1.2, п.1.4, розділ 2, п.2.1, п.2.2, розділ 3, п. 3.2., п. 3.3, розділ 4, п.4.1, п.4.2, п.4.3), Хомутенко В.П. (розділ 1 п.1.1, п.1.3, п.1.4, розділ 2, п.2.1, п.2.3, п.2.4, розділ 3 п. 3.1, п. 3.2., п. 3.3, п.3.4, розділ 4, п.4.2, п.4.3), Ткаченко Н.М. (розділ 1,п.1.2, розділ 2, п.2.2, розділ 4, п.4.4), Луценко І.С. (розділ 1, п.1.3, розділ 2, п.2.1), Лебеденко А.Ю. (розділ 1, п.1.4, розділ 3, п. 3.4), Мотигін Д.В. (розділ 3, п.3.4, розділ 4 п.4.1), Світлоока В.Ф. (розділ 2, п.2.4, розділ 4, п.4.3), Щербініна О.В. (розділ 2, п.2.3), Авімов Я.А. (розділ 3, п.3.3).

І 71 Інституціональне середовище судово-експертної діяльності / О.Ю. Костін, А. В.Хомутенко, В. П. Хомутенко, та ін. – , 2022. – 209 с.
ISBN 978-617-7901-70-8

У монографічному дослідженні здійснено системно-структурний аналіз теоретичних засад інституціонального середовища судово-експертної діяльності. Розкрито особливості інституціонального середовища та інституційно-організаційні доміанти забезпечення судово-експертної діяльності. Висвітлено концептуальні основи нормативно-правового, науково-методичного, кадрового та фінансового забезпечення судово-експертної діяльності. Визначено гносеологічні засади судової експертизи. Систематизовано імперативи та формально-праксеологічні доміанти судової експертизи. Досліджено теоретико-методологічні засади судово-експертної діяльності. Наведено сучасні технології та приклади застосування метода моделювання в експертній практиці. Розглянуто науково-методичні підходи до проведення окремих видів судових експертиз, зокрема судово-психологічної експертизи за позовами про відшкодування моральної школи, судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів і визначення розміру матеріальних збитків внаслідок військової агресії Російської федерації.

Видання призначене для експертів-практиків та наукових працівників, викладачів і студентів ВНЗів у галузі правознавства, економіки.

ISBN 978-617-7901-70-8

© ОНДІСЕ МЮ України
© ОНДЕКЦ МВС України

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	8
1.1. Особливості інституціонального середовища судово-експертної діяльності	8
1.2. Інституційно-організаційні домінанти забезпечення судово-експертної діяльності	15
1.3. Концептуальні основи нормативно-правового та науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності	32
1.4. Інституційні основи фінансового забезпечення судово-експертної діяльності	43
РОЗДІЛ 2. ІМПЕРАТИВИ ТА ФОРМАЛЬНО-ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	53
2.1. Гносеологічні засади судової експертизи	53
2.2. Теоретико-правові імперативи судової експертизи	62
2.3. Праксеологічний підхід у дослідженні кадрового забезпечення інституту судових експертиз	72
2.4. Формально-праксеологічні домінанти судово-експертної діяльності	85
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОДИЧНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	96
3.1. Методологічний інструментарій судово-експертної діяльності	96
3.2. Теоретичні та практичні аспекти застосування метода моделювання в експертній практиці	103
3.3. Сучасні технології в судовій експертизі	119
3.4. Методичні підходи до експертних досліджень електронних документів	126

РОЗДІЛ 4. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ	132
4.1. Основні теоретичні і методичні засади до проведення судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів	132
4.2. Науково-методичні підходи визначення розміру матеріальних збитків, внаслідок військової агресії Російської федерації	142
4.3. Теоретико-методичні підходи до проведення судової експертизи з оподаткування митними платежами транзитних операцій в умовах порушення митного режиму	161
4.4. Проблематика судово-психологічної експертизи за позовами про відшкодування моральної школи	178
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	184

ВСТУП

Становлення держави як правового інституту та закладання демократичних принципів у політичне життя обумовило об'єктивну суспільну вимогу в забезпеченні законності та правопорядку. Для її виконання формуються відповідні правові інститути, які, по своїй суті, сприяють ефективній організації відповідної сукупності суспільних відносин. Особливої ваги в цьому контексті набуває інститут судової експертизи. Судова експертиза виступає одним із найрезультативніших засобів дотримання прав та законних інтересів учасників кримінального процесу, цивільного судового процесу, адміністративного слухання, трудових судових процесів. Нерідко для законного та справедливого вирішення спору необхідним є використання спеціальних знань, умінь і навичок, якими володіють судові експерти.

Зростання актуальності практичного застосування спеціальних знань підвищує вимоги до наукового осмислення різних аспектів інституту судової експертизи. Так, у науці не вироблено єдиного, загальноприйнятого розуміння інституту судової експертизи, її понятійного апарату, ознак та ролі в досудовому розслідуванні як пізнавальної діяльності; недостатньо вивчені питання організаційного, методичного та кадрового забезпечення; не створено цілісної нормативно-правової бази тощо. Подальшого наукового осмислення та узагальнення потребують проблеми призначення та провадження судової експертизи як процедури стадії судового розгляду, а також дослідження наукових і практичних питань, пов'язаних із оцінкою її результатів, інформаційним супроводом та застосуванням експертного висновку як доказу по справі.

Актуальність, доцільність та своєчасність монографії обумовлені об'єктивною необхідністю проведення наукового дослідження теоретичних, методологічних, правових, організаційних, методичних та інформаційних засад судово-експертної діяльності.

Монографія складається з чотирьох розділів, які в логічній послідовності розкривають сформоване інституціональне середовище судової експертизи в Україні.

У першому розділі «Теоретичні засади інституціонального середовища судово-експертної діяльності» визначено основні ознаки судової експертизи як пізнавальної діяльності. Проаналізовано наукові погляди на змістовне наповнення та природу експертної

діяльності. Сформовано понятійний апарат судової експертизи, зокрема терміни, на яких базується процес експертного пізнання. Охарактеризовано елементи системи судової експертизи. За результатами проведеного дослідження наведено авторське тлумачення терміну «інституціональне середовище судово-експертної діяльності», визначено елементи інституціонального середовища та чинники, які на нього впливають. Систематизовано нормативно-правове забезпечення судово-експертної діяльності. Визначено інституційні основи фінансового забезпечення судово-експертної діяльності

У другому розділі монографії «Імперативи та формально-праксеологічні домінанти судово-експертної діяльності» представлені гносеологічні засади, імперативи та домінантні принципи судової експертизи. Наведено тлумачення терміну «принцип судово-експертної діяльності», розкрито теоретичні підходи до сутності та юридичної природи принципів судової експертної діяльності. Проведено порівняльний аналіз принципів судово-експертної діяльності, визначених у поданих до ВРУ законопроектах. Дослідження практики судово-експертної діяльності дозволило навести приклади порушення судовими експертами визначених фундаментальних принципів. Запропоновано та обґрунтовано необхідність застосування праксеологічного підходу при проведенні дослідження кадрового забезпечення інституту судових експертів. Розроблено систему показників ефективності організаційної структури управління судово-експертною діяльністю.

Третій розділ монографії «Теоретико-методологічні засади судово-експертної діяльності» присвячено аналізу практики застосування сучасних технологій та проблематиці використання окремих методів, зокрема моделювання, під час проведення експертних досліджень. Згруповано методи, що застосовуються при вирішенні завдань окремих видів судових експертиз. Розглянуто сутність та приклади практичного використання методу моделювання в судово-експертній діяльності. За результатами проведеного дослідження зроблено висновок, що для того, щоб використовувати електронні документи в якості повноцінних достовірних доказів, необхідно чітко окреслити це на законодавчому та методичному рівнях.

У четвертому розділі «Науково-методичні підходи до проведення окремих видів судових експертиз» проведено ґрунтовний

аналіз теоретичних, нормативно-правових засад і практики проведення економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів, експертизи із визначення розміру матеріальної шкоди, експертизи з оподаткування митними платежами транзитних операцій в умовах порушення митного режиму, а також судово-психологічної експертизи за позовами про відшкодування моральної школи. Так, у розділі наведено приклади питань, які можуть ставитися на вирішення експертів-економістів у разі призначення експертизи у зв'язку з встановленими бюджетними правопорушеннями. Визначено перелік об'єктів судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів та нормативно-правових актів, що регламентують процес виконання бюджету. Наведено пріоритетні напрямки вдосконалення зазначених видів судових експертиз.

Щиру вдячність за плідну співпрацю автори висловлюють рецензентам: д.е.н., член-кореспонденту Національної академії правових наук України, професору, завідувачу кафедри криміналістики Одеської національної юридичної академії професору В.В. Тіщенку; д.ю.н., професору, судовому експерту Київського науково-дослідного інституту судових експертиз міністерства юстиції України О.П. Ващук.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Особливості інституціонального середовища судово-експертної діяльності

Одним із важливих критеріїв правової держави є наявність прозорості та ефективної судової влади. Разом з тим, ефективність вітчизняного судочинства багато в чому залежить від рівня застосування потенціалу сучасних судових експертиз, своєчасного їх проведення та вмілого використання.

Судова експертиза – багатозначне поняття, яке в практичному плані означає судово-експертну діяльність, науковому – галузь знань, процесуальному – джерело доказів, у доказуванні – засіб доказування, гносеологічному – особливий вид дослідження, правозастосовному – процес та результати застосування спеціальних знань¹. Це визначення судової експертизи свідчить, що це поняття значно ширше за поняття «судово-експертна діяльність». Разом з тим, термін судово-експертна діяльність законодавчо не визначено, а вчені трактують його по-різному. Зокрема, проф. І.В. Пирогом судово-експертна діяльність визначена як специфічний вид людської діяльності, заснований на наукових знаннях, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою надання науково обґрунтованих висновків².

У своїй науковій праці Н.М. Ткаченко надає визначення судово-експертній діяльності як «діяльність держави, юридичних і фізичних осіб з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо»³.

¹ Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6020> (дата звернення 05.07.2022)

² Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпро: Ліра ЛТД, 2015. 432 с

³ Ткаченко Н. М. Актуальні питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 120-126 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2012_12_20. (дата звернення 05.07.2022)

Науковці Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, та О. Р. Россинська стверджують, що судово-експертна діяльність є системою дій і пов'язаних з ними правовідносин, що здійснюються в процесі судочинства уповноваженими органами і особами з призначення, організації і проведення судових експертиз⁴.

Г. О. Стрілець визначає судово-експертна діяльність як врегульовану законодавством діяльність судово-експертних установ, спрямовану на проведення незалежних судових експертиз шляхом об'єктивного, всебічного і повного дослідження з дотриманням сучасних досягнень науки та техніки, організації роботи судово-експертних установ і їхніх структурних підрозділів, їх науково-методичне і інформаційне забезпечення, підбір та підготовка судово-експертних кадрів. Крім того, автор виділяє наступні види судово-експертної діяльності: експертно-практичну (проведення експертиз), науково-методичну, організаційну й підготовку кадрів експертів⁵.

Доцільно зазначити, що в законопроекті «Про судово-експертну діяльність» судово-експертна діяльність визначена як «системна діяльність, що здійснюється визначеними цим Законом суб'єктами, пов'язана з організацією, проведенням судових експертиз, їх науково-методичним, інформаційним та кадровим забезпеченням»⁶.

Наукові дослідження судово-експертної діяльності здійснювалось науковцями здебільшого із застосуванням системного, структурно-функціонального та нормативного підходів. Однак, на нашу думку, застосування інституціонального підходу у взаємозв'язку з нормативним, системним та структурно-функціональним підходами при дослідженні судово-експертної діяльності дозволяє більш повно врахувати трансформаційні зміни, взаємозв'язок політичних, правових, економічних, соціальних та інших складових системних перетворень – того, без чого неможливо досягнути бажаної збалансованості реформ у судовій експертизі.

Обґрунтуванню ролі інституціонального підходу в своїх наукових роботах приділяли увагу такі зарубіжні та вітчизняні науковці як: Д. Норт, Л. Девіс, В. Базилевич, В. Гриценко,

⁴ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: учеб. для. 3-е изд., перераб и доп. М.: Норма, 2008. 992 с

⁵ Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ України та напрямки їх діяльності : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2009. 16 с. URL: <http://www.disslib.org/henezys-systemy-sudovo-ekspertnykh-ustanov-v-ukrayini-ta-naprjamky-yikh-dialnosti.html> (дата звернення 05.07.2022)

⁶ Про судово-експертну діяльність: Проект Закону України № 6284 від 05.11.2021. Відомості Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення 05.07.2022)

В. Кредісов, І. Колесніченко, Г. Литвинцева, Т. Лозінська, Т. Усюк, П. Саблук, О. Стрижак, Ф. Хамідуллін та ін. У своїх наукових працях вчені надають визначення інституціонального середовища (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Тлумачення терміну «інституціональне середовище» в наукових працях окремих зарубіжних і вітчизняних науковців

Автори	Визначення поняття
Д. Норт ⁷ та Л. Девісом ⁷	інституціональне середовище – це сукупність основних політичних, соціальних та юридичних правил, які утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу
Л. Девісом ⁸	під інституціональним середовищем мається на увазі законодавча база держави, на основі якої створюються інституціональні структури (організації, асоціації), а також соціальні механізми, які визначаються саме цими структурами
В. Кредісов ⁹	інституціональне середовище – це інституціональна система, в якій реалізуються складні виробничі, економічні, соціальні, екологічні, побутові відносини всіх суб'єктів громадянського суспільства
І.М. Колесніченко ¹⁰	інституціональне середовище як сукупність базових соціальних, політичних, юридичних та економічних правил, що визначають рамки поведінки людей. Складовими інституціонального середовища виступають: правила соціального життя суспільства, функціонування його політичної сфери, базові правові норми – Конституція, конституційні та інші закони тощо
Г. А. Литвинцева ¹¹	під інституціональним середовищем розуміється сукупність основоположних політичних, соціальних і юридичних правил, які утворюють основу для виробництва, обміну і розподілу
Ф.Ф. Хамідуллін ¹²	інституціональне середовище складають формальні та неформальні правила, формальні обмеження, неформальні обмеження, механізми примусу, які визначають інституціональні зміни, на основі яких укладаються інституціональні угоди

Узагальнення визначень терміну «інституціональне середовище» надало можливість дійти до висновку, що воно структурно складається з сукупності формальних і неформальних правил, які регулюють діяльність та взаємодію соціально-

⁷ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики \ Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. Ред. Б.З. Мильнера. М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180с.

⁸ Davis Lance and North Douglass. Institutional Changeand American Economic Growth. The Journal of Economic History, Volume 30, Issue 1, March 1970, pp. 131 – 149. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-economic-history/article/abs/institutional-change-and-american-economic-growth-a-first-step-towards-a-theory-of-institutional-innovation/11DD82AA18202971D9C3EDCFBC72011A#article> (дата звернення 05.07.2022)

⁹ Кредісов В. Роль біхевіоральних чинників у побудові ринкової інституційної системи. *Економіка України*. 2003. № 12. С. 46–50.

¹⁰ Колесніченко І.М. Інституціональна економіка: конспект лекцій. Х. ХНЕУ, 2008. 216 с.

¹¹ Литвинцева Г.А. Словарь терминов по институциональной экономике. М. 2001. URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/96> (дата звернення 05.07.2022)

¹² Хамидуллин Ф.Ф. Формирование институциональной среды развития системы малого предпринимательства : автореф. дис. канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория». Казань, 2007. 20 с.

економічних суб'єктів (фізичних і юридичних осіб) та їх груп. До системи формальних та неформальних норм і правил, як відомо, відносять: стандарти поведінки, звички, рутину, традиції, звичаї, що визначають домінуючий спосіб мислення для соціальної групи чи всього народу в економічній, соціальній, політичній або будь-якій іншій сфері; а також сукупність законів, що регламентують певні суспільні відносини¹³ через формування механізму вирішення конфліктів між господарськими суб'єктами. Вирішення конфліктів здійснюється шляхом призначення та проведення судових експертиз.

У сучасній правовій та економічній літературі домінує підхід, згідно з яким інститут в широкому розумінні варто визначати як закріплення певних правил у законах (нормах, обмеженнях), а також як сукупність установ та організацій, які регламентують ці норми. Логіка нормативного підходу при дослідженні інститутів проявляється в тому, що, якщо існують правила, то повинні існувати, по-перше, вихідні передумови реалізації цих правил; по-друге, обмеження застосування правил і виключення з правил, оскільки правила мають певну сферу застосування; по-третє, механізми примусу виконання цих правил і контролю за їх виконанням¹⁴.

Формальні та неформальні інституції визначають рівень розвитку відносин у судовій експертизі, правила взаємодії науково-дослідних експертних установ з уповноваженими державними органами та ініціаторами судових експертиз і експертних досліджень, а також обмеження для судових експертів, які формуються в межах їх прав, обов'язків, компетенцій. Зокрема, на інституціональне середовище судово-експертної діяльності впливають:

- ✓ закономірності розвитку і характер самої судової експертизи;
- ✓ стан і рівень розвитку науки експертології, яка має можливості теоретичного узагальнення потреб експертного забезпечення правосуддя;
- ✓ умови і потреби розвитку суспільства, внаслідок чого з'являються закономірності у боротьбі з правопорушеннями;
- ✓ стан і тенденції розвитку злочинності (поява нових видів правопорушень, способів їх вчинення).

На думку П.Т. Саблук, сукупність правил, формальних і неформальних зв'язків, обмежень, які структурують людську

¹³ Хомутенко А.В. Сутність та передумови інституціональної модернізації управління державними фінансами України. *Економіка та держава*. 2018. № 1. С. 91-96

¹⁴ Стрижак О.О. Поняття інституту: основні підходи до визначення суті та змісту. *Економіка та держава*. 2016. № 8. С. 38-43. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3573&i=5> (дата звернення 08.07.2022)

взаємодію, забезпечують регулювання життєвого простору, являють собою інституції¹⁵. Суть інституцій полягає в тому, що вони створюють певне інституціональне середовище, яке впливає на поведінку індивіда, але водночас встановлює обмеження для здійснення його діяльності, використовуючи економічні, політичні, правові, психологічні та соціальні чинники¹⁶.

Доцільно зазначити, що в наукових працях термін «інституція» вживається для позначення механізму дії норм (правил) у будь-якій галузі суспільних відносин та особливостей управління¹⁷.

Судово-експертні інституції – система принципів і правил діяльності, визначених державною політикою та нормативно-правовими актами в сфері судово-експертної діяльності, що здійснюються судовими експертами і спеціалізованими державними установами.

Інституціональне середовище судово-експертної діяльності – це чіткий упорядкований набір формальних та неформальних інституцій, що впливають на розвиток судової експертизи як правого інституту і на діяльність експертів під час виконання судових експертиз, експертних досліджень та на діяльність усіх органів, служб, що організовують, забезпечують, реалізують функціонування судової експертизи.

Найповніше сутність інституціонального середовища судово-експертної діяльності розкривається через її функції, до яких належить: інформаційна (доказова), гносеологічна (пізнавальна), кримінологічна, методологічна.

Інформаційна (доказова) функція судово-експертної діяльності полягає в тому, що висновок, складений судовим експертом на підставі дослідження матеріалів справи, може бути підставою для прийняття судом певного рішення щодо обставин справи, яка знаходиться на розслідуванні чи судовому розгляді. Це зумовлене тим, що згідно з вимогами чинного законодавства висновок експерта є одним із доказів у справі. При цьому висновок повинен бути

¹⁵ Саблук П.Т. Інституційні засади трансформацій в аграрній сфері: доп. на 13–х річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, (Київ 20-21 червня 2011 р.) К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2011. 64 с.

¹⁶ Усюк Т.В. Загальне та особливе у дефініціях теорії інституціоналізму. *Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал*. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/2518/1/SRE_2011_5_169-173.pdf (дата звернення 09.07.2022)

¹⁷ Гриценко В.В. Сутність і категоріальна відмінність понять “інститут” та “інституція”. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_4/6.pdf (дата звернення 09.07.2022)

достовірним, об'єктивним та обґрунтованим, що встановлюється слідчим (судом).

Гносеологічна (пізнавальна) функція судово-експертної діяльності полягає в тому, що судовий експерт із застосуванням спеціальних знань, використовуваних при дослідженні інформації, яка міститься в наданих на дослідження матеріалах, про об'єкт, явища та процеси, встановлює обставини, з метою отримання та формування нових знань про об'єкт пізнання.

Кримінологічна функція судово-експертної діяльності полягає в тому, що судова експертиза є одним із доказів вчинення правопорушень, видів забезпечення правосуддя.

Методологічна функція судово-експертної діяльності полягає в тому, що внаслідок наукового обґрунтування узагальненої експертної практики розробляються нові технології проведення судових експертиз.

Елементи інституціонального середовища судово-експертної діяльності представлені на рис. 1.1.

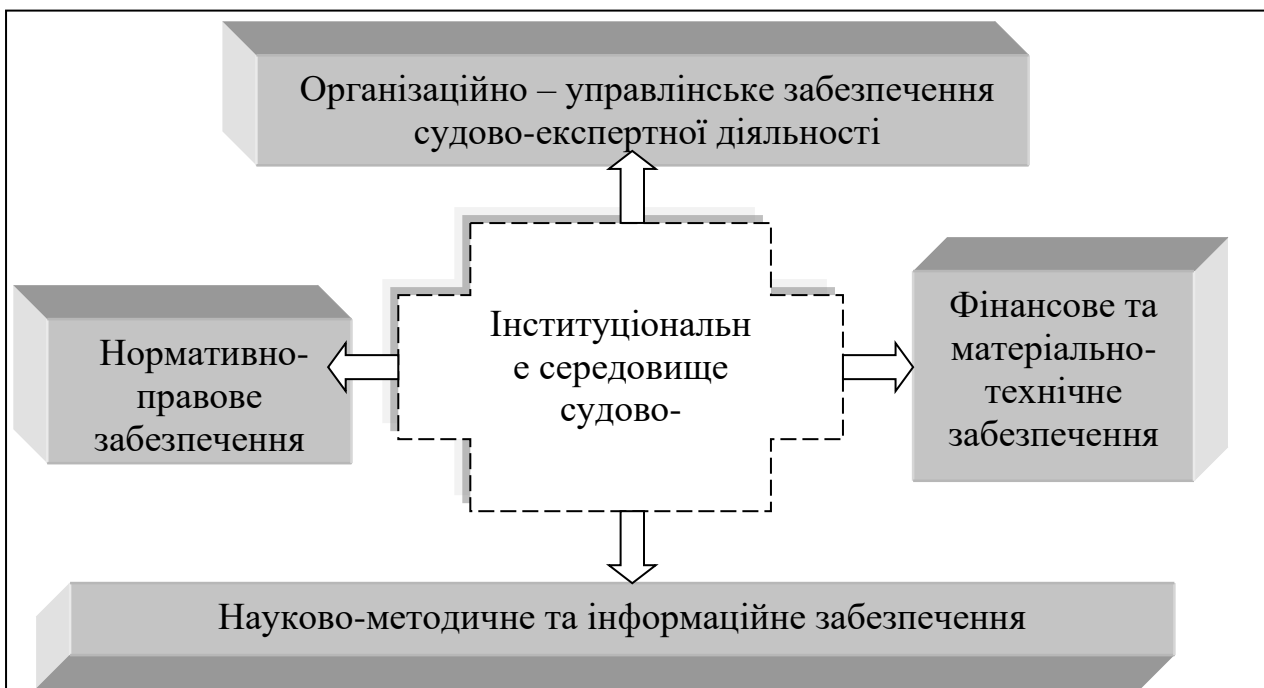

Рис. 1.1. Інституціональне середовище судово-експертної діяльності та його елементи

Основними складовими елементами інституціонального середовища судово-експертної діяльності є: нормативно-правове забезпечення (юридичне закріплення правил і норм здійснення судово-експертної діяльності); організаційно-управлінське

забезпечення (міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність, державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань та які взаємодіють між собою в процесі судово-експертної діяльності); фінансове та матеріально-технічне забезпечення (гарантування відшкодування витрат проведення експертиз, відкриття нових лабораторій, фінансування дослідницьких проектів, оснащення лабораторій сучасним обладнанням, впровадження міжнародного стандарту ISO/IEC 17025:2005 (General requirements for the competence of testing and calibration laboratories) і т.д.); науково-методичне та інформаційне забезпечення експертної діяльності й науково-дослідницької роботи судово-експертних установ (розробка методик проведення судових експертиз, їх атестація та державна реєстрація, кадрове забезпечення судово-експертної діяльності та ін.).

Отже, за результатами дослідження наукових поглядів на тлумачення терміну «інституціональне середовище» ми дійшли до висновку, що воно структурно складається з сукупності формальних і неформальних правил, які регулюють діяльність та взаємодію соціально-економічних суб'єктів (фізичних і юридичних осіб) та їх груп. Визначено, що на інституціональне середовище судово-експертної діяльності впливають: закономірності розвитку та характер самої судової експертизи; стан і рівень розвитку науки експертології, яка має можливості теоретичного узагальнення потреб експертного забезпечення правосуддя; умови й потреби розвитку суспільства, внаслідок чого з'являються закономірності в боротьбі з правопорушеннями; стан і тенденції розвитку злочинності (поява нових видів правопорушень, способів їх вчинення). До функцій інституціонального середовища судово-експертної діяльності належить: інформаційна (доказова), гносеологічна (пізнавальна), кримінологічна, методологічна. Основними складовими елементами інституціонального середовища судово-експертної діяльності є: нормативно-правове забезпечення; організаційно-управлінське забезпечення; фінансове та матеріально-технічне забезпечення; науково-методичне та інформаційне забезпечення експертної

діяльності й науково-дослідницької роботи судово-експертних установ.

1.2. Інституційно-організаційні доміанти забезпечення судово-експертної діяльності в Україні

Сучасний стан судово-експертної діяльності України потребує запровадження нових систем і механізмів експертного забезпечення правосуддя, а особливо побудови інституційної моделі. У цьому напрямку детального вивчення потребує міжнародний досвід інституційно-організаційного забезпечення судово-експертної діяльності.

Інституційна модель здійснення державної політики в галузі судової експертизи, як свідчить міжнародний досвід, реалізується через різні центральні органи виконавчої влади. Так, інституційно-організаційного забезпечення судово-експертної діяльності в Португалії, Азербайджані, Естонії, Нідерландах, Ірландії, Литві, Казахстані здійснюється через міністерства юстиції цих країн. В Албанії, Австрії, Білорусі, Болгарії, Чорногорії, Данії, Фінляндії, Франції, Греції, Грузії, Хорватії, Італії, Чехії, Латвії, Угорщині, Македонії, Молдові, Німеччині, Норвегії, Польщі, Румунії, Словаччині, Іспанії, Сербії, Швеції, Швейцарії, Туреччині, воно здійснюється міністерством внутрішніх справ (поліції).

У деяких європейських країнах інституційно-організаційне забезпечення виконують інші державні організації: Вірменія (Незалежне національне бюро у складі Уряду Вірменії), Бельгія (Незалежний національний інститут у складі Уряду Бельгії), Латвія (Незалежне національне бюро у складі Уряду Латвії)¹⁸.

У багатьох європейських країнах (Данії, Ісландії, Латвії, Німеччині, Норвегії, Фінляндії тощо) запроваджено інститут приватної експертизи, причому установи приватної експертизи є сертифікованими, діяльність експертів базується на принципах об'єктивності та неупередженості; до складу яких входять не лише досвідчені судові експерти, але й науковці. Як слушно зауважує А. М. Лазебний, наявність інституту приватної експертизи не лише є

¹⁸ Коротаєв В.М. Порівняльний аналіз адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичного дослідження в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С.115-119.

URL: <https://er.dduvs.in.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2587/24.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 01.04.2022)

гарантією забезпечення законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства, але й дозволяє суттєво зменшити бюджетні витрати на утримання державних судово-експертних установ¹⁹.

Цікавим є досвід Казахстану, де вперше було реалізовано ідею створення єдиної експертної системи – Палата судових експертів, відповідно до ст. 25 Закону «Про судово-експертну діяльність»²⁰. Зокрема, Палата судових експертиз Казахстану: здійснює координацію діяльності її членів, а також територіальних палат; представляє та захищає права та законні інтереси її членів, а також територіальних палат при здійсненні ними судово-експертної діяльності у їхніх відносинах з державними органами, іншими юридичними особами; здійснює методичну допомогу в підготовці осіб, які претендують на отримання ліцензії на зайняття судово-експертною діяльністю, для складання ними кваліфікаційних іспитів; організовує навчання та підвищення кваліфікації її членів; розробляє науково-методичні матеріали з питань судово-експертної діяльності; вносить до Міністерства юстиції Республіки Казахстан уявлення про зупинення, припинення дії та позбавлення ліцензії на зайняття судово-експертною діяльністю; розглядає звернення фізичних та юридичних осіб на порушення обов'язків судового експерта та етики судового експерта її членами; бере участь у нормотворчій діяльності Міністерства юстиції Республіки Казахстан, інших державних органів Республіки Казахстан з питань судово-експертної діяльності; здійснює перевірки діяльності територіальних палат; бере участь у здійсненні міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності; делегує представників для включення до складу кваліфікаційної та атестаційної комісії²¹. Дослідуючи інституційне середовище судово-експертної діяльності в Україні слід вказати на ряд особливостей в інституційній структурі здійснення державної політики в галузі судової експертизи.

Структура інституційно-організаційного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні має чотири структурних складових: це центральні органи виконавчої влади, які забезпечують реалізацію

¹⁹ Лазебний А.М. Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. Вип. 1 (3). С. 85–90

²⁰ О судебной экспертизе: Закон Республики Казахстан от 10 февраля 2017 года № 44-VI. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000044> (дата звернення 01.04.2022)

²¹ О судебной экспертизе: Закон Республики Казахстан от 10 февраля 2017 года № 44-VI. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000044> (дата звернення 01.04.2022)

державної політики в судово-експертній діяльності (Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, Міністерство оборони України та Міністерство охорони здоров'я України) (рис. 1.2).

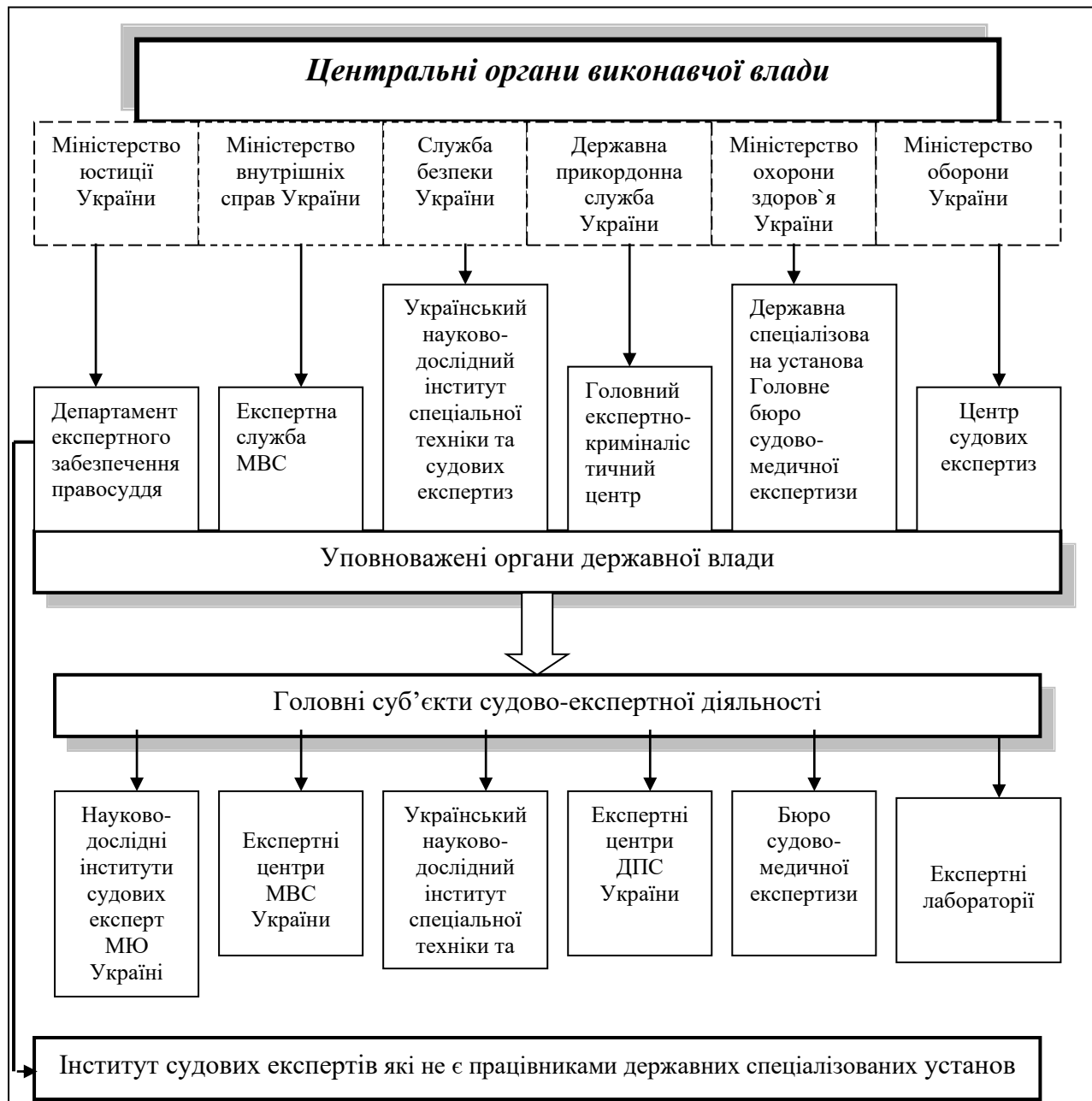

Рис. 1.2. Структура інституційно-організаційного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні

Другою складовою в інституційній структурі судово-експертної діяльності в Україні є уповноважені органи державної влади, на які покладено функції центральних органів державної влади з виконання організаційно-управлінського забезпечення реалізації державної

політики в експертному забезпеченню правосуддя (Департамент експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України²², Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України²³, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України²⁴, Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України²⁵, Державна спеціалізована установа «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України²⁶, Центр судових експертиз Міністерства оборони України).

Третьою складовою в інституційній структурі є головні суб'єкти судово-експертної діяльності, які здійснюють безпосереднє організаційне і науково-методичне забезпечення та проведення судових експертиз у державних судово-експертних установах (науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України, експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України, експертно-криміналістичний центр ДПС України, науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України).

Ще однією складовою в інституційній структурі судово-експертної діяльності є Інститут судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ (далі- недержавні (приватні) судові експерти).

Інститут судових експертів в Україні представлено недержавними установами судових експертиз та атестованими судовими експертами-фізичними особами. На думку Президента Союзу експертів України І.В. Стародубова, недержавні установи

²² Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 04.04.2022)

²³ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.06.2022)

²⁴ Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.02.1993 № 109-р *Відомості Верховної Ради України*. 1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/109-93-%D1%80#Text> 04.04.2022

²⁵ Про затвердження Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України», затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 № 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text> (дата звернення 04.04.2022)

²⁶ Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Республіки Крим), затв. Міністерством охорони здоров'я від 17.01.95 р. № 6. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-95#Text> (дата звернення 04.04.2022)

судових експертиз відіграють вагому роль в роботі з судами²⁷.

Обов'язковою умовою здійснення судово-експертної діяльності недержавних (приватних) судових експертів є наявність у них свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, виданого Міністерством юстиції України на підставі рішення Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України, яким надається право на проведення конкретних видів експертиз.

За даними державного Реєстру атестованих судових експертів, станом на 01.04.2022 кількість недержавних (приватних) судових експертів становить 518 фахівців, що на 28 осіб менше порівняно з 2019 роком. Приватними судовими експертами, згідно з наданими ними звітами, в 2021 році було складено 17340 висновків, що на 10047 висновків менше, ніж у 2019 році²⁸.

Недержавні (приватні) судові експерти проводять судові експертизи та експертні дослідження за наступними видами судових експертиз: інженерно-технічна експертиза (спец. 10.1, 10.2); будівельно-технічна та земельно-технічна експертиза (спец.10.6, 10.7, 10.10, 10.14); економічна експертиза (спец.11.1, 11.2, 11.3); товарознавча експертиза (спец.12.1); авто-товарознавча експертиза (спец.12.2); експертиза у сфері інтелектуальної власності (спец.13.1-13.9). Слід зазначити, що на сьогодні діють обмеження на виконання недержавними (приватними) експертами окремих видів судових експертиз, зокрема криміналістичних, до складу яких включені почеркознавчі, технічні експертизи документів, комп'ютерно-технічні, психологічні та інші. Разом з тим, на нашу думку, розширення діяльності Інституту недержавних (приватних) судових експертів може значно зменшити навантаження на державний бюджет і позитивно вплинути на розвиток конкуренції, що поліпшить якість висновків експертів.

Доцільно зазначити, що система управління судово-експертною діяльністю, як і будь-яка система, являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, кожний із яких володіє певними властивостями (атрибутами).

²⁷ Стародубов І.В. Проблеми формування кадрового забезпечення суб'єктів судово-експертної діяльності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції-дискусії «Місце недержавної судової експертизи у забезпеченні судочинства України» Київ: Видавник Назаров О.А., 2020 С.34-38 URL: <http://nndes.org.ua/images/18112020.pdf> (дата звернення 05.04.2022)

²⁸ Інформація щодо діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ за 2021 рік (станом на 01.04.2022) URL: https://minjust.gov.ua/legal_expertise (дата звернення 05.04.2022)

Під управлінням судово-експертною діяльністю розуміємо сукупність заходів і дій цілеспрямованого впливу центральних органів виконавчої влади у сфері судової експертизи на процеси, пов'язані з нормативно-правовим регулюванням та науково-методичним і інформаційним забезпеченням, фінансуванням та матеріально-технічним забезпеченням судово-експертної діяльності. Головною місією такого управління є забезпечення суспільних інтересів, що досягається через надання якісних і в повному обсязі експертних послуг та експертне забезпечення правосуддя. Основними елементами системи управління судово-експертної діяльності є суб'єкт та об'єкт.

Для дослідження компетенцій суб'єктів управління судово-експертної діяльності в Україні застосуємо структурно-функціональний підхід з метою розмежування суспільних інститутів та функціональних обов'язків центральних органів виконавчої влади у сфері судової експертизи (табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Організаційно-управлінські функції суб'єктів управління судово-експертною діяльністю в Україні

Назва органу	Функції
<i>Міністерство юстиції України</i> (Департамент експертного забезпечення правосуддя ²⁹)	<ul style="list-style-type: none"> ✓ спрямування та контроль за діяльністю науково-дослідних установ судових експертиз, які належать до сфери управління Міністерства юстиції України, та судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ; ✓ організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності; ✓ забезпечення організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України; ✓ забезпечення міжвідомчої координації судово-експертною діяльністю
<i>Міністерство внутрішніх справ</i> ³⁰ (Експертна служба МВС)	<ul style="list-style-type: none"> ✓ організовує в межах повноважень, передбачених законом, організаційно-управлінське та науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності; ✓ організовує та забезпечує проведення судової експертизи в кримінальному та виконавчому провадженнях, адміністративних, цивільних та господарських справах, справах про адміністративні правопорушення; ✓ організовує в порядку, визначеному законодавством, провадження науково-дослідної діяльності у сфері судової експертизи;

²⁹ Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. Відомості Верховної Ради України. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.04.2022)

³⁰ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. Відомості Верховної Ради України. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.04.2022)

	<ul style="list-style-type: none"> ✓ у разі потреби забезпечує в установленому порядку участь працівників Експертної служби МВС як спеціалістів під час здійснення досудового розслідування та судового розгляду; ✓ організовує роботу Експертно-кваліфікаційної комісії МВС з проведення атестації, присвоєння особам та позбавлення осіб кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судового експерта, а також роботу з надання та позбавлення права участі як спеціаліста в проведенні слідчих дій, надання, позбавлення та підтвердження права самостійного проведення спеціальних вибухотехнічних робіт та видає відповідні свідоцтва; ✓ веде базу даних реєстру атестованих судових експертів Експертної служби МВС, передає в установленому порядку інформацію до державного Реєстру атестованих судових експертів
<p><i>Служба безпеки України</i> (Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України ³¹)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ забезпечують створення, виготовлення та участь у впровадженні спеціальної техніки та СТЗ для потреб підрозділів та органів Служби безпеки України, інших суб'єктів сектору безпеки і оборони України; ✓ організовують судово-експертне забезпечення діяльності підрозділів та органів Служби безпеки України, інших правоохоронних органів та суду; ✓ забезпечують здійснення попередньої ідентифікації товарів у галузі державного експертного контролю; ✓ організовують випробування, спеціальні (тематичні) дослідження, науково-технічна експертиза СТЗ і спеціальної техніки, оцінка відповідності технічних засобів відповідно до сфери акредитації Інституту; ✓ забезпечують виконання заходів із технічного регулювання у сфері СТЗ
<p><i>Державна прикордонна служба України</i> (Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України)³²</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ здійснює організаційно-правове та методичне керівництво діяльністю експертних підрозділів Головного центру; ✓ організує провадження пошукових досліджень у сфері судово-експертного забезпечення; ✓ здійснює організацію науково-методичного та інформаційного забезпечення діяльності органів Державної прикордонної служби України у сфері охорони державного кордону
<p><i>Міністерство охорони здоров'я</i>³³(Державна спеціалізована установа «Головне бюро судово-медичної експертизи</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ організує проведення судово-медичної експертизи та судово-психіатричної експертизи; ✓ присвоєння кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-медичним і судово-психіатричним експертам та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-медичних і судово-психіатричних експертів

³¹ Офіційний сайт Служби безпеки України URL: <https://ssu.gov.ua/naukovo-doslidnytskyi-institut>

³² Про затвердження Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України», затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 № 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text> (дата звернення 20.04.2022);

³³ Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України»: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 р. № 267. Дата оновлення 2020. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.04.2022)

Міністерства охорони здоров'я України»	
Міністерство оборони України	✓ в процесі реформування

Виконання функцій Міністерства юстиції України в сфері судової експертизи покладено на Департамент експертного забезпечення правосуддя, до структури якого входять: відділ організаційно-управлінського забезпечення діяльності науково-дослідних установ судових експертиз; відділ організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції; відділ науково-методичного забезпечення; відділ розгляду звернень та надання публічної інформації³⁴.

На Департамент експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції покладено виконання наступних завдань: організація законодавчо визначеного експертного забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи; забезпечення організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України і Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України; присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, видання свідоцтва встановленого зразка та здійснення контролю за їх діяльністю; зупинення дії або анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта; забезпечення ведення Державного реєстру атестованих судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз; координація та контроль діяльності науково-дослідних установ, які проводять судову експертизу та належать до сфери управління Міністерства юстиції України, здійснення нормативно-методичного забезпечення їх діяльності; координація діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи; забезпечення організації роботи Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України³⁵.

³⁴ Офіційний сайт Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/departament-ekspertnogo-zabezpechennya-pravosuddya> (дата звернення 20.04.2022)

³⁵ Ткаченко Н.М. Особливості державного управління в сфері судово-експертної діяльності (на прикладі Міністерства юстиції України) URL: <https://khrife-journal.org/article/download> (дата звернення 20.04.2022)

Об'єктами управлінської діяльності Департаменту експертного забезпечення правосуддя є сім науково-дослідних установ судової експертизи, які створені розпорядчими актами Кабінету Міністрів України, що діють на підставі статутів, затверджених Міністерством юстиції України та їх вісімнадцяти відділень, крім Кримського НДІСЕ, який припинив свою діяльність у зв'язку з окупацією АР Крим. Крім того, експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, але здійснюють свою діяльність на підставі свідоцтва Мін'юсту та внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів, також є об'єктами управління Департаменту експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України³⁶.

Відповідно до статутних завдань основною метою діяльності науково-дослідних установ судової експертизи є забезпечення правоохоронних і судових органів незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки та техніки.

Організація проведення судових експертиз й експертних досліджень в державних спеціалізованих установах Мін'юсту регламентована Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз і Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень³⁷.

З кожним роком зростає кількість судових експертиз, проведених експертами науково-дослідних установ судової експертизи Міністерства юстиції України. Зокрема, за 2021 рік їх кількість становила 138042 експертизи, що на 7943 експертизи більше порівняно з 2020³⁸. За перший квартал 2022 року судовими експертами науково-дослідних установ судової експертизи Міністерства юстиції України виконано 21847 експертиз, із яких 18761 судових експертиз у кримінальних провадженнях і справах про адміністративні порушення та 3086 судових експертиз і експертних

³⁶ Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: затв. наказом Міністерства юстиції України 12 грудня 2011 року № 3505/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення 20.04.2022)

³⁷ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз і Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства України від 08.10.1998 № 53/51. Експертне забезпечення правосуддя. Міністерство юстиції України URL: <https://minjust.gov.ua/m/1-kvartal-2021-roku>. (дата звернення 20.04.2022)

³⁸ Експертне забезпечення правосуддя. Міністерство юстиції України URL: <https://minjust.gov.ua/m/1-kvartal-2021-roku> (дата звернення 20.04.2022)

досліджень у цивільних, господарських та адміністративних справах і на замовлення³⁹.

Характерною особливістю державних спеціалізованих установ Міністерства юстиції України є здійснення ними наукової діяльності, що спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень у галузі судової експертизи, розробку найбільш досконалих методик і методів судової експертизи для максимального використання її можливостей при розслідуванні кримінальних проваджень, судовому розгляді кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення. З цією метою експертні установи Мін'юсту проводять пошукові дослідження, вивчають досягнення світової науки, теорію і практику судової експертизи України й зарубіжжя, а також проводять апробацію та впроваджують в експертну практику результати науково-дослідних робіт⁴⁰.

Одним із суб'єктів організаційно-управлінського забезпечення в інституціональному експертному середовищі є Експертна служба Міністерства внутрішніх справ, яку утворено постановою Кабінету Міністрів України на базі Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС та експертно-криміналістичних підрозділів при головних управліннях МВС у Криму, м. Києві, Київській області, управлінь МВС в областях, м. Севастополі і на транспорті⁴¹. Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України (далі – Експертна служба МВС) являє собою систему державних спеціалізованих установ, які належать до сфери управління МВС.

Згідно з Положенням Експертна служба МВС відповідно до покладених завдань: здійснює судово-експертну діяльність, проводить судову експертизу в кримінальному та виконавчому провадженнях, адміністративних, цивільних і господарських справах, справах про адміністративні правопорушення; забезпечує в межах повноважень функціонування криміналістичного обліку та перевірку за ним, а також натурних зразків або каталогів продукції, технічної

³⁹ Експертне забезпечення правосуддя. Міністерство юстиції України URL: <https://minjust.gov.ua/m/1-kvartal-2022-goku> (дата звернення 20.04.2022)

⁴⁰ Ткаченко Н.М. Особливості державного управління в сфері судово-експертної діяльності (на прикладі Міністерства юстиції України) URL: <https://khrife-journal.org> > article > download (дата звернення 20.04.2022)

⁴¹ Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.04.2022)

документації та іншої інформації, необхідної для створення й оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи; забезпечує участь судових експертів та фахівців установ Експертної служби МВС як спеціалістів під час проведення огляду місця події, здійснення досудового розслідування та судового розгляду відповідно до законодавства; проводить оцінку майна, майнових прав та здійснює професійну оціночну діяльність, здійснює рецензування звітів про оцінку майна (акта оцінки майна) та надає висновки в межах повноважень, визначених законодавством; забезпечує проведення відстрілювання вогнепальної зброї та огляд її технічного стану; проводить оцінку відповідності (випробувань, сертифікації, інспектування), розглядає та погоджує проекти технічних умов, іншу технічну та конструкторську документацію на продукцію, процеси і послуги, виконує інші роботи в межах своєї компетенції; організовує та забезпечує в установленому порядку навчання (підготовка, стажування, курсові збори) та атестацію працівників установ Експертної служби МВС, які залучаються для проведення судової експертизи та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи; веде базу даних реєстру атестованих судових експертів Експертної служби МВС; організовує матеріально-технічне та інше ресурсне забезпечення установ Експертної служби МВС; впроваджує єдину систему управління установами Експертної служби МВС; узагальнює та забезпечує спільне використання судово-експертної практики; здійснює міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи та криміналістики відповідно до законодавства України; проводить науково-дослідну, науково-методичну та інформаційну діяльність у галузі судової експертизи і криміналістики; розробляє та в установленому порядку вносить пропозиції щодо вдосконалення законодавства, інших нормативно-правових і нормативно-технічних документів; виконує в межах своєї компетенції інші роботи і надає платні послуги відповідно до законодавства України⁴².

Об'єктами управління Експертної служби МВС є двадцять шість науково-дослідних експертно-криміналістичних центри, які здійснюють судово-експертну діяльність, у яких працюють 3025

⁴² Положення про Експертну службу МВС України, затверджену наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343. URL: Відомості Верховної Ради України. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення 20.04.2022)

судових експертів, станом на 01.04.2022⁴³. За останніми звітними даними ДНДЕКЦ МВС за дев'ять місяців 2021 виконано 188369 судових експертних та експертних досліджень, у 2020 їх кількість становила 206998 судових експертиз за усіма видами експертиз.

До системи експертних установ Служби безпеки України належать: Експертно-криміналістична служба Центрального Управління Служби безпеки України та експертно-криміналістичні групи в регіональних органах [3]. До основних видів судових експертиз, які проводять підрозділи, відносяться: криміналістичні, експертизи спеціальних технічних засобів негласного одержання інформації, судово-біологічні, вибухово-технічні, експертизи з питань збереження державної таємниці (відомчі нормативно-правові акти, що регулюють діяльність експертних підрозділів Служби безпеки України – не наводяться). Одним з основних завдань експертних підрозділів Державної прикордонної служби є проведення криміналістичних експертиз паспортних документів, які згідно з законодавством використовуються під час перетину державного кордону України. Особливої актуальності такі експертизи набули у зв'язку із анексією Криму, окупацією частини території Донецької та Луганської областей та введенням у 2017 р. безвізового режиму з країнами Євросоюзу та іншими державами світу.

Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України відповідно до покладених на нього завдань: бере участь у розробленні нормативно-правової бази з питань судово-експертної діяльності Державної прикордонної служби України положень та інструкцій про організацію експертної роботи, а також з інших питань судово-експертної діяльності; готує проекти наказів, методичних рекомендацій і оглядових документів Державної прикордонної служби України з питань судово-експертної діяльності; проводить судові експертизи та експертні дослідження паспортних документів і пов'язаних з їх обігом процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, суду; розробляє методичні рекомендації, довідкові посібники та інші інформаційні матеріали методичного забезпечення судово-експертної діяльності; проводить у межах своєї компетенції пошукові дослідження та впроваджує їх результати в судово-

⁴³ Офіційний сайт Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/1-kvartal-2022-roku> (дата звернення 20.04.2022)

експертну діяльність; формує картотеку, здійснює облік та зберігання зразків бланків паспортних документів, що надсилаються Міністерством закордонних справ України, дипломатичними представництвами та консульськими установами іноземних держав в Україні до Адміністрації Держприкордонслужби України; здійснює інформаційне забезпечення органів Державної прикордонної служби України з питань, що належать до його компетенції; бере участь у забезпеченні підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації експертів за напрямками діяльності; організовує роботу Експертно-кваліфікаційної комісії Державної прикордонної служби України щодо надання (позбавлення) та підтвердження кваліфікації судового експерта з дозволом на проведення певного виду судових експертиз та експертних досліджень; у межах компетенції бере участь у створенні інформаційних систем та банків даних щодо інформації про паспортні документи, які згідно з законодавством використовуються під час перетинання державного кордону України; узагальнює, аналізує і систематизує інформацію про види та методи захисту нових зразків паспортних документів, а також можливих способів їх підроблення; вносить у встановленому порядку пропозиції щодо використання бюджетних асигнувань, необхідних для придбання техніко-криміналістичних засобів, забезпечення діяльності експертних підрозділів; виконує інші функції у межах своєї компетенції⁴⁴.

Здійснення організаційно-управлінських функцій у галузі судової медицини та судової психіатрії здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»⁴⁵.

Мережу установ судово-медичної експертизи складають Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України, бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних державних адміністрацій. В обласному бюро судово-медичної експертизи діють наступні структурні підрозділи: відділ судово-медичної експертизи трупів; відділ судово-

⁴⁴ Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України, затверджене наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 № 617. Відомості Верховної Ради України. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text> (дата звернення 20.04.2022)

⁴⁵ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. Дата оновлення 29.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 20.04.2022)

медичної експертизи потерпілих, обвинувачуваних та інших осіб; відділ судово-медичної експертизи речових доказів (судово-медична лабораторія), до складу якої входять такі відділення: судово-медична гістологія; судово-медична імунологія; судово-медична криміналістика; судово-медична токсикологія; судово-медична цитологія; відділ комісійних судово-медичних експертиз; відділ чергових судово-медичних експертів; організаційно-методичний відділ; міські, районні, міжрайонні відділення бюро судово-медичної експертизи; адміністративно-господарська частина з канцелярією та архівом⁴⁶. У науково-практичному та організаційному плані судово-медичні експерти підпорядковані вищому керівникові судово-медичної служби.

Основним відомчим нормативно-правовим документом, яким керуються у своїй діяльності бюро судово-медичної експертизи, є Інструкція про проведення судово-медичної експертизи⁴⁷, а також окремі інструкції щодо порядку проведення судово-медичних експертиз.

Систему судово-психіатричних установ становлять Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та психології (у якому є відділ судово-психіатричних експертиз), центри судово-психіатричних експертиз, відділення амбулаторних і стаціонарних судово-психіатричних експертиз, які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень або диспансерів.

Таким чином, в Україні також відсутня єдина цілісна структура судово-медичної та судово-психіатричної служб, а централізоване організаційно-управлінське забезпечення установ судово-медичної та судово-психіатричної експертизи має подвійне підпорядкування - Міністерству охорони здоров'я та територіальним закладам охорони здоров'я комунальних служб.

Застосування структурно-функціонального підходу в дослідженні функціональних обов'язків центральних органів виконавчої влади в сфері судової експертизи засвідчило про відсутність в Україні єдиної цілісної структури здійснення

⁴⁶ Судова медицина. Медичне законодавство: Підруч. для студ. вищ. мед. навч. закл. IV р.акр. Кн. 1: Судова медицина / за ред. В.Ф. Москаленка, Б.В. Михайличенка. у 2-х кн. К. : Медицина, 2011. 448 с.

⁴⁷ Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Республіки Крим), затверджене наказом Міністерства охорони здоров'я від 17.01.95 р. № 6 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-95#Text> (дата звернення 20.04.2022)

організаційно-управлінських функцій судово-експертною діяльністю, дублювання функцій різними суб'єктами управління, зокрема, у нормативно-правовому регулюванні діяльності підвідомчої підпорядкованості науково-дослідницьких судово-експертних установ. Яскравим прикладом цього є наявність підзаконних нормативно-правових актів, які приймаються самостійно Міністерством юстиції України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Державною прикордонною службою України, щодо призначення та проведення судових експертиз⁴⁸, щодо іспитів та періодичної переатестації для здобувачів професії судового експерта та правил притягнення до дисциплінарної відповідальності⁴⁹ та ін.

Дослідження змісту цих нормативно-правових актів свідчить про наявність у них неузгодженостей та розбіжностей, що призводить, на думку директорки Департаменту експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України Н.М. Ткаченко, до «незбалансованості в системі функціонування судово-експертних установ в Україні. Призводять до суттєвих проблем: затягування строків проведення судових експертиз (та відповідно – порушення прав учасників проваджень на судовий захист), існування реальних важелів внутрішньовідомчого тиску та відсутності реальної незалежності судових експертів під час проведення судових експертиз і надання висновків, «корпоративного» підходу у проведенні судових експертиз (висновки

⁴⁸ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5; Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011. № 3505/5; Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затверджена наказом МВС від 17.07.2017 № 591; Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України, затверджена наказом Служби безпеки України від 29.05.2015 № 371; Інструкції про порядок призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів експертною службою Державної прикордонної служби України, затверджена наказом Державної прикордонної служби України від 07.08.2009 № 594 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1246-10#Text> (дата звернення 20.04.2022)

⁴⁹ Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затверджене наказом Міністерстві юстиції України від 03.03.2015 № 301/5; Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС, затверджене наказом МВС України від 21.09.2020 № 675; Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів, затверджене наказом Служби безпеки України від 24.12.2014 № 855; Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію та атестацію судових експертів Державної прикордонної служби України: затв. наказом Державної прикордонної служби України від 23.11.2010 № 891 URL: [URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1246-10#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1246-10#Text) (дата звернення 20.04.2022)

відповідають інтересам відомства) та внутрішньовідомчого приховання нерідких фактів неповноти й необґрунтованості висновків експерта, відтоку високопрофесійних кадрів з професійного середовища судових експертів»⁵⁰.

Крім того, наявність відомчих судових експертиз не відповідає положенням абз. 8 п. 2 розділу IV Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Президентом України у 2006 р., де визначено, що «судові експертизи в кримінальних справах не повинні здійснювати експертні служби, які перебувають у структурі органів досудового слідства»⁵¹.

Усе це свідчить про необхідність кардинальних змін в інституційній структурі судово-експертної діяльності. Необхідність змін в організації судової експертизи підтримуються більшістю вітчизняних науковців та практиків. Зокрема П.І. Репешко пропонує «реорганізувати всю інституційну структуру шляхом позбавлення органів державної виконавчої влади, наділених правоохоронними функціями, зокрема МВС України, МО України, СБ України та ДПС України, їхніх власних відомчих експертних служб, наділених правом виконання судових експертиз; провести відповідні структурні зміни в ієрархії судово-експертних установ шляхом утворення Державного департаменту судово-експертного забезпечення правосуддя в складі МЮ України та аналогічного Департаменту в складі МОЗ України; перепідпорядкувати Державному департаменту судово-експертного забезпечення правосуддя МЮ України та Державному департаменту судово-експертного забезпечення правосуддя МОЗ України відповідні діючі науково-дослідні судово-експертні установи МЮ України, МОЗ України, експертні служби МВС України, МО України, СБ України й ДПС України ...»⁵².

Необхідність змін в інституційній структурі підтримується більшістю судових експертів. Так, згідно з даними Моніторингового

⁵⁰ Ткаченко Н.М., Алексейчук В.І., Реформування правових засад експертного забезпечення правосуддя як складова антикорупційної політики в Україні. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 265-269. URL: <https://cutt.ly/MmU2Ygc> (дата звернення 20.04.2022)

⁵¹ Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05. 2006 р. № 361/2006. Відомості Верховної Ради України. 2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (дата звернення 20.04.2022)

⁵² Репешко П.І. Питання державного регулювання судово-експертної діяльності в країнах пострадянського простору та реформування системи правоохоронних органів в Україні. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2012. Вип. 12. С. 127-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2012_12_21. (дата звернення 20.04.2022)

звіту Міністерства юстиції, певна частина фахової спільноти виступає за створення Центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері експертного забезпечення правосуддя – Державну експертну службу⁵³.

Фахівцями судової експертизи пропонується підпорядкувати новоствореній Державній експертній службі усі відомчі науково-дослідні інститути судової експертизи. Основними функціями Державної експертної служби пропонується визначити: 1) забезпечення реалізації державної політики у сфері експертного забезпечення правосуддя; 2) укладення, зміна та припинення угод із суб'єктами судово-експертної діяльності про надання послуг судової експертизи; 3) оплату послуг судової експертизи згідно з угодами; 3) забезпечення роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії; 4) видання та анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта; 5) здійснення контролю за організацією діяльності судових експертів; 6) забезпечення ведення Державного реєстру атестованих судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз; 7) визнання статусу саморегульованих організацій судових експертів; 8) здійснення нормативно-методичного забезпечення діяльності суб'єктів судово-експертної діяльності; 9) організацію проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи⁵⁴.

На нашу думку, таку Державну експертну службу слід створювати з підпорядкуванням Міністерству юстиції України, який має досвід в організаційно-управлінській діяльності у сфері судової експертизи за напрямками та має фінансування за окремою бюджетною програмою КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз», це відкриє нові можливості для підвищення якості та професіоналізму проведення експертиз судово-експертними установами. Зауважимо, що створення Державної експертної служби надасть можливість реалізації комплексного підходу до проблем організаційно-управлінського, нормативно-правового, кадрового, науково-теоретичного, методичного, інформаційного, фінансового,

⁵³ Моніторинговий звіт за 2020 рік Міністерства юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/19/20210119145116-22.pdf> (дата звернення 20.04.2022)

⁵⁴ Моніторинговий звіт за 2020 рік Міністерства юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/19/20210119145116-22.pdf> (дата звернення 20.04.2022)

матеріально - технічного забезпечення судово-експертної діяльності, що зумовить її успішність та результативність.

1.3. Концептуальні основи нормативно-правового та науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності

У системі забезпечення інституційного середовища судово-експертної діяльності важливими є різні напрями, які впливають на якість й ефективність такої діяльності. Одними з них є: нормативно-правове та науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності.

Експертне забезпечення правосуддя багато в чому залежать від нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності. Зокрема згідно з п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України визначення засад судової експертизи має здійснюватися виключно законами України⁵⁵. З цього випливає, що законодавець високо оцінює роль та значення судової експертизи у здійсненні правосуддя, що обумовлює необхідність виваженого підходу до удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності.

Питанням нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності приділяли у своїх працях такі вітчизняні науковці, як В.Г. Гончаренко⁵⁶, О.М. Ключев⁵⁷, О.А. Кравченко⁵⁸, Я.І. Мулик⁵⁹, В.Р. Остропілець⁶⁰, І.А. Петрова⁶¹, І.В. Пиріг⁶², М.Я. Сегай⁶³,

⁵⁵ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.05.2022)

⁵⁶ Гончаренко В.Г. Організаційні та правові проблеми судової експертизи в Україні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. С.1-5 URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files.pdf (дата звернення 01.05.2022)

⁵⁷ Ключев О.М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові, та організаційні аспекти. *Теорія і практика судової експертизи та криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 102–117.

⁵⁸ Кравченко О.А. Правові та організаційні проблеми регулювання судово-експертної діяльності // *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського, Серія «Юридичні науки»*. 2013. Том 26 (65). № 1. С. 233–237

⁵⁹ Мулик Я.І. Нормативно-правове забезпечення економічної експертизи: стан та вдосконалення. *Економіка та суспільство*. 2021. №28. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/480> (дата звернення 20.06.2022)

⁶⁰ Остропілець В.Р., *Правове забезпечення судово-експертної діяльності: сучасний аспект*. URL: <https://archive-criminology.com.ua › download> (дата звернення 01.05.2022)

⁶¹ Петрова І.А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів : дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2012. 541 с.

⁶² Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія, Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ : Ліра, 2015. 430 с.

⁶³ Сегай М.Я. Судова експертологія: об'єкт, предмет, природа й система науки. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук.-практ. матеріалів (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз) / редкол.: А. П. Заєць, М. Л. Цимбал, та ін. Х. : Право, 2003. Вип.3. 592 с.

С.В. Степанова⁶⁴, Ю.Б. Форіс⁶⁵ та ін. Завдяки їх науковим здобуткам встановлено, що використання терміну «нормативно-правове забезпечення судово-експертної діяльності» найбільш повно і точно відображає розкриття суті та змісту врегулювання суспільних відносин у сфері судової експертизи за допомогою юридичного інструментарію.

Оснoву нормативно-правoвого забезпечення судово-експертної діяльності складають формування та підтримка його нормативно-правової бази як юридичного засобу досягнення реальної упорядкованості системи судової експертизи.

Нормативна база являє собою організаційно-функціональний образ системи судової експертизи, виражений юридичною мовою, і який відповідає її цільовому призначенню. При цьому правові норми забезпечують моделювання як самої системи судово-експертної діяльності, так і її підсистем, нормування та формалізацію їх функціональних, організаційних й інформаційних структур, а також самі виконують інформаційну функцію.

Система нормативно-правового забезпечення являє собою сукупність законів і підзаконних нормативних актів, які створюють нормативно-правове поле для функціонування системи судової експертизи і виконання нею свого призначення.

Нормативно-правове забезпечення судово-експертної діяльності – це процес створення і підтримки в потрібних межах конструктивних організацій нормативно-функціональних характеристик системи судової експертизи за допомогою впорядкованого впливу нормативно-правових засобів.

Правовою основою діяльності судово-експертних установ слугують такі правові документи: Конституція України, Закон України «Про судову експертизу», законодавчі акти різних галузей права (Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення), а також

⁶⁴ Степанова С.В. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2018. 264 с.

⁶⁵ Форіс Ю.Б. Судово-експертне право: поняття, предмет, система. Криміналістика і судова експертиза. 2016. Вип. 61. С. 108–117.

відомчі накази, інструкції та міжнародні договори у сфері судово-експертної діяльності (табл. 1.3).

Як свідчить перелік нормативно-правових актів, якими здійснюється правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні, воно є розгалуженим і регламентує різні напрямки забезпечення судової експертизи.

Таблиця 1.3.

Нормативно-правове забезпечення судово-експертної діяльності

Регульовані аспекти	Нормативно-правові акти
1. Функціонування інституту судової експертизи	1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР; 2. Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ «Про судову експертизу»; 3. Постанова Кабінету Міністрів України від 2.07.2014 р. № 228 «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України»; 4. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878 «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України»; 5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.02.1993 р. № 109-р; 6. Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 р. № 617 «Про затвердження Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України»; 7. Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Республіки Крим), затвержене Міністерством охорони здоров'я від 17.01.95 р. № 6;

<p>2. Процесуальні аспекти призначення, проведення, оформлення результатів і використання судових експертиз</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI; 2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV; 3. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII; 4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV; 5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X; 6. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI; 7. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII; 8. Наказ Міністерства юстиції України від 8.10.1998 р. №53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень»; 9. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 7.07.2017 р. № 591 «Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України»; 10. Наказ Служби безпеки України від 29.05.2015 р. № 371 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України»; 11. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18.11.2013 р. №1109 «Про затвердження Інструкції про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України»; 12. Наказ Міністерства охорони здоров'я від 17.01.95 р. № 6 «Про затвердження Інструкції про проведення судово-медичної експертизи»; 12. Наказ Міністерства охорони здоров'я від 17.01.95 р. № 6 «Про затвердження Інструкції про проведення судово-медичної експертизи»; 13. Наказ Міністерства юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5 «Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах»;
<p>2. Процесуальні аспекти призначення, проведення, оформлення результатів і використання судових експертиз</p>	<ol style="list-style-type: none"> 14. Постанова пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»; 15. Постанова Вищого господарського суду України від 23.03.2012 р. № 4 «Про деякі питання практики призначення судової експертизи»; 16. Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України від 17.10.2014 р. № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах»; 17. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 16.11.2001 р. № 01-8/1227 «Про деякі питання призначення і проведення судової експертизи у зв'язку з прийняттям Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»; 18. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 04.06.2008 р. № 01-8/348 «Про деякі питання, пов'язані зі строками проведення судових експертиз»;

3. Атестація судових експертів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наказ Міністерства юстиції України 03.03.2015 р. № 301/5 «Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів»; 2. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.09.2020 р. № 675 «Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС»; 3. Наказ Служби безпеки України від 24.12.2014 р. № 855 «Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів»; 4. Наказ Державної прикордонної служби України від 23.11.2010 р. № 891 «Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію та атестацію судових експертів Державної прикордонної служби України»; 5. Наказ Міністерства охорони здоров'я від 20.07.2018 р. №1361 «Про затвердження нормативно-правових актів щодо проведення атестації та присвоєння кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-медичним експертам та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-медичних експертів»; 6. Наказ Міністерства юстиції України 30.12.2011 р. № 3660/5 «Про затвердження Порядку присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України»; 7. Наказ Міністерства юстиції України 19.04.2012 р. № 611/5 «Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України»; 8. Наказ Міністерства юстиції України 29.03.2012 р. № 492/5 «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру атестованих судових експертів»;
4. Права, обов'язки та відповідальність судового експерта	<ol style="list-style-type: none"> 1. Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII «Про судову експертизу»; 2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI; 3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV; 4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7.12.1984 р. № 8073-X; 5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III; 6. Наказ Міністерства юстиції України 03.03.2015 р. № 301/5 «Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів»;

4. Права, обов'язки та відповідальність судового експерта	<p>7. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.09.2020 р. № 675 «Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС»;</p> <p>8. Наказ Служби безпеки України від 24.12.2014 р. № 855 «Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів»;</p> <p>9. Наказ Державної прикордонної служби України від 23.11.2010 р. № 891 «Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію та атестацію судових експертів Державної прикордонної служби України»;</p> <p>10. Наказ Міністерства охорони здоров'я від 20.07.2018 р. №1361 «Про затвердження нормативно-правових актів щодо проведення атестації та присвоєння кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-медичним експертам та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-медичних експертів»;</p>
5. Науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності	<p>1. Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII «Про наукову і науково-технічну діяльність» ;</p> <p>2. Наказ Міністерства юстиції України від 27.03.2012 р. № 470/5 «Про затвердження Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України»;</p> <p>3. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778 «Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України»;</p> <p>4. Постанова Кабінету Міністрів України від 2.07.2008 р. № 595 «Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз»;</p> <p>5. Наказ Міністерства юстиції України від 4.02.2010 р. № 223/5 «Про затвердження Порядку виконання науково-дослідних робіт у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України»;</p> <p>6. Наказ Міністерства юстиції України від 30.07.2010 р. № 1722/5 «Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз»;</p> <p>7. Наказ Міністерства юстиції України від 03.02.2020 р. № 335/5 «Про затвердження Порядку проведення рецензування висновків судових експертів»</p>
6. Фінансове забезпечення судово-експертної діяльності	<p>1. Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII «Про судову експертизу»;</p> <p>2. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 р. № 710 «Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів»;</p> <p>3. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.2011 р. № 804 «Про умови оплати праці працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз»;</p> <p>4. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2011 р. № 314 «Деякі питання надання платних послуг науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції»</p>

Разом з тим, серед науковців і практиків тривають дискусії щодо необхідності удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності. Оскільки чинний Закон України «Про судову експертизу» був прийнятий ще 28 років тому і на сьогодні значна частина його положень потребує суттєвого оновлення, встановлення нових підходів до здійснення судово-експертної діяльності, що обумовлено міжнародним досвідом нормативно-правового регулювання такої діяльності та практикою проведення судових експертиз, а також практикою діяльності судово-експертних установ⁶⁶.

Питання необхідності удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності неодноразово розглядалися у середовищі вчених та експертів-практиків на різних заходах: конференціях, семінарах, круглих столах, у пресі. Основні пропозиції науковців та практиків щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності представлені у таблиці 1.4.

Таблиця 1.4.

Узагальнений аналіз окремих наукових праць щодо напрямків удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні

Автор	Основні напрямки
В.І. Алексійчук Н.М. Ткаченко ⁶⁷	1) уніфікація нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері експертного забезпечення правосуддя; 2) запровадження оновлених – зрозумілих, справедливих і обґрунтованих підходів у сфері державного регулювання судової експертизи; 3) запровадження єдиного суб'єкта, відповідального за формування загальних засад державної політики у сфері експертного забезпечення правосуддя; 4) врегулювання на рівні закону загальних питань діяльності всіх суб'єктів судово-експертної діяльності; 5) визначення пріоритетних напрямів розвитку судової експертизи; 6) єдиних вимог до представників відповідної професійної спільноти

⁶⁶ Шевчук В.М. Методологічні проблеми вдосконалення законодавчого забезпечення судово-експертної діяльності. Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя: матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків: ХНДІСЕ, 2020. С.34-41

⁶⁷ Ткаченко Н.М., Алексійчук В.І., Реформування правових засад експертного забезпечення правосуддя як складова антикорупційної політики в Україні. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 265-269. URL: <https://cutt.ly/MmU2Ygc> (дата звернення 01.05.2022)

В.А. Журавель ⁶⁸	<ol style="list-style-type: none"> 1) необхідно прийняти базовий законопроект, згідно з сучасними світовими та європейськими вимірами; 2) подолання монополії держави на проведення судових експертиз; 3) створення дієвих органів експертного самоврядування; 4) розроблення та впровадження методик судових експертиз із залученням фахівців і науковців відповідних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесл; 5) запровадження процедури рецензування висновку експерта; 6) зміни в підготовці й атестації судових експертів
О. М. Клюєв ⁶⁹	<ol style="list-style-type: none"> 1) впровадження нового базового закону – Закону України «Про експертне забезпечення правосуддя в Україні»; 2) впровадження однозначного термінологічного визначення поняттєвого апарату у базовому Законі; 3) розмежування на законодавчому організаційні аспекти експертного забезпечення правосуддя в Україні та процесуальні основи судово-експертної діяльності, шляхом прийняття базового закону; 4) впровадження світових стандартів, здійснення судово-експертної діяльності
К.М. Ковальов ⁷⁰	<ol style="list-style-type: none"> 1) регламентація функціонування системи недержавних судових експертів створенням такої системи винятково на базі юридичних осіб, з чіткою організацією контролю якості проведення судових експертиз й експертних досліджень працівниками та визначенням меж їхніх повноважень; 2) створення рівних умов функціонування недержавних і державних судово-експертних установ шляхом акредитації за міжнародними стандартами якості ISO 17025, 17020, 17024; 3) внормування питання щодо проведення так званих «рецензій» висновків судових експертів третіми особами; 4) уніфікація науково-методичного забезпечення діяльності судових експертів як державних, так і недержавних судово-експертних установ; 5) виключення із законодавчого поля застарілих понять додаткової та повторної експертизи, пов'язаних із соціалістичним способом здійснення правосуддя
М.Г. Щербаковський ⁷¹	<ol style="list-style-type: none"> 1) уніфікація законодавства щодо призначення та провадження судової експертизи; 2) уточнення суб'єктів проведення експертизи; 3) визначити випадки обов'язкового проведення експертизи; 4) законодавчо реалізувати принцип змагальності, проголошений у всіх видах судочинства; 5) розширити функцію спеціаліста в збиранні доказів – об'єктів експертного дослідження

⁶⁸ Журавель В.А. Правові, організаційні та дидактичні проблеми вдосконалення експертної діяльності. Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя : матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 28-33

⁶⁹ Клюєв О.М. Реформування базового законодавства України з питань забезпечення правосуддя – нагальна потреба часу. Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя: матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків: ХНДІСЕ, 2020. С. 7-11

⁷⁰ Ковальов К.М. Оптимізація законодавства у сфері судово-експертної діяльності. Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя : матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 21-24

⁷¹ Щербаковський М. Г. Напрямки вдосконалення законодавчої регламентації проведення судових експертиз Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя: матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків: ХНДІСЕ, 2020. С. 42-49

Е.Б. Сімакова-Сфремян ⁷²	<p>1) впровадження нового базового закону – Закону України «Про експертне забезпечення правосуддя в Україні»;</p> <p>2) надання у новому законі тлумачення основних термінів (акредитація судово-експертної установи; валідація експертних методик; державна спеціалізована судово-експертна установа; державний судовий експерт; експертна ініціатива; експертна спеціальність; експертне дослідження; експертне забезпечення правосуддя; зразки для проведення судової експертизи; кваліфікація судового експерта; недержавна судово-експертна установа; об'єкти судової експертизи; предмет судової експертизи; приватний судовий експерт; рецензія на висновок експерта; спеціальні знання; судова експертиза; судовий експерт; судово-експертна діяльність; уповноважена особа (орган) тощо);</p> <p>3) визначення у новому законі правових, організаційних та фінансових засад експертного забезпечення правосуддя, статус і системи суб'єктів судово-експертної діяльності, порядку здійснення самоврядування судових експертів в Україні, матеріально-соціальне забезпечення, оплати праці, гарантій діяльності судових експертів</p>
-------------------------------------	---

Проведений аналіз окремих пропозицій науковців та практиків щодо необхідності удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності, дозволив нам визначити основні напрямки реформування діючої системи нормативно-правового забезпечення.

Першим напрямком удосконалення нормативно-правового забезпечення є прийняття базового закону щодо судово-експертної діяльності, із урахуванням європейських правових норм і стандартів, з метою створення умов для належного та ефективного експертного забезпечення правосуддя.

Другим напрямком є уніфікація процесуального законодавства України та підзаконних нормативних актів, щодо призначення проведення судових експертиз та визначення рівних можливостей всіх судових експертів у проведенні різних видів судових експертиз.

Третім напрямком є впровадження єдиних вимог щодо рівня професійної підготовки та розроблення і запровадження єдиних стандартів оцінки їх кваліфікаційного рівня, єдиних підстав і порядку притягнення судових експертів до дисциплінарної відповідальності справедливим колегіальним суб'єктом.

Четвертим напрямком є забезпечення гарантій незалежності судового експерта, особливо в контексті його матеріального і соціального забезпечення.

⁷² Сімакова-Сфремян Е. Б. Щодо необхідності реформування базового законодавства України про експертне забезпечення правосуддя Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя : матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків: ХНДІСЕ, 2020. С. 15-12

П'ятим напрямком є розроблення та впровадження нормативно-правового регулювання системи самоврядування судових експертів в Україні.

Важливою складовою забезпечення інституційного середовища судово-експертної діяльності є науково-методичне забезпечення, що являє собою сукупність теоретичних, методичних і практичних матеріалів, які забезпечують проведення науково-обґрунтованої судової експертизи.

У ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» зазначається, що «організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність»⁷³.

Проблемні питання науково-методичного забезпечення інституційного середовища судово-експертної діяльності досліджувались вітчизняними та зарубіжними вченими М.М. Антоною⁷⁴, В.В. Кожевниковим⁷⁵, Н.М. Ткаченко⁷⁶, А.В. Остропільцем⁷⁷, Е.Б. Сімаковою-Єфремян⁷⁸, В.М. Шерстюк⁷⁹ та ін. На основі аналізу наукових доробків вчених визначено, що у науково-методичному забезпеченні експертної діяльності важливими напрямками є: забезпечення єдиного методологічного підходу у вирішенні питань теорії та практики судової експертизи; вдосконалення наукової роботи; визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень у галузі судової експертизи та надання

⁷³ При судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XX. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 01.05.2022)

⁷⁴ Антонова М. М. Вплив науково-методичного забезпечення щодо проведення судових експертиз в Україні. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. кр. ст. (23 квіт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 17-19. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/8989> (дата звернення 01.05.2022)

⁷⁵ Кожевников В. В., Аксьонов В. В. До питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в системі МВС України. Theoretical and practical scientific achievements: research and results of their implementation: collection of scientific papers «Scientia» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), February 12, 2021. Pisa, Italian Republic: NGO European Scientific Platform. P. 8-10. URL: <https://doi.org/10.36074/12.02.2021.v2> (дата звернення 01.05.2022)

⁷⁶ Ткаченко Н. М. Актуальні питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 120-126

⁷⁷ Остропільць А. В. Основні напрямки науково-методичного забезпечення діяльності судово-експертних установ України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16), Т. 3. С. 177-181.

⁷⁸ Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 149-156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpsek_2015_15_21 (дата звернення 01.05.2022)

⁷⁹ Шерстюк В.М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.М. Шерстюк. Х.: Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого, 2007. С. 93.

пропозицій щодо форм і методів їх здійснення та впровадження в експертну практику; вдосконалення науково-методичного, організаційно-управлінського та інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності й внесення відповідних пропозицій; оцінка перспектив розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи, їх актуальності та новизни; сприяння підвищенню кваліфікації наукових і експертних кадрів судово-експертних установ. З метою вирішення цих питань при Міністерстві юстиції України створена Науково-консультативна та методична рада з проблем судової експертизи⁸⁰.

Доцільно зазначити, що науково-методичне забезпечення судової експертизи на практиці проводиться переважно шляхом виконання науково-дослідних робіт НДУСЕ та підготовка судових експертів із відповідних експертних спеціальностей. Важливим напрямком науково-методичному забезпеченні експертної діяльності є також введення нових видів судових експертиз і експертних спеціальностей та розроблення їх переліків⁸¹.

До науково-дослідних робіт належать: пошукові, теоретичні, прикладні та експериментальні роботи, які здійснюються відповідно до вимог Закону України «Про наукову та науково-технічну експертизу» та виконуються відповідно до тематичного плану наукових робіт НДУСЕ. Завданнями науково-дослідних робіт є розвиток теоретичних основ судової експертизи та розроблення нових методичних матеріалів і вдосконалення застосовуваних у експертній практиці методів та засобів судової експертизи.

Станом на 01.04.2022 р. кількість апробованих та внесених до Реєстру методик проведення судових експертиз становить 1341 зареєстрованих методик судових експертиз⁸².

На думку Н.М. Ткаченко, на сьогодні залишається низка невирішених питань науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності, які потребують подальшого досконалого вивчення це: 1) стандартизація процесу відображення структури експертних методик, а також установа єдиних вимог до

⁸⁰ Про затвердження Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України від 27.03.2012 № 470/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#Text> (дата звернення 01.05.2022)

⁸¹ Лозовий А. І., Сімакова-Єфреман Е. Б. Шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 149–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpsek_2015_15_21 (дата звернення 02.05.2022)

⁸² Моніторинговий звіт за 2021 рік / відпов. ред. к.ю.н. Олійник О.М. URL: <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa>. 662 с (дата звернення 02.05.2022)

термінологічного апарату, форми та змісту методик проведення експертиз; 2) запровадження відповідних норм, що регламентуватимуть дії експерта при обранні методів і конкретної методики дослідження, а також дії експерта в разі відсутності такої методики; 3) створення єдиної інформаційної бази, яка має забезпечувати безперервний процес накопичення, систематизації та надання інформації, необхідної для вирішення експертних завдань будь-якими суб'єктами судово-експертної діяльності⁸³.

Важливими чинниками вдосконалення науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності є комплексний підхід до кадрового забезпечення судової експертизи, питаннями якого будуть дослідження, які буде здійснено в другому розділі цієї роботи.

1.4. Інституційні основи фінансового забезпечення судово-експертної діяльності

Фінансове забезпечення є однією із ключових детермінант інституційного середовища судово-експертної діяльності в Україні, оскільки його основні складові охоплюють забезпечення проведення судової експертизи у кримінальних провадженнях, а також адміністративних, цивільних та господарських справах, розробку методик і методів дослідження в галузі судової експертизи, які впроваджуються в судово-експертну практику з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки, підготовку кадрів вищої кваліфікації та матеріально-технічне забезпечення судової експертизи.

Теоретико-прикладні аспекти фінансового забезпечення висвітлено в працях вітчизняних науковців в області теорії фінансів О.Д. Василика⁸⁴, М.К. Галабурди⁸⁵, Г.Г. Кірейцева⁸⁶, А.А. Манжули⁸⁷, В.М. Опаріна⁸⁸, О.Б. Стефанишиної⁸⁹, С.І. Юрія⁹⁰ та ін.

⁸³ Ткаченко Н. М. Актуальні питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2012. Вип. 12. С. 120-126 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trsek_2012_12_20. (дата звернення 02.05.2022)

⁸⁴ Василик О.Д. Теорія фінансів К.: НІОС, 2000. 416 с

⁸⁵ Галабурда М.К. Фінансове забезпечення економічної політики в Україні : дис. канд. екон. наук : спец. 08.01.01 К., 2003. 278 с.

⁸⁶ Кірейцев Г.Г. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. 2-е вид., перероб. та доп. К.: ЦУЛ, 2002. 495 с.

⁸⁷ Манжула А.А. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності науково-дослідних установ в Україні: поняття та сутність *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО 2015. Вип. 35. Ч. 1. Том 2 С. 40 – 43.

⁸⁸ Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія) : [навч. посіб.]; 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. 240 с.

Узагальнюючи наукові погляди, можна зазначити, що більшість науковців визначають фінансове забезпечення як сукупність економічних відносин, що виникають з приводу залучення і ефективного використання фінансових ресурсів, з метою сталого розвитку національної економіки (на макрорівні) та з метою створення надійних умов функціонування та розвитку суб'єкта господарювання (на мікрорівні).

Управління фінансовим забезпеченням, в тому числі науково-дослідних судово-експертних установ, виконує забезпечувальну, регулятивну, соціальну та контрольну функції. Забезпечувальна дія проявляється у виборі видів і форм фінансових ресурсів та встановленні джерел фінансування, тобто покриття повсякденних потреб, і характеризує пасивний вплив фінансового забезпечення. Регулятивна дія пов'язана із впливом на процес розширеного відтворення та розвиток суб'єкта господарювання, передбачає застосування конкретних методів фінансового забезпечення і характеризує активний вплив фінансового забезпечення⁹¹. Соціальна функція фінансового забезпечення суб'єктів судово-експертної діяльності спрямована на забезпечення соціального захисту та соціальних гарантій судових експертів. Контрольна дія фінансового забезпечення реалізується у здійсненні державного фінансового контролю за діяльністю науково-дослідних судово-експертних установ, за виконанням покладених на них завдань по експертному забезпеченню правосуддя. Крім того, контроль виконання усіх фінансових, господарських операцій науково-дослідних судово-експертних установ дає можливість виявити недоліки і помилки в їх фінансовій діяльності, вжити заходів щодо їх усунення, а також надає зустрічну інформацію для стратегічного й поточного планування державних витрат як під час визначення цільового спрямування коштів, так і під час визначення їхнього обсягу.

Фінансове забезпечення діяльності науково-дослідних судово-експертних установ становить підґрунтя для виконання поставлених перед ними завдань та прийнятих ними зобов'язань. У процесі фінансування науково-дослідних судово-експертних установ

⁸⁹ Стефанишин О. Б. Теоретичні основи визначення сутнісних характеристик, функцій та складових фінансового забезпечення суб'єктів господарювання. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 10. 2016. С. 40–43.

⁹⁰ Фінанси: вишкіл студії. За ред. д.е.н., проф. С.І. Юрія. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 357 с.

⁹¹ Стефанишин О.Б. Теоретичні основи визначення сутнісних характеристик, функцій та складових фінансового забезпечення суб'єктів господарювання. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 10. 2016. С. 40–43.

застосовується методи кошторисного фінансування. Кошторисне фінансування – це спрямування грошових коштів, акумульованих із різних джерел фінансування, на покриття потреб бюджетних установ та виконання основних функціональних завдань⁹².

З урахуванням чинних нормативно-правових актів⁹³, кошторисом науково-дослідних судово-експертних установ є основний плановий документ, який надає їм повноваження щодо отримання і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання функції по експертному забезпеченню правосуддя та досягнення цілей, визначених на рік відповідно до бюджетних призначень.

За формою кошторис науково-дослідних судово-експертних установ має дві складові частини: загальний фонд, який містить обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією видатків бюджету на виконання установою основних функцій та спеціальний фонд, який містить обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету на конкретну мету та їх розподіл за повною економічною класифікацією видатків бюджету на здійснення відповідних видатків згідно із законодавством, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов'язаних з виконанням установою основних функцій.

Доцільно зазначити, що бюджетне фінансування, яке є однією із форм фінансового забезпечення науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції відбувається за окремою бюджетною програмою КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз» із застосуванням програмно-цільового методу. Нагадаємо, що бюджетна програма – це сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій⁹⁴.

Метою бюджетної програми КПКВК 3601070 є «проведення судової експертизи науково-дослідних установ судових експертиз

⁹²Рак Г.В. Кошторисне фінансування бюджетних установ у системі казначейського обслуговування бюджету Економічний аналіз : зб. наук. праць Тернопіль :ВПЦ. ТНЕУ.“Економічна думка”, 2014.том 17. № 1. С. 160-166.

⁹³ Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.05.2022)

⁹⁴ Бюджетний кодекс України: Закон України від 8.07. 2010 року № 2456-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення 05.05.2022)

Міністерства юстиції для органів дізнання, досудового слідства, судових органів та розробка методик і методів дослідження в галузі судової експертизи, які впроваджуються в судово-експертну практику, з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки»⁹⁵.

Аналіз даних щорічних звітів про виконання паспорта бюджетної програми КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз» (табл. 1.5) свідчать про щорічне збільшення обсягів бюджетного фінансування науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції з 312158,0 тис.грн. за 2018 р. до 656992,1 тис. грн. за 2022 рік. (згідно з паспортом бюджетної програми), тобто в 2,1 рази. Найбільшу питому вагу у бюджетному фінансуванні займають видатки на проведення судових експертиз, які у 2018 р. склали 70,4% від загальних обсягів фінансування, відповідно: у 2019 р. – 83,5%, у 2020 р. – 88,8%, у 2021 р. – 71% (план), у 2022 р. – 80,5% (план). Разом з тим, видатки на розробку методик проведення судових експертиз до загальних обсягів бюджетного асигнування становили не значну питому вагу, а саме: у 2018 р. – 8,1%, у 2019 р. – 10,6%, у 2020 р. – 11,1%, у 2021 р. – 8,6% (план), у 2022 р. – 11,0% (план). Незначну питому вагу в загальних обсягах бюджетного фінансування займає й матеріально-технічне забезпечення науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції згідно з даними бюджетної програми КПКВК 3601070, що свідчить про недостатність фінансових ресурсів для розвитку інвестиційної інфраструктури судової експертизи (табл. 1.5).

⁹⁵ Паспорт бюджетної програми на 2022 рік за КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз». URL: <https://minjust.gov.ua> 2022- rik-8960 (дата звернення 05.05.2022)

Таблиця 1.5.

**Аналіз звітів про виконання паспорта бюджетної програми
Міністерства юстиції України та паспортів бюджетної програми
КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка
методики проведення судових експертиз»**

	2018 (факт ⁹⁶)	2019 (факт ⁹⁷)	2020 (факт ⁹⁸)	2021 (план ⁹⁹)	2022 (план ¹⁰⁰)
1. Загальний обсяг бюджетних асигнувань, тис.грн, в т.ч. за напрямками використання:	312158,0	335800,8	355573,7	460254,1	656992,1
1.1.На проведення судових експертиз	219905,9	280481,9	315865,4	326640,7	528575,2
1.2.Розробка методик проведення	25364,6	35436,8	39543,1	39543,1	72407,6
1.3.Підготовка кадрів вищої кваліфікації	673,00	61,2	165,2	370,3	424,2
1.4. Придбання криміналістичного обладнання	-	17520,9	-	84600,00	55585,1
1.5. Здійснення заходів у сфері інформатики	-	3300,00	-	-	-
1.6. Придбання та монтаж приміщення модульного типу для розміщення лабораторії молекулярно-генетичних досліджень	-	-	-	9100,00	-
2. Чисельність штатних працівників у НДСЕУ МЮ України, осіб, в т.ч	1049	1078	1085	1167	1176
2.1.Фахівців	920	938	941	1013	1026
3. Кількість проведених судових експертиз, штук	106214	123096	130099	94440	107696
4. Кількість наукових розробок	77	94	129	118	128
5. Кількість придбаного криміналістичного обладнання,од.	165	10	-	45	110
6. Кількість придбаних комп'ютерів,од	-	118	-	-	-
7. Площа модульного типу для розміщення лабораторії молекулярно-генетичних досліджень кв.м	-	-	-	175,0	-

⁹⁶ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз»на 1 січня 2019 URL: <https://minjust.gov.ua/m/2018-rik-5799> (дата звернення 05.05.2022)

⁹⁷ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз»на 1 січня 2020 URL: <https://minjust.gov.ua/m/2019-rik-6595> (дата звернення 05.05.2022)

⁹⁸ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз»на 1 січня 2021 URL: <https://minjust.gov.ua/m/2020-rik-7460> (дата звернення 05.05.2022)

⁹⁹Паспорт бюджетної програми на 2021 рік за КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз». URL: <https://minjust.gov.ua/m/2021-rik-7405> (дата звернення 05.05.2022)

¹⁰⁰Паспорт бюджетної програми на 2022 рік за КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз». URL: <https://minjust.gov.ua/m/2022-rik-8960> (дата звернення 05.05.2022)

Згідно з інформацією, наведеною у Моніторинговому звіті Міністерства юстиції за 2020 р., «існує об'єктивна необхідність в оновленні обладнання для експертних лабораторій (обладнання має бути нового покоління та відповідати міжнародним стандартам). Виконання експертиз на відповідному обладнанні підвищить якість та скоротить строк проведення експертиз, а також забезпечить можливість обміну даними під час розслідування міжнародних злочинів. Належне матеріальне забезпечення державних експертних установ дозволить розширити штат судових експертів, що забезпечить проведення експертиз в установлені законодавством строки, а також дозволить підвищити в загальному професійний рівень судових експертів, залучити кваліфіковані кадри, зупинить відтік високо кваліфікованих судових експертів за кордон, підвищить престижність професії. Крім того, належне фінансування забезпечить не тільки гарантію незалежності судового експерта, але й виступить антикорупційним запобіжником»¹⁰¹.

Доцільно зазначити, що згідно з даними, наведеними в звітах про виконання паспорта бюджетної програми КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз» за 2018-2020 роки та Паспортах бюджетних програм КПКВК 3601070 на 2021 та 2022 роки, має місце щорічне недофінансування витрат на проведення судових експертиз в науково-дослідних судово-експертних установах Міністерства юстиції України, про що свідчать результати аналізу звітів про виконання паспорта бюджетної програми Міністерства юстиції України за 2018-2020 роки (табл. 1.6).

На думку фахівців, неналежне фінансове забезпечення несе ризики збереження існуючих проблем у сфері судово-експертної діяльності¹⁰².

Слід зазначити, що фінансування державних спеціалізованих установ Міністерства охорони здоров'я, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони, Служби безпеки та Державної

¹⁰¹ Моніторинговий звіт за 2020 рік Міністерства юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/19/20210119145116-22.pdf> (дата звернення 05.05.2022)

¹⁰² Моніторинговий звіт за 2021 рік / відпов. ред. к.ю.н. Олійник О.М. URL: <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa>. (дата звернення 28.05.2022)

прикордонної служби здійснюється відповідно до бюджетів, які формує керівництво міністерств та служб¹⁰³.

Таблиця 1.6.

Аналіз даних звітів про виконання паспорта бюджетної програми Міністерства юстиції України та паспортів бюджетної програми КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз» по середній вартості однієї судової експертизи

	2018 (факт ¹⁰⁴)	2019 (факт ¹⁰⁵)	2020 (факт ¹⁰⁶)	2021 (план ¹⁰⁷)	2022 (план ¹⁰⁸)
1. Середня вартість 1 судової експертизи, згідно з даними Звітів та паспортів бюджетної програми р.3.п.1, в грн.	3436,00	3832,40	5036,20	3518,0	4908,00
2. Розрахунковий показник фінансування витрат на проведення 1 судової експертизи *	2070,40	2278,56	2427,88	3458,71	4908,00
3. Суми недофінансування проведеної 1 судової експертизи, в грн. (п.2- п.1)	-1365,6	-1553,84	-2608,32	-59,29	0,00
4. Розмір недофінансування проведених судових експертиз в тис.грн.	145045,84	191271,49	339339,82	5599,35	-

Довідково: Розрахунковий показник фінансування витрат на проведення 1 судової експертизи, визначено шляхом ділення обсягів фінансування на проведення судових експертиз на кількість фактично проведених експертиз за звітний період згідно з даними звітів про виконання паспорта бюджетної програми Міністерства юстиції України за 2018-2020 та паспортів бюджетної програми КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз» за 2021-2022

Однак, проблема з виконанням вимог ст.18 Закону України «Про судову експертизу» якою передбачено, що посадові оклади працівникам державних спеціалізованих установ (не військовослужбовцям і тим, які не мають звань рядового та

¹⁰³ Моніторинговий звіт за 2020 рік Міністерства юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/19/20210119145116-22.pdf> (дата звернення 28.05.2022)

¹⁰⁴ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз» на 1 січня 2019 URL: <https://minjust.gov.ua/m/2018-rik-5799> (дата звернення 28.05.2022)

¹⁰⁵ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз» на 1 січня 2020 URL: <https://minjust.gov.ua/m/2019-rik-6595> (дата звернення 28.05.2022)

¹⁰⁶ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз» на 1 січня 2021 URL: <https://minjust.gov.ua/2020-rik-7460> (дата звернення 28.05.2022)

¹⁰⁷ Паспорт бюджетної програми на 2021 рік за КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз». URL: <https://minjust.gov.ua/2021-rik-7405> (дата звернення 28.05.2022)

¹⁰⁸ Паспорт бюджетної програми на 2022 рік за КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз». URL: <https://minjust.gov.ua/2022-rik-8960> (дата звернення 28.05.2022)

начальницького складу), які мають кваліфікацію судового експерта, встановлюються у розмірі не менше 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року¹⁰⁹, дія якої щороку призупиняється законами України про Державний бюджет України на відповідний рік¹¹⁰ та характерна для усіх науково-дослідних судово-експертних установ, незалежно від відомчої підпорядкованості. Разом з тим, Європейська комісія з питань ефективності правосуддя звертає увагу, що робота експерта має обґрунтовано та належним чином винагороджуватися задля уникнення ризику того, що експерт може бути вмовлений порушити свою незалежність¹¹¹.

Щодо матеріально-технічного забезпечення науково-дослідних судово-експертних установ, то незалежно від відомчої підпорядкованості, фахівці відзначають недостатній рівень матеріально-технічного та ресурсного забезпечення¹¹². Разом з тим, матеріально-технічне забезпечення експертних установ відіграє суттєву роль у проведенні судових експертиз, дозволяє проводити різноманітні дослідження на рівні, що відповідає сучасним вимогам.

Одним із джерел фінансового забезпечення науково-дослідних судово-експертних установ є надходження за надання платних послуг, що дозволяє спеціалізованим установам покривати недофінансування, зокрема, для виплати заробітної плати та закупівлі необхідного обладнання.

Відповідно до вимог діючих нормативно-правових актів¹¹³ науково-дослідні судово-експертні установи Міністерства юстиції України та Міністерства внутрішніх справ України мають право надавати платні послуги, згідно з затвердженим переліком.

Вартість проведення експертиз у кримінальному провадженні науково-дослідними судово-експертними установами,

¹⁰⁹ Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 28.05.2022)

¹¹⁰ Про Державний бюджет на 2021 р.: Закон України № 1082-IX від 15.12.2020. Відомості Верховної Ради України. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#n137>; Про Державний бюджет на 2022 р.: Закон України № 1928-IX від 02.12.2021. Відомості Верховної Ради України. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#n139>

¹¹¹ Моніторинговий звіт за 2020 рік Міністерства юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/19/20210119145116-22.pdf> (дата звернення 28.05.2022)

¹¹² Моніторинговий звіт за 2021 рік / відпов. ред. к.ю.н. Олійник О.М. 662 с URL: <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa>. (дата звернення 28.05.2022)

¹¹³ Деякі питання надання платних послуг науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 2011 р. № 804 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/804-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення 28.05.2022)

встановлюється відповідно до нормативної вартості однієї експертогодина, згідно з вимогами Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів¹¹⁴.

На думку фахівців Міністерства юстиції України, розрахунок експертогодина недостатньо аргументований, оскільки деякі експертні установи вдаються до подрібнення однієї експертизи на декілька окремих, що призводить до штучного збільшення числа проведених експертиз¹¹⁵.

Оплата за окремі види послуги, включені до затвердженого переліку, надаються науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції за згодою сторін за плату в обсязі, що відшкодовує витрати, пов'язані з їх виконанням¹¹⁶.

Вартість окремих видів послуг, що надаються науково-дослідними установами судових експертиз МВС України, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 року № 795, в абсолютному вимірі за один об'єкт дослідження в залежності від виду експертизи та її складності¹¹⁷.

Доцільно зазначити, що узагальненої статистики за надходженням від надання науково-дослідними установами судових експертиз платних послуг відсутні, що неуможливорює їх аналіз та визначення їх питомої ваги в загальних обсягах фінансового забезпечення судово-експертної діяльності.

За інформацією, наведеною Директоратом правової політики у сфері судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів у

¹¹⁴ Про затвердження Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-91-%D0%BF#Text> (дата звернення 28.05.2022)

¹¹⁵ Моніторинговий звіт за 2021 рік / відпов. ред. к.ю.н. Олійник О.М. URL: <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa>. (дата звернення 28.05.2022)

¹¹⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання платних послуг науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції» від 27 липня 2011 р. № 804 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/804-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення 31.05.2022)

¹¹⁷ Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 року № 795 «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення 31.05.2022)

моніторинговому звіті за 2021 рік, частиною фахової спільноти пропонується запровадити угоди про надання послуг судової експертизи, які будуть укладатися між центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері експертного забезпечення правосуддя, та суб'єктом судово-експертної діяльності, який відповідає вимогам, встановленим Міністерством юстиції України, та здійснює щонайменше один із таких видів судово-експертної діяльності: криміналістичні експертизи, обстеження і дослідження; судово-медичні і судово-психіатричні експертизи, обстеження і дослідження; експертизи, обстеження та дослідження у справах про адміністративні правопорушення за дорученням органу державної влади чи суду¹¹⁸.

Проведене дослідження фінансового забезпечення судово-експертної діяльності дозволило розробити концептуальну схему інституціональних основ організації фінансового забезпечення судово-експертної діяльності, що представлена на рис. 1.3.

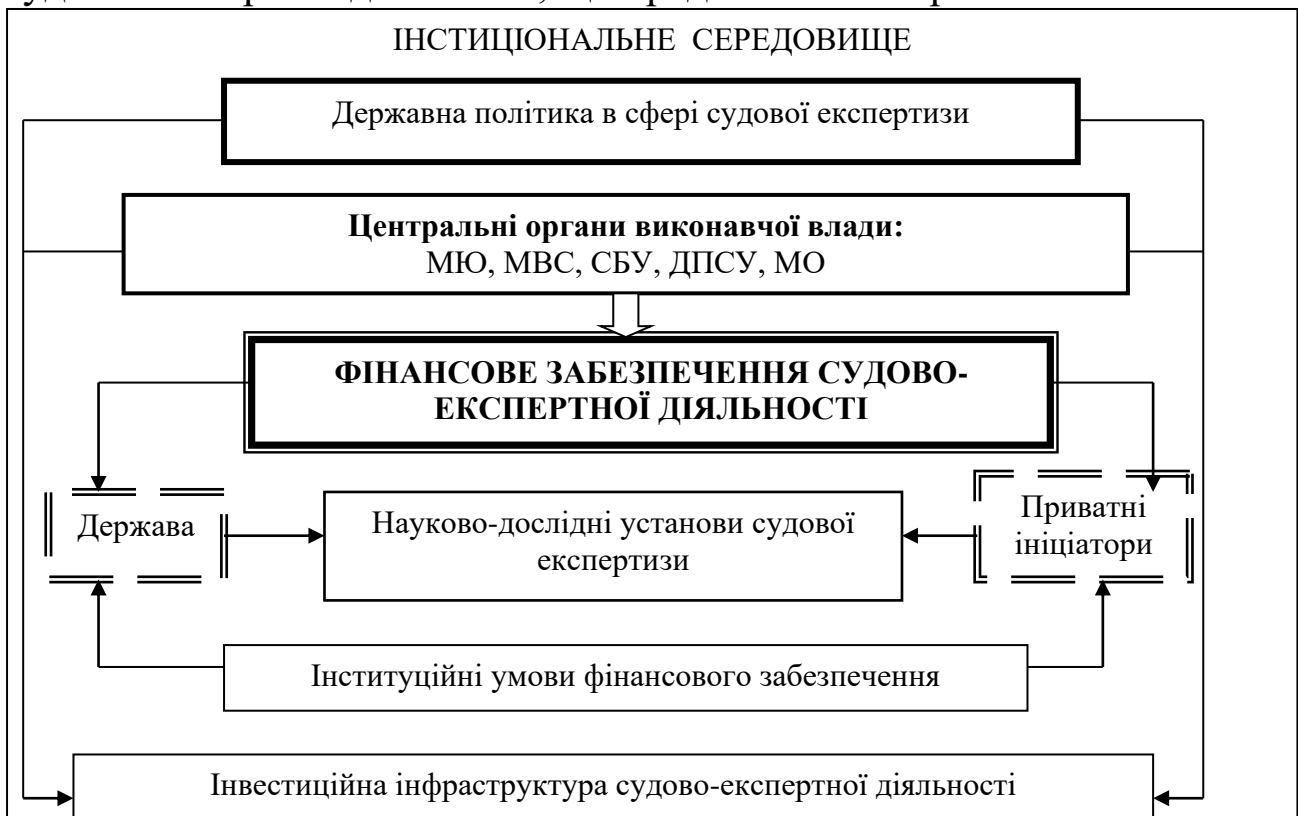

Рис. 1.3. Концептуальна схема інституціональних основ організації фінансового забезпечення судово-експертної діяльності

¹¹⁸ Моніторинговий звіт за 2021 рік / відпов. ред. к.ю.н. Олійник О.М. 662 с URL: <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa>. (дата звернення 31.05.2022)

РОЗДІЛ 2. ІМПЕРАТИВИ ТА ФОРМАЛЬНО-ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Гносеологічні засади судової експертизи

Без належного забезпечення, реалізації та захисту основних прав і свобод людини і громадянина неможливо уявити існування правової держави. Питання, що стосуються забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального процесу, цивільного судового процесу, адміністративного слухання, трудових судових процесів, нерідко вимагають використання спеціальних знань, умінь та навичок, якими володіють судові експерти. Вони здатні зробити неоціненний внесок у досудове розслідування. Водночас, недостатня розробленість основних теоретичних понять інституту судових експертиз негативно відображається на практичному застосуванні знань експерта в ході попереднього розслідування та судового розгляду. У цьому контексті, перш за все, виникає об'єктивна необхідність удосконалення теоретичних засад судової експертизи як пізнавального процесу діяльності судового експерта.

У більшості наукових праць, серед яких праці В.В. Варави, В.В. Ковальової, В.Г. Коломацького, Ю.Г. Корухова, І.М. Лузгина, Е.Р. Россинської, О.В. Сачка, Е.Б. Сімакової-Єфремян, Г.О. Стрілець, В.М. Тертишника та інших вчених, судову експертизу розглядають як процесуальну дію, яка має відмінності від інших процесуальних дій, що «полягає у провадженні за дорученням органів дізнання, досудового слідства і суду або дорученням сторін діяльності, у встановленій законом процесуальній формі, із застосуванням спеціальних знань, досліджень, пов'язаних зі злочином об'єктів, явищ і процесів, відповідними спеціалістами і поданні на підставі цих досліджень кваліфікованого висновку з питань, що мають значення для правосуддя»¹¹⁹.

Як відомо, до основних ознак судової експертизи як процесуальної дії, відносять: процесуальний порядок призначення й проведення експертизи; певний правовий статус об'єктів і суб'єктів дослідження; індивідуальну відповідальність (кримінальна,

¹¹⁹ Судова експертологія : підруч. для підгот. здобувачів освіт. ступеня «магістр» за спец. 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність» / за заг. ред. В.М. Тертишника. Харків: Право, 2021. 280 с.

адміністративна й ін.); встановлення обставин, які мають значення для справи; оформлення в процесуальний документ (висновок експерта); доказове право висновку експерта¹²⁰.

На думку науковців Н.І. Клименко та П.Д. Біленчука «діяльність експерта має подвійну природу. Передусім, це діяльність процесуального характеру, тому що експерт виконує завдання по справі (провадженні) за постановою особи слідчого, прокурора, ухвалою суду або інших осіб, що призначають експертизу. Експертиза – це також дослідження, під яким розуміють вивчення обізнаною особою представлених йому об'єктів і матеріалів справи (провадження), виявлення, аналіз і порівняння їх якостей і ознак із застосуванням відповідних прийомів, методів і технічних засобів, оцінку і формування на підставі спеціальних знань відповідних висновків у вигляді відповідей на поставлені питання»¹²¹.

Доктором юридичних наук І.В. Пирогом визначено, що «експертна діяльність становить собою специфічний вид людської діяльності, заснованої на наукових знаннях, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою надання науково обґрунтованих висновків»¹²². В.В. Копча, який поділяє думку Пирого І.В., зазначає, що судова експертиза – це науковий метод дослідження складних, системних матеріальних джерел фахівцем-експертом для одержання доказової інформації¹²³.

Слід зауважити, що в проекті Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 06.08.2013 р. надано визначення експертного дослідження як процесу пізнавальної діяльності судового експерта з метою встановлення на підставі спеціальних знань фактичних даних та обставин поза межами судового

¹²⁰ В.В. Ковальова. Класифікація та ознаки судової експертизи. МНПК *Актуальные исследования правовой и исторической науки*. 2013. URL: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=1399 (дата звернення 31.05.2022)

¹²¹ Клименко Н.І., Біленчук П.Д. Судова експертиза в розслідуванні комп'ютерних злочинів як форма використання спеціальних знань. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 2: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф./М-во юстиції України, Харків наук.-дослід. ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса; Акад. прав. наук України; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого; редкол.: М.Л. Цимбал, М.І. Панов, Е.Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків: Право, 2002. С. 62–66.

¹²² Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпро: Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

¹²³ Копча В.В. Тактика використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2017. Вип. 47. Том 3. С. 107-114.

провадження, результати якого викладаються у висновку експертного дослідження¹²⁴.

Вищенаведене дозволяє зробити висновок про подвійний характер судової експертизи: як процесу процесуальної діяльності та як процесу пізнавальної діяльності.

На нашу думку, судова експертиза як особливий вид пізнавальної діяльності являє собою опосередкований (через експерта) процес пізнання об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про кримінальні, господарські і цивільні обставини, з метою встановлення об'єктивної істини й отримання знань та створення правил і понять, які розробляються на основі загальної і окремих наукових теорій, реалізуються в практичній експертній діяльності.

Експертне дослідження як процес пізнавальної діяльності має два рівні пізнання: емпіричний і теоретичний. Емпіричний рівень експертного пізнання – це знання, отримане безпосередньо з досвіду проведеного дослідження об'єкта, що пізнається. Він завжди є основою, базою для теоретичного рівня пізнання. Теоретичний рівень експертного пізнання – це знання, отримане суб'єктом пізнання шляхом абстрактного мислення.

Пізнавальна діяльність судового експерта спрямована на отримання достовірного знання, адекватно відображає пізнавальний об'єкт, і заснована на застосуванні спеціальних знань, використовуваних при дослідженні інформації про об'єкт, явища та процеси, які містяться в матеріалах, наданих на дослідження. В основі експертного пізнання лежить відображення об'єктивної дійсності про об'єкти, явища, процеси (частину об'єктивної дійсності, що досліджується) у свідомості експерта при проведенні їх досліджень.

Основними ознаками експертного пізнання є: наявність спеціальних знань (законів, закономірностей, принципів, основних понять, методів пізнання, експертних методик); наявністю наукової (дослідної) проблеми, об'єкта і предмета дослідження; отримання знань про об'єкти, явища, процеси, що досліджуються, та створення правил і понять, які розробляються на основі загальної і окремих наукових теорій та реалізуються в практичній експертній діяльності.

¹²⁴ Про судово-експертну діяльність в Україні: Проект Закону України від 06.08.2013.URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT0587> (дата звернення 31.05.2022)

Процес експертного пізнання базується на таких наукових поняттях та термінах, як: припущення, судження, умовивід, експертна версія (гіпотеза), наукова ідея та ін. Так, експертне припущення формується в момент ознайомлення з обставинами справи з уявою про те, що надані матеріали на дослідження можуть підтвердити факти, викладені в ухвалі суду, постанові чи заяві замовника експертизи. А експертне судження, наприклад, про предмет пізнання – це думка експерта, про можливість чи неможливість виконання експертного завдання, в результаті вивчення матеріалів, наданих на дослідження.

Під умовиводом розуміють процес мислення, який складає послідовність двох або кількох суджень, в результаті чого виводиться нове судження¹²⁵ (висновок). Наприклад, ознайомлення судового експерта з обставинами справи кримінального провадження призвело до виникнення в експерта нового судження, яке надало можливість сформулювати висновок чи надати відмову про можливість проведення експертизи.

Щодо наукової ідеї відзначимо, що вона є формою відображення в мисленні людини нового розуміння об'єктивної реальності. Наукова ідея базується на наявних знаннях, але виявляє раніше не помічені закономірності¹²⁶. В експертних дослідженнях наукові ідеї народжуються переважно з практики. Наприклад, уточнення суті економічної категорії «коливання цін» та розробка методики щодо застосування методу моделювання для визначення рівня коливання цін, в рамках дослідження господарських операцій за державними закупівлями. Свою специфічну матеріалізацію ідея знаходить у експертній версії. Експертна версія – це обґрунтоване припущення щодо окремого факту (або групи фактів), а також закономірностей, зв'язків і відношень, що зумовлюють такий факт і можуть бути встановлені засобами спеціальних експертних досліджень з метою вирішення завдання, яке має значення для справи¹²⁷.

¹²⁵ Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні ; редкол.: І.К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 10: Т-Ф / ред. тому: А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк. 1979. 658 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001611> (дата звернення 31.05.2022)

¹²⁶ Основи наукових досліджень. URL: https://pidru4niki.com/70322/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/naukova_ideya_napryam_tema_buhgalterskogo_naukovogo_doslidzhen (дата звернення 31.05.2022)

¹²⁷ Шерстюк В.М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.М. Шерстюк. Харків, 2007. 20 с.

Експертна версія є свого роду вихідний момент, припущення, що висувається на першому етапі дослідження і є свого роду орієнтиром дослідницького пошуку. Розвиток експертної версії відбувається за певними стадіями (рис. 2.1).

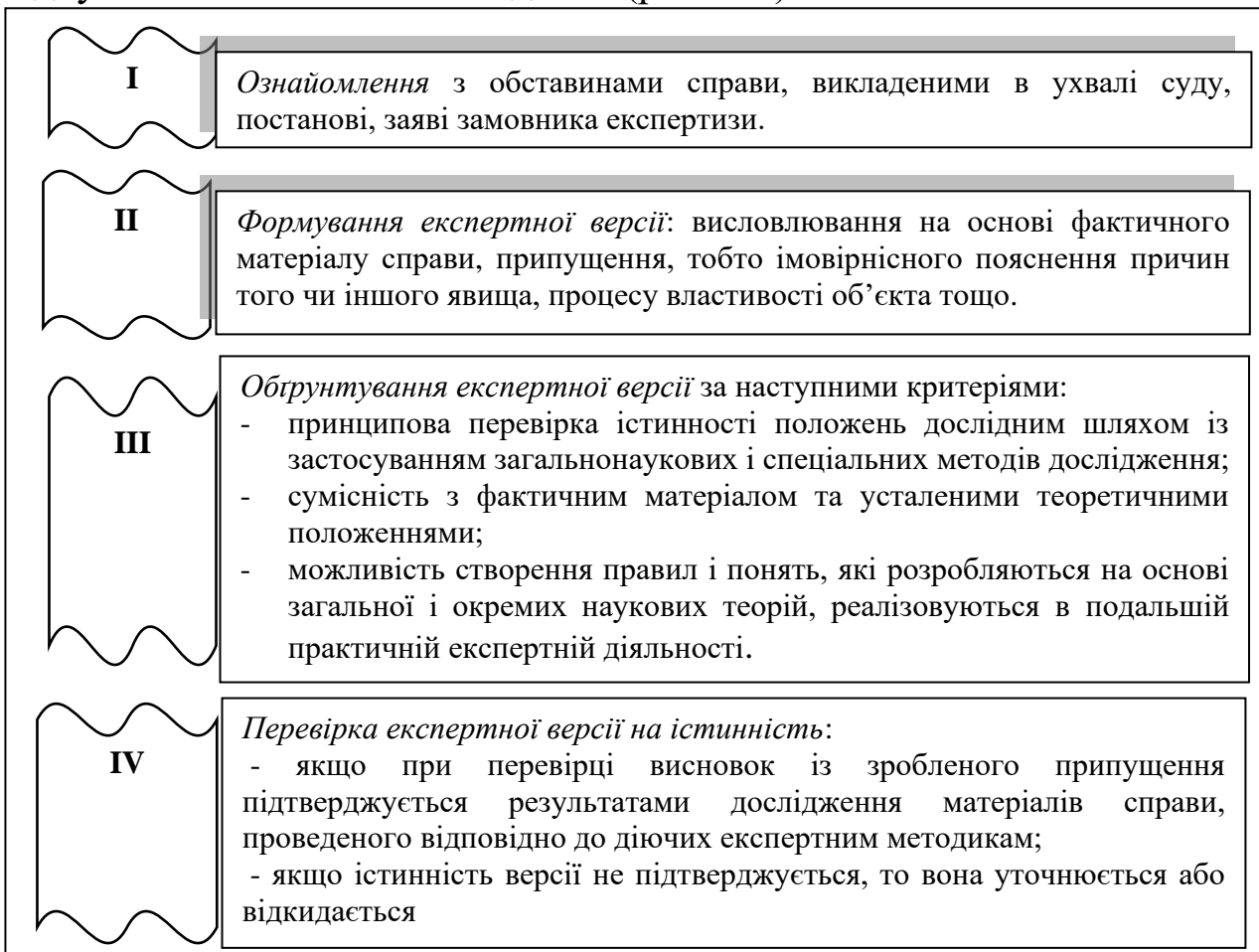

Рис. 2.1. Схематичне зображення стадій формування та розвитку експертної версії

Доцільно зауважити, що судова експертиза як процес пізнавальної діяльності являє собою систему експертного пізнання, яка включає велике число компонентів (рис. 2.2).

У короткому тлумачному словнику української мови «система» – це структура, що становить єдність закономірно розміщених і функціонуючих частин. Порядок, зумовлений правильним розміщенням частин у певному зв'язку; зв'язане ціле¹²⁸. Тобто під системою розуміють сукупність взаємопов'язаних елементів.

Доцільно зазначити, що властивості системи є не просто сумою властивостей, яку становлять її окремі елементи, а визначаються

¹²⁸ Короткий тлумачний словник української мови: близько 7000 слів. За ред. Д.Г. Гринчишина. К. Видавн. центр Просвіта, 2004. 608 с.

наявністю і специфікою зв'язків між елементами. Наявність зв'язків між елементами системи та інтегративні, цілісні властивості системи, що ними породжуються, забезпечують відносно самостійне, відокремлене існування, функціонування (а в деяких випадках і розвиток) системи¹²⁹.

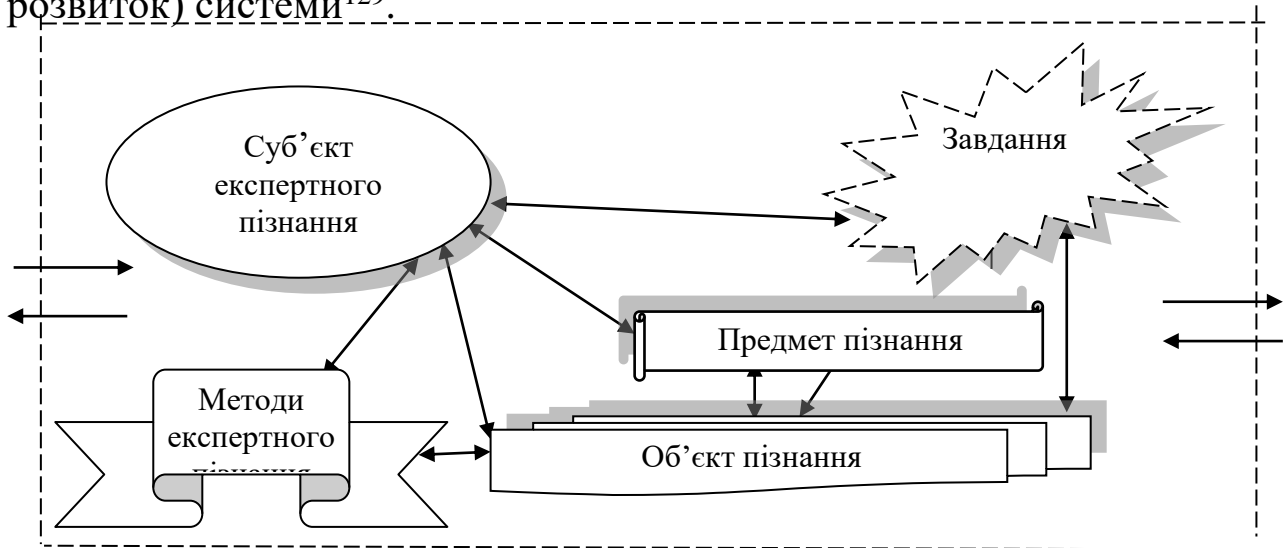

Рис. 2.2. Система експертного пізнання та її складові

Як і будь-яка інша система, система експертного пізнання відкрита для впливу оточуючого середовища, з яким вона вступає в процеси взаємообміну, від якого отримує важливі імпульси для своєї діяльності. Так, зовнішні зв'язки системи експертного пізнання пов'язані із оточуючим середовищем через механізм призначення судової експертизи, заяву ініціатора клопотання та надання йому результатів експертного провадження¹³⁰.

Одним із елементів системи експертного пізнання є завдання. На думку М. Г. Щербаковського первісною метою всіх експертних завдань є встановлення певної групи властивостей, представлених матеріальних носіїв інформації. Типові завдання судово-експертних досліджень можуть бути поділені на два основні класи й відповідні види за кінцевою метою дослідження: 1) встановлення властивостей окремих об'єктів, що є підставою вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань; 2) встановлення характеристик процесу

¹²⁹ Садовский В.Н. Основание общей теории систем. Логико-методологический анализ. М.: Наука, 1974. – 279 с

¹³⁰ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Мін'юсту від 08.10.1998. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 01.06.2022)

(механізму) взаємодії декількох об'єктів як основа рішення ситуаційних завдань¹³¹.

Судовий експерт як суб'єкт пізнавальної діяльності – це індивід, що є носієм спеціальних знань та здійснює професійну діяльність у сфері судової експертизи. Його пізнавальна діяльність передбачає застосування певних методологічних підходів, принципів, методів і прийомів, правил і норм, що надають можливість виконання поставленого перед ним завдання.

Сукупність принципів, правил, норм, прийомів отримання та систематизації нових знань про явища і процеси, що використовуються судовим експертом, є методом експертного пізнання, спрямованим на отримання достовірного знання про пізнавальний об'єкт. При цьому методи експертного пізнання повинні відповідати низці вимог: не суперечити вимогам нормативно-правових актів України, бути зумовленими та ясними, науково обґрунтованими; забезпечувати збереженість об'єктів дослідження, бути безпечними для експерта, результативними та економічними.

Використовувана в сучасному експертному пізнанні система методів різноманітна, це й загальні, загальнонаукові та спеціальні методи. «До загальних методів належать категорії та закони діалектичної логіки, формально-логічні методи пізнання (аналіз, синтез, узагальнення, індукція та дедукція, гіпотеза), аналогія. Загальнонауковими методами є: спостереження, вимірювання, опис, експеримент, порівнювання, моделювання, реконструкція. Спеціальними методами є візуальні, морфологічні, мікроскопічні, фотографічні, фізичні, хімічні, біологічні, математичні. Вказаний перелік методів не є вичерпним»¹³². Більш детально вони будуть розглянуті у третьому розділі монографії.

Ще одним елементом системи експертного пізнання є об'єкт пізнання. Дослідження гносеологічних аспектів цього елемента судової експертизи є відправним для визначення поняття та сутності об'єкту судової експертизи та шляхів його пізнання експертом.

Об'єкт пізнання – це категорія гносеологічна¹³³ та, на думку В.Ф. Орлова, має «характерні якості об'єкта: 1) об'єктом може бути

¹³¹ Щербаковський М. Г. Типові завдання судово-експертного дослідження. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 6-11

¹³² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Мін'юсту від 08.10.1998. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 01.06.2022)

¹³³ Щербаковський М.Г. Гносеологічні та правові підстави класифікації об'єктів судової експертизи Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2010. С. 177–185.

будь-яка річ, процес, явище, будь-який фрагмент реальної дійсності; 2) об'єкт тісно пов'язаний з предметом пізнання; 3) об'єкт відтворюється у мисленні суб'єкта»¹³⁴.

У науковій літературі поняття об'єкта експертного пізнання трактується, як правило, з процесуальної точки зору. Зокрема, А.Р. Шляхов стверджує, що об'єкти експертизи – це закріплені в матеріалах справи та передбачені кримінально-процесуальним і цивільно-процесуальним законодавством джерела інформації¹³⁵. На думку Е.Б. Сімакової-Єфремян, об'єкти судової експертизи – матеріальні та матеріалізовані носії інформації, що досліджуються судовим експертом на підставі застосування спеціальних знань у межах предмета експертного дослідження: речовий доказ, похідне речового доказу, зразок, документ, тіло живої людини, стан її психіки, труп людини (його частки), тварина (її труп або частки), рослина (її частки), речовина, предмет, будівля, споруда, ділянка місцевості тощо, а також відомості, зафіксовані в матеріалах справи (провадження) та інших носіях інформації¹³⁶.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», об'єктами судово-експертного дослідження є матеріальні об'єкти, явища і процеси, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду¹³⁷.

Г. Прохоров-Лукін визначає, що «об'єктами судової експертизи потенційно можуть стати будь-які, об'єктивно пов'язані з пізнаваною в судовому порядку подією матеріальні та нематеріальні (проте відображені в матеріальній дійсності) утворення та явища, зокрема й об'єкти інтелектуальної власності, їхні матеріальні відображення та механізми створення та відображення таких об'єктів, а власне ці відображення містять інформацію про факти і явища, зумовлені подіями, що мають юридичне значення»¹³⁸.

¹³⁴ Орлов Ю.К. Объект экспертного исследования. Труды ВНИИСЭ. М. ВНИИСЭ МЮ СССР. 1974. Вып. 8. С. 54-63

¹³⁵ Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. М. : Юрид. лит., 1979. С. 168.

¹³⁶ Лозовий А.І., Сімакова-Єфремян Е.Б. Актуальні питання реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2014/PDF/26.pdf (дата звернення: 01.06.2022)

¹³⁷ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.06.2022)

¹³⁸ Прохоров-Лукін Г. Судова експертиза : поняття та види об'єктів інтелектуальної власності. Теорія і практика інтелектуальної власності. 6/2016 Інтелектуальної власності. С. 17-24. URL: <http://www.inprojournal.org/wp-content/uploads/2016/12/0616-1-017-024.pdf> (дата звернення: 01.06.2022)

На нашу думку, під об'єктами експертного пізнання необхідно розуміти матеріальні носії інформації, на які розповсюджуються пізнання і практичний вплив суб'єктів пізнання, з метою отримання та формування нових знань про об'єкт пізнання.

Об'єкт експертного пізнання є складовою пізнавального процесу, що характеризується як взаємодія об'єкта й суб'єкта¹³⁹. Зокрема, родовий об'єкт експертного пізнання визначає вид (підвид) експертизи, які передбачені Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень¹⁴⁰ та знаходиться у співвідношеннях з суб'єктом пізнання. Так, якщо об'єктом пізнання є документи про економічну діяльність підприємств і організацій, то це обумовлює участь у пізнавальному процесі експерта – економіста, який володіє спеціальними знаннями, що дозволяють провести дослідження цього об'єкту та встановити фактичні дані про цей об'єкт.

Доцільно також розглянути природу взаємозв'язку та співвідношення категорійних понять «об'єкт та предмет» саме в контексті пізнавального процесу в системі експертного пізнання.

Зазвичай науковці розглядають предмет експертизи з точки зору процесуального процесу. Так, предметом експертизи в процесуальному значенні вважається експертне завдання, яке необхідно розв'язати експертові під час і за результатами дослідження на основі відповідного обсягу спеціальних знань із використанням засобів і методів, що перебувають у його розпорядженні¹⁴¹. Однак, з точки зору будь-якого пізнавального процесу предметом дослідження не є питання, що стоять перед суб'єктом, а конкретні обставини, що дозволяють отримати інформацію про властивості, сторони і відносини досліджуваних об'єктів, тобто нові обставини, які виявляє судовий експерт на основі спеціальних знань. Вони становлять результат дослідження та фіксуються у висновку експерта, що свідчить про тісний зв'язок між цими елементами системи судової експертизи.

¹³⁹ Філософський енциклопедичний словник/НАН України, Ін-т філософії імені Г.С.Сковороди //редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис, 2002. VI. С. 438

¹⁴⁰ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Мін'юсту від 08.10.1998. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 01.06.2022)

¹⁴¹ Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе : практ. пособие. М.: Право и закон, 1996. 224 с.

Отже, з пізнавальної точки зору предмет експертизи визначає закономірності дослідження інформації про факти та обставини будь-якого явища, які базуються на вивченні закономірностей спеціальними методами і засобами дослідження інформації. Предмет пізнання тісно пов'язаний із завданнями, які стоять перед суб'єктом пізнання. Вони знаходяться в тісному співвідношенні, оскільки завданням експертизи є пізнання загальних, істотних властивостей предмета та зображення їх в ідеалізованих об'єктах.

З гносеологічної точки зору судова експертиза – це опосередкований (через експерта) процес пізнання об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про кримінальні, господарські і цивільні обставини, з метою встановлення об'єктивної істини й отримання знань та створення правил і понять, які розробляються на основі загальної та окремих наукових теорій, реалізуються в практичній експертній діяльності.

2.2. Теоретико-правові імперативи судової експертизи

Результатом проведеної судової реформи в Україні стало впровадження низки заходів, спрямованих на забезпечення дотримання учасниками процесуальних правовідносин конституційних принципів, націлених на демократизацію правосуддя та посилення правових гарантій особистості. Це зумовило залучення інститутів, пов'язаних із процесом доведення у сфері кримінального судочинства, серед яких інститут судової експертизи. Як наслідок, до державних судово-експертних установ та недержавних експертних організацій останніми роками значно збільшився потік звернень адвокатів або законних представників обвинувачених, виступаючих ініціаторами проведення різноманітних експертних досліджень об'єктів, які стосуються події злочину. Кінцевою метою таких звернень є отримання документів-доказів, які б могли використовуватися зазначеними учасниками процесу для відстоювання своїх інтересів. Водночас, питання експертних досліджень нерідко викликають дискусії в судових процесах між стороною обвинувачення та захисту як щодо їх призначення, методології проведення, так і щодо зроблених висновків судових експертів. Проблема, як правило, криється у недотриманні експертами принципів судово-експертної діяльності, які неодмінно

повинні характеризувати її та впливати на сам процес проведення судових експертиз і повноту та об'єктивність експертного висновку.

Теоретичну основу проведеного дослідження складають наукові праці українських і зарубіжних учених у галузі експертології – це наукові праці по загальній теорії судової експертизи: Т. Аверьянкової, В. Галуцька, Ю. Грошового, О. Єщук, О. Зайцевої, О. Жеребка, Н. Клименко, О. Россинської, М. Сегая, Е. Сімакової-Єфремян. Принципам судово-експертної діяльності приділяли увагу такі науковці як: С. Алексєєва, В. Гончаренко, Р. Заєць, В. Крижна, А. Остропілець, І. Пиріг, М. Сегай, С. Стеценко, М. Шепітько, О. Шляхов, А. Шульженко, М. Щербаковський та ін. Проте, незважаючи на значний внесок учених у цій сфері відносин та із урахуванням сучасних викликів, й досі залишаються проблемними окремі питання щодо наукового опрацювання принципів пізнавальної діяльності судового експерта.

Загальновідомо, що «принцип» (*principium*) у перекладі з латинської мови означає «основа», «начало». Тому термін «принцип» тлумачать як «основне вихідне положення наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось»¹⁴². У сучасній науковій літературі під принципами розуміють «вихідні начала, ключові ідеї права, що відбивають його сутність та зміст, визначають основні правила наукового пізнання та закріплюють загальний порядок практичної діяльності»¹⁴³. Із зазначеного виходить, що принципи можуть належати до науки як певної системи знань, так і до практичної діяльності людини, зокрема до діяльності судового експерта.

Судова експертиза являє собою процес пізнавальної діяльності, основою науково-методологічного апарату якої є сукупність принципів наукового пізнання, що поєднують у собі коло основоположних ідей, на яких засноване наукове дослідження; методологічних підходів, які мають узагальнений світоглядний характер; а також методів дослідження як кола конкретних прийомів, способів і засобів наукового пізнання тих або інших аспектів досліджуваних об'єктів, явищ та процесів.

¹⁴² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 1728

¹⁴³ Бельский К.С. О принципах административного права. *Административное право и административный процесс: старые и новые проблемы*. Государство и право. 1998. № 8. С. 5–32

Фундаментальні принципи експертного пізнання ґрунтуються на узагальнюючих, філософських положеннях, що відбивають найсуттєвіші властивості об'єктивної дійсності й свідомості з урахуванням досвіду, набутого в процесі судово-експертної діяльності експерта.

До принципів наукового пізнання належать принципи: *діалектики*, що відображають взаємозумовлений і суперечливий розвиток явищ дійсності; *детермінізму* – об'єктивної причинної зумовленості явищ; *ізоморфізму* – відношень об'єктів, що відбивають тотожність їх будови та ін.¹⁴⁴

Від тлумачення філософських принципів залежить обґрунтування методологічного підходу в дослідженні тієї чи іншої галузі.

Принципи пізнання в експертології досліджувались вченими як Т. В. Авер'яною, Р. С. Белкіним, С. Ф. Бичковим, М. Я. Сегай, Г. М. Соколовським, І. Я. Фрідманом, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляховим та ін. Зокрема Т. В. Авер'яною було виділено чотири принципи судової експертизи: детермінізму (причинності, історизму), об'єктивності, системності, наукової обґрунтованості¹⁴⁵. Р. С. Белкін у своєму підручнику «Курс криміналістики» стверджує, що принципи є вихідними положеннями, які визначають гносеологічну спрямованість експертної діяльності. Оскільки, на його думку, немає специфічних принципів конкретних наук, а є застосування загальних принципів науки до пізнання специфічного предмета¹⁴⁶. Разом з тим, С. Ф. Бичкова у своїй науковій праці виокремлює принципи, яким притаманні методологічні та логічні ознаки. Зокрема, це «отримання на основі спеціальних знань кримінально-релевантної інформації та її перекодування в доступну для адресата доказування форму; оптимальне використання під час розробки наукових основ експертології дослідження інформації про подію злочину; об'єднання положень загальної теорії судової експертизи і судово-експертних галузей наукового знання на основі методики експертного аналізу різних видів злочинів»¹⁴⁷. На його думку, немає специфічних принципів певних наук, а є застосування загальних принципів науки до пізнання специфічного предмета.

¹⁴⁴ Чмиленко, Ф.О. Методологія та організація наукових досліджень: посібник до вивчення дисципліни. Д.: РВВ ДНУ, 2014. 48 с. URL: <http://kist.ntu.edu.ua/textPhD/mond.pdf>

¹⁴⁵ Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза : курс общей теории М. : Норма, 2007. 480 с

¹⁴⁶ Белкин Р. С. Курс криминалистики М. ЮНИТИ-ДАНА .Закон и право, 2001. 837 с

¹⁴⁷ Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе Алматы, 1994. 161 с

М. Я. Сегай та В. К. Стринжа до наукових принципів судової експертології відносять також принцип комплексності – «умову адекватного пізнання як загального предмета судової експертизи, так і предмета окремих галузей знань, які вивчають закон пізнання зв'язків взаємодії конкретних об'єктів судової експертизи, можливість вирішення широкого кола експертних задач»¹⁴⁸.

Отже, особливість методологічних принципів судової експертизи полягає у визначенні вихідних позицій наукового пізнання, які є спільними для всіх галузей науки і водночас становлять теорію наукового пізнання в експертології.

Принципи наукового пізнання, які формують загальну ідеологію наукового дослідження, визначають її стратегію та на них заснована пізнавальна діяльність судового експерта.

Принципи судово-експертної діяльності «становлять основу практичної діяльності судового експерта в межах його компетенцій (повноважень, прав та обов'язків), встановлених законодавством»¹⁴⁹. Зокрема, відповідно до діючих норм права до обов'язків судового експерта, належить: «провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок; на вимогу особи або органу, які залучили експерта, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку; заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі»¹⁵⁰. Одночасно, судовий експерт володіє правом: «1) подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування або ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи; 2) вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання; 3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи; 4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії

¹⁴⁸ Сегай М. Л. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність. Вісник / Вісник Академії правових наук України. 2003. № 2. С. 740-762 URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/journals> (дата звернення: 09.06.2022)

¹⁴⁹ Казаров А.О. Принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з дорожньо-транспортними пригодами. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 260-271. URL: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.20>. (дата звернення: 09.06.2022)

¹⁵⁰ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 09.06.2022)

порушують права судового експерта; 5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням; 6) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом»¹⁵¹. Нормативно встановлено, що при реалізації своїх прав та обов'язків при здійсненні судово-експертної діяльності, судовий експерт повинен керуватись принципами: *«законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження»*¹⁵².

Слід зазначити, що сутність принципів судово-експертної діяльності не розкрито в діючому Законі України «Про судову експертизу». Їх тлумачення наведено в науково-практичному коментарі до закону про судову експертизу. Так, В. Г. Гончаренко пояснює: «принцип законності означає, що будь-які дослідження, засновані на використанні спеціальних знань судового експерта, навіть коли вони спираються на сучасні досягнення науки і техніки, не мають доказового значення, якщо порушені процесуальні приписи призначення чи проведення судової експертизи»¹⁵³. На наш погляд, у визначенні принципу «законність» варто було б наголосити на необхідності дотримання експертами нормативно-правових актів. Саме на це як об'єктивну необхідність й звертає увагу С.С. Алексєєв, який стверджує, що «законність – це вимоги найсуворішого характеру, що передбачають дотримання і виконання норм позитивного права, а також: верховенства законів, рівності всіх перед законом, забезпечення для всіх суб'єктів повного і реального здійснення суб'єктивних прав тощо»¹⁵⁴. Аналогічне тлумачення у своїй статті дає професор І.В. Пиріг, який зазначає, що «принцип законності полягає в тому, що посадові особи, які є суб'єктами експертної діяльності, зобов'язані виконувати вимоги законодавства у точній відповідності їхньому змісту»¹⁵⁵. Більш змістовну дефініцію дають автори навчального посібника «Адміністративне право», які

¹⁵¹ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 09.06.2022)

¹⁵² Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 09.06.2022)

¹⁵³ Сегай М.Я., Форіс Ю.Б. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу». Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посібник. КНДІСЕ, Акад. адвокатури; за заг. ред. В.Г. Гончаренка. 2-вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2010. С. 3-60.

¹⁵⁴ Алексєєв С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. М. Издательство НОРМА. 2001. С. 319–320

¹⁵⁵ Пиріг І.В. Принципи судово-експертної діяльності та їх співвідношення з принципами судової експертології. Правова позиція. 2016. № 1 (16). С.106-113. URL: <http://www.legalposition.umsf.in.ua/archive/2016/1/17.pdf> (дата звернення: 09.06.2022)

«принцип законності» трактують як «неухильне виконання законів і прийнятих відповідно до них інших правових актів державними органами, їх посадовими особами, громадянами, недержавними органами й організаціями; комплексне політико-правове явище, яке характеризується неухильним дотриманням вимог чинного законодавства усіма суб'єктами права; створення такого адміністративно-правового режиму в суспільстві, при якому вся система органів зобов'язана, з одного боку, суворо дотримуватись вимог законів, а з іншого – вимагати від посадових осіб та громадян безумовного виконання цих законів та інших законодавчих актів, здійснювати інші правоохоронні та правозастосовні заходи з метою зміцнення правопорядку в державі»¹⁵⁶.

Підсумовуючи все вище зазначене, відмітимо, що при проведенні дослідження судовий експерт зобов'язаний дотримуватись приписів нормативно-правових актів, сумлінно виконувати покладені на нього обов'язки, безперешкодно і повною мірою використовувати свої права, в цьому і буде забезпечуватись реалізація принципу законності в практичній діяльності судового експерта.

Ще одним принципом практичної діяльності судового експерта є принцип його незалежності, який відповідно до ст. 4 Закону України «Про судову експертизу» забезпечується «заборонаю під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи»¹⁵⁷.

В.Г. Гончаренко в науково-практичному коментарі до Закону України «Про судову експертизу» зазначив, що незалежність судового експерта «гарантується самим існуванням судово-експертних установ, які не входять до сфери управління міністерств та відомств, що спрямовують і забезпечують оперативно-розшукову діяльність та функції досудового розслідування»¹⁵⁸.

На думку А.В. Остропільця, принцип незалежності є ключовим принципом спеціальних принципів судово-експертної діяльності, основою для повного та об'єктивного експертного дослідження¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. К.: Атіка, 2007. 624 с.

¹⁵⁷ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 09.06.2022)

¹⁵⁸ Сегай М.Я., Форіс Ю.Б. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу». Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посібник. КНДІСЕ, Акад. адвокатури; за заг. ред. В.Г. Гончаренка. 2-вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2010. С. 3-60.

¹⁵⁹ Остропілець А.В. Принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). Т. 3. С. 197-202

Такої ж самої думки й професор І.В. Пиріг, який пропонує розглядати незалежність як причину і наслідок, адже незалежність судового експерта сприяє об'єктивності проведених ним досліджень¹⁶⁰. На думку А.В. Шульженка «суттєвим поняттям незалежності є компетентність як характеристика професійних якостей експерта: володіння спеціальними знаннями і навичками, досвідом в експертній сфері, що забезпечує достовірність, обґрунтування висновку»¹⁶¹. Так, незалежність експерт надає висновки на підставі отриманих результатів проведеного ним дослідження, за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на його спеціальних знаннях і апробованих методиках дослідження. При цьому експерт самостійний у виборі методів, засобів і способів дослідження, допустимість яких визначається нормативно-правовими актами. Висновок свій судовий експерт складає від свого імені і несе особисту відповідальність за його правдивість.

В. Крижна наголошує, що задля того, аби експерт дав повний, кваліфікований і об'єктивний висновок, він, насамперед, має забезпечити повну незалежність при його складанні – саме завдяки незалежності та незацікавленості експерта можна говорити про об'єктивність висновку¹⁶². Тому, М.В. Шепітько слушно відзначає, принцип незалежності судово-експертної діяльності також не може бути реалізований без дотримання інших принципів, зокрема, таких, як принципи об'єктивності та повноти дослідження¹⁶³.

У Словнику іншомовних слів надано наступне тлумачення терміну «об'єктивний (від лат. *objectum* — предмет): 1. Який існує поза людською свідомістю і незалежно від неї; незалежний від волі, бажань людини; зовнішній, довколишній, реальний, дійсний. 2. Неупереджений, правильно оцінений»¹⁶⁴.

¹⁶⁰ Пиріг І. Поняття та зміст експертної діяльності органів внутрішніх справ. *Право України*. 2011. № 1. С. 255–261

¹⁶¹ Шульженко А.В. Принципи судово-експертної діяльності. URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/4624/1/%D0%A8%D1> (дата звернення: 09.06.2022)

¹⁶² Крижна В.В. Принципи судової експертизи. Організація судово-експертної діяльності. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу. Київ: Навч.-наук. ін-т підгот. фахівців для експертно-криміналіст. підрозділів НАВС, 2015. 444 с.

¹⁶³ Шепітько М.В. Дотримання принципу незалежності судово-експертної діяльності в Україні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. 100-річчю від дня народження д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України М. В. Салтевського (7-8 листопа. 2017 р., м. Харків). Харків, 2017. С. 80–81.

¹⁶⁴ Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qty=%25CE%25E1%2527%25BA%25EA%25F2%25E8%25E2%25ED%25E8%25E9> (дата звернення: 12.06.2022)

Сутність принципу «об'єктивність», на думку В.Г. Гончаренка, полягає в тому, що «експерт під час проведення дослідження не пов'язаний з версією сторони, яка призначила експертизу. Він установлює за допомогою спеціальних знань усі обставини справи в межах інформації, яку містять досліджувані ним об'єкти»¹⁶⁵. А.В. Шульженко вбачає зміст цього принципу в «наявності вимоги щодо документального фіксування відповіді на всі поставлені у постанові про призначення експертизи питання». На його думку, ці відповіді «повинні бути максимально розкритими і спиратись на експериментально досліджувану основу явища. При цьому саме експертне дослідження проводять і фіксують так, що за необхідності можна було перевірити на предмет достовірності й обґрунтованості викладеного експертом матеріалу»¹⁶⁶. Найбільш повне визначення, на наш погляд, наводить М.Г. Щербаковський, який під об'єктивністю розуміє, по-перше, що об'єкти вивчаються та описуються в тому вигляді, в якому надійшли експерту, по-друге, встановлені експертом ознаки, обставини, що викладено письмово у висновку, реально відображають властивості досліджуваних об'єктів¹⁶⁷.

Принцип об'єктивності нерозривно пов'язаний з принципом повноти дослідження, який науковці пов'язують із необхідністю вирішення питань, поставлених експерту та дослідженням усіх об'єктів, поданих на експертизу в повному обсязі з використанням усіх наявних, рекомендованих для практичного застосування методик експертного дослідження¹⁶⁸.

Значне розширення встановленого законом переліку принципів здійснення судово-експертної діяльності передбачає низка законопроектів у даній сфері, зареєстрованих у Верховній Раді України (табл. 2.1).

Відзначимо, що в законопроектах, визначених у табл. 2.1, розкрито зміст та значення основоположних принципів судової експертизи. Узагальнюючи їх зміст, ми дійшли до висновку, що:

- принцип законності – це один із конституційних принципів, відповідно до якого судово-експертна діяльність здійснюється з

¹⁶⁵ Сегай М.Я., Форіс Ю.Б. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу». Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посібник. КНДІСЕ, Акад. адвокатури; за заг. ред. В.Г. Гончаренка. 2-вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2010. С. 3-60.

¹⁶⁶ Шульженко А.В. Принципи та особливості судово-експертної діяльності. *Право і суспільство*. 2016. № 2(2). С. 195–199

¹⁶⁷ Щербаковський М.Г. Судебные экспертизы: учебно-теоретическое пособие. Х. Эспада, 2005. 536 с.

¹⁶⁸ Клименко Н.І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посібник К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. 521 с.

дотриманням вимог Конституції України, процесуального законодавства, закону про судову експертизу та інших нормативно-правових актів, що становлять правову основу діяльності судового експерта.

Таблиця 2.1.

Перелік принципів судово-експертної діяльності в
законопроектах про судово-експертну діяльність в Україні

«Про судово-експертну діяльність в Україні» від 30.03.2017 р. № 6264 ¹⁶⁹	«Про судову експертизу та самоврядування судових експертів» від 03.04.2018 р. № 8223 ¹⁷⁰	«Про судово-експертну діяльність» від 05.11.2021 № 6284 ¹⁷¹	«Про судово-експертну діяльність та самоврядування судових експертів» від 22.11.2021 № 6284-2 ¹⁷²	«Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» від 23.11.2021 № 6284-3 ¹⁷³
-	верховенства права;	верховенства права та	верховенства права;	-
законності;	-	законності;	-	законності;
-	наукової обґрунтованості;	-	наукової обґрунтованості;	-
незалежності судового експерта;	незалежності судового експерта;	незалежності судового експерта;	незалежності судового експерта;	незалежності;
-	допустимості використання методів, засобів і способів проведення досліджень;	допустимості використання методів проведення судової експертизи;	допустимості використання методів, засобів і способів проведення досліджень;	-
повноти, об'єктивності судово-експертних досліджень;	всебічності, повноти та об'єктивності досліджень, що проводяться з використанням сучасних досягнень науки	повноти та об'єктивності досліджень;	всебічності, повноти та об'єктивності досліджень, що проводяться з використанням сучасних досягнень науки	об'єктивності і повноти дослідження

¹⁶⁹ Про судово-експертну діяльність в Україні: Проект закона України від 30.03.2017 № 6264. Відомості Верховної Ради України. 2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?id=&pf3511=61469 (дата звернення: 12.06.2022)

¹⁷⁰ Про судову експертизу та самоврядування судових експертів: Проект закону від 03.04.2018 № 8223. Відомості Верховної Ради України. 2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=63780 (дата звернення: 12.06.2022)

¹⁷¹ Про судово-експертну діяльність: Проект закону від 05.11.2021. № 6284. Відомості Верховної Ради України. 2021 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 12.06.2022)

¹⁷² Про судово-експертну діяльність та самоврядування судових експертів : проект закону від 22.11.2021 №6284-2. Відомості Верховної Ради України. 2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=73258 (дата звернення: 12.06.2022)

¹⁷³ Про внесення змін до Закону України "Про судову експертизу": проект закону від 23.11.2021 № 6284-3. Відомості Верховної Ради України. 2021.URL.: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=73261

	і техніки;		і техніки;	
максимального збереження об'єктів дослідження;	максимального збереження об'єктів дослідження;	максимального збереження об'єктів судової експертизи	максимального збереження об'єктів дослідження;	-
дотримання професійної етики судового експерта	дотримання правил професійної етики судового експерта	-	дотримання правил професійної етики судового експерта;	-
дотримання прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичної особи	дотримання прав і свобод людини та громадянина	-	дотримання прав і свобод людини та громадянина	-

Принцип законності реалізується в правовому закріпленні компетенції структур законодавчої, виконавчої та судової влади з питань судово-експертної діяльності й державних (недержавних) форм її здійснення, а також як принцип поведінки фізичних осіб у сфері нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності, що забезпечує реальну можливість здійснення судовим експертом наданих йому прав, за умови неухильного виконання покладених на нього обов'язків.

- принцип незалежності – це процесуальна самостійність судового експерта, яка гарантується порядком призначення експерта і провадженням експертизи, а також забезпечується можливістю його відводу. Судовий експерт дає висновок, ґрунтуючись на результатах особисто проведених ним досліджень. При цьому він самостійний у виборі засобів і методів дослідження. Втручання в роботу судового експерта та перешкоджання його законній діяльності неприпустимі й тягнуть відповідальність, встановлену законом.

- принцип об'єктивності – це неупереджене і сумлінне відношення судового експерта до предмету експертизи, виключно на підставі дослідження наданих йому об'єктів, із використанням спеціальних знань, в межах компетенції, незалежно від особистих уподобань, прихильностей чи вигоди. Об'єктивність висновку судового експерта забезпечується: наявністю науково-обґрунтованих

методів дослідження; кримінальною відповідальністю судового експерта за надання завідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків; дисциплінарною відповідальністю експерта за інші порушення вимог законодавства України про судову експертизу; можливістю призначення повторної судової експертизи.

- принцип повноти дослідження полягає у вирішенні питань, поставлених експерту та дослідженням усіх об'єктів, поданих на експертизу, в повному обсязі з використанням усіх можливих існуючих, рекомендованих для практичного застосування методик експертного дослідження. Повнота експертного дослідження передбачає вирішення всіх винесених на експертизу питань на підставі дослідження всіх наданих об'єктів. Крім того, опис процесу експертного дослідження має бути проведено в такому обсязі, що дає змогу здійснити перевірку обґрунтованості та правильності зроблених висновків на базі загальноприйнятих наукових і практичних даних.

Кожний з принципів судово-експертної діяльності відіграє самостійну роль, але між ними існує зв'язок і взаємодія, які визначаються єдністю мети та завдань судової експертизи, дія одного принципу обумовлює дію інших. Кожний з принципів не може існувати окремо від інших принципів судової експертизи, а тільки у взаємодії з ними. Зміст окремих принципів розкривається з урахуванням змісту інших принципів. Отже, принципи судової експертизи складають систему, порушення будь-якого з них автоматично є порушенням усіх інших.

2.3. Праксеологічний підхід у дослідженні кадрового забезпечення інституту судових експертиз

Суспільна потреба в швидкому розкритті та неупередженому розслідуванні злочинів обумовлює необхідність залучення експертів, які володіють спеціальними знаннями у різних галузях, таких як: криміналістика, економіка, товаровознавство, психологія, мистецтвознавство, екологія, у сфері інтелектуальної власності та інженерно-технічній сфері та забезпечують правосуддя. Від ступеня їх кваліфікації, рівня професіоналізму залежить справедливність прийнятих судових рішень та, нерідко – доля конкретної людини.

Тобто, постає необхідність формування якісного кадрового забезпечення інституту судових експертів з метою підвищення ефективності судово-експертної діяльності.

Висвітленню проблематики кадрового забезпечення інституту судової експертизи присвячені наукові праці: В.М. Бараняк, Ю.С. Волинця, А.В. Дулова, А.В. Дудич, А.М. Клочко, І.Ф. Крилова, В.Я. Колдіна, А.В. Кокин, П.І. Пиріг, І.В. Репешко, О.О. Садченко, Н.М. Ткаченко А.Р. Шляхова, Я.М. Яковлева та ін., але, на наш погляд, для дослідження цієї проблематики необхідно застосовувати праксеологічний підхід, з метою оптимізації та покращення ефективності цього процесу.

Термін «праксеологія» походить від грецького слова «praxis» – дія, практика і в перекладі означає «знання про дії». У Філософському енциклопедичному словнику праксеологію визначено як науку, що вивчає історичні типи й види практики – раціональні форми організації людських дій, що спрямовані на зміну природи, суспільства та самої людини¹⁷⁴.

Праксеології як науці притаманні такі особливості: синтез знань наук, що вивчають організацію праці; систематизація всього накопиченого людством у сфері організації праці; чіткіше орієнтування для окремих наук за рахунок синтезу їх даних під певним кутом зору відповідно до цільового завдання¹⁷⁵. На принципах праксеології сформовано праксеологічний підхід як методологічний інструмент, що застосовують у різних галузях управління та підвищення його ефективності.

Праксеологічний підхід передбачає звернення до процесуальної сторони кадрового забезпечення інституту судової експертизи для її оптимізації, виявлення доцільності та раціональності, досягнення високого рівня результативності.

Доцільно зазначити, що інституційне середовище кадрового забезпечення у сфері судової експертизи це сукупність формальних і неформальних інститутів (норм і правил), які забезпечують судово-експертну діяльність. Зокрема, ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» визначено, що судово-експертну діяльність в Україні здійснюють державні спеціалізовані установи та судові експерти, які

¹⁷⁴ Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди ; редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

¹⁷⁵ Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе М.: Экономика, 1975. 271 с.

не є працівниками зазначених установ у випадках і на умовах, визначених цим Законом¹⁷⁶.

Питання їх кадрового забезпечення покладаються на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність, відповідно ч.1 ст.8 зазначеного нормативно-правового акту¹⁷⁷. Так, наприклад, прерогативою Міністерства юстиції України є присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, видача свідоцтва встановленого зразка та здійснення контролю за їх діяльністю; зупинення дії або анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта; забезпечення ведення Державного реєстру атестованих судових експертів, до якого включаються всі атестовані судові експерти України.

Доцільно зазначити, що в вітчизняних нормативно-правових актах не закріплено поняття «кадрове забезпечення». Відсутня і одностайність тлумачення цього терміну й у науковців¹⁷⁸. Так, А.М. Ключко наводить наступне визначення цього терміну: «кадрове забезпечення – це функція адміністративної діяльності, спрямованої на реалізацію завдань управління персоналом»¹⁷⁹. Це визначення, на нашу думку, звужує функції кадрового забезпечення лише до адміністративної діяльності. Натомість С.Г. Гаспарян вбачає сутність кадрового забезпечення експертних установ України «в наповненні їх висококваліфікованими кадрами та вжиття заходів стосовно впорядкування кадрових процесів з метою виконання законодавчо встановлених функцій»¹⁸⁰.

На наш погляд, кадрове забезпечення інституту судових експертів – це управлінська діяльність, спрямована на наповнення та оптимізацію інституту судових експертів відповідними за професією і

¹⁷⁶ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 16.06.2022)

¹⁷⁷ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 16.06.2022)

¹⁷⁸ Довідник кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України від 19.04.2012 р. № 611/5. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0611323-12> (дата звернення: 17.06.2022)

¹⁷⁹ Ключко А.М. Поняття та зміст кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. №1. С. 42-51

¹⁸⁰ Гаспарян С.Г. Сутність і зміст кадрового забезпечення експертних установ України. Випуск 2. Том 3, 2018. с. 16-19. URL: http://lj.kherson.ua/2018/pravo02/part_3/5.pdf

кваліфікацією кадрами для забезпечення правоохоронних і судових органів незалежною об'єктивною експертизою.

Кадрове забезпечення інституту судових експертів включає в себе такі напрями як: діяльність із удосконалення структури державних спеціалізованих експертних установ; організаційну роботу з судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ; підготовку судових експертів.

Варто зазначити, що відповідно до Довідника кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України¹⁸¹, в системі державних спеціалізованих експертних установ виділяють наступний склад кадрів: керівники (директор науково-дослідного інституту (центру), заступник директора науково-дослідного інституту (центру), учений секретар, головний інженер, завідувач відділення, завідувач лабораторії, завідувач відділу (самостійного), завідувач відділу (сектору) та професіонали (судовий експерт (головний судовий експерт, провідний судовий експерт, старший судовий експерт, судовий експерт), головний науковий співробітник, провідний науковий співробітник, старший науковий співробітник, науковий співробітник, молодший науковий співробітник). На думку Н.М. Ткаченко прийняття цього Довідника сприяє вирішенню питань ефективного розподілу праці між працівниками науково-дослідних установ судової експертизи (НДУСЕ), забезпеченню єдності при визначенні їхніх посадових обов'язків¹⁸². Зазначимо, що у системі науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України структура працівників визначається відповідно до Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України¹⁸³. Тобто, у кожному відомстві прийняті власні нормативно-правові акти, що регулюють кадрове забезпечення експертної діяльності.

Однією із функцій кадрового забезпечення є наповнення штатних одиниць державних науково-дослідних судово-експертних

¹⁸¹ Довідник кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України від 19.04.2012 р. № 611/5. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0611323-12> (дата звернення: 17.06.2022)

¹⁸² Ткаченко Н.М. До питань кадрового забезпечення науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. Вісник ОНДІСЕ, Науково-практичне електронне видання. Випуск 1, 2017. с. 75-80. URL: <http://ondise.od.ua/DOC/VisnykONDISE%2012017.pdf> (дата звернення: 17.06.2022)

¹⁸³ Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: Наказ Експертної служби МВС України від 12.04.2017 р. № 8-ЕС-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15?lang=ru> (дата звернення: 17.06.2022)

установ відповідними за професією та кваліфікацією кадрами. Так, на посаду судового експерта державних спеціалізованих установ можуть прийматися особи, які мають необхідні спеціальні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Варто зауважити, що термін «спеціальні знання», якими повинен володіти експерт, використано у Кримінально-процесуальному кодексі України (ст.69, ст.70)¹⁸⁴, у Цивільно-процесуальному кодексі України (ст.53, ст.54)¹⁸⁵, у Кодексі адміністративного судочинства (ч.1 ст.81)¹⁸⁶ та в Законі України «Про судову експертизу»¹⁸⁷. Однак, чітке тлумачення цього терміну в українському законодавстві та у наукових публікаціях¹⁸⁸ відсутнє. Не розкриває змісту поняття спеціальних знань і постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», в якій судам вказано лише на неприпустимість призначення експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань¹⁸⁹.

Доцільно зазначити, що до спеціальних знань належать знання у певній галузі науки чи техніки та в інших окремих сферах людської діяльності. Спеціальні знання у відповідній галузі діяльності визначаються предметом експертизи. Разом з тим, на нашу думку, цей термін потребує правого визначення, оскільки судовий експерт є носієм спеціальних знань та використовує їх в процесуальній формі при проведенні судової експертизи.

На законодавчому рівні визначено, що судовими експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче спеціаліста або магістра, які пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. Підготовку кадрів для судової експертизи здійснюють вищі навчальні заклади МВС (Навчально-науковому інституті Київського національного університету

¹⁸⁴ Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 17.06.2022)

¹⁸⁵ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 17.06.2022)

¹⁸⁶ Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 6.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 17.06.2022)

¹⁸⁷ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 17.06.2022)

¹⁸⁸ Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності: монографія/ за ред. Хомутенко В.П., Костіна О.Ю. Одеса, 2017. 350 с.

¹⁸⁹ Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України №8 від 30.05.1997. Відомості Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення 15.06.2022)

внутрішніх справ МВС України і в Донецькому інституті МВС при Луганському державному університеті МВС України). Разом з тим, вважаємо доцільним запровадити систему підготовки експертних кадрів за відповідними спеціальностями у профільних державних вищих навчальних закладах III і IV рівня акредитації, що мають відповідну наукову та матеріально-технічну базу і належним чином підготовлений професорсько-викладацький склад. Оскільки судово-експертні спеціальності мають подвійну природу, де основну роль відіграють базові науки, допоміжну – юридичні, тому навчання майбутнього експерта повинно будуватися на фундаментальній підготовці у вищому навчальному закладі саме судового експерта. Ми поділяємо думку В. Бараняка та О. Несімко, що потребують також вирішення питання підготовки викладацьких кадрів та визначення норм витрат їх часу у навчальному процесі, розроблення концепції та програм спеціальної підготовки експертів, навчально-методичного забезпечення навчального процесу¹⁹⁰.

Доцільно зазначити, що для присвоєння та позбавлення кваліфікації судового експерта створюються експертно-кваліфікаційні комісії при міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність. Наприклад, стажування та підтвердження кваліфікації судового експерта, що працює у системі Міністерства внутрішніх справ України, здійснюється працівниками Експертної служби відповідно до затвердженого наказу від 21.09.2020 р. № 675¹⁹¹.

До складу експертно-кваліфікаційних комісій входять найбільш досвідчені фахівці та науковці, які мають кваліфікацію судового експерта та стаж практичної роботи за спеціальністю не менше п'яти років. Серед них має бути не менше двох фахівців тієї експертної спеціальності і того класу, з яких комісія проводить атестацію, присвоює кваліфікацію судового експерта або кваліфікаційний клас, а також фахівець з процесуальних питань судової експертизи¹⁹². Однак, наведена редакція цієї статті закону фактично унеможлиблює запровадження нових видів експертиз через наявність особливих

¹⁹⁰ Бараняк В., Несімко О. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності. URL: <http://ena.lp.edu.ua> (дата звернення 15.06.2022)

¹⁹¹ Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.09.2020 № 675. Відомості Верховної Ради України. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#n2> (дата звернення 22.06.2022)

¹⁹² Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 22.06.2022)

умов щодо складу експертно-кваліфікаційних комісій. Прикладом зазначеної тези може бути інформація, наведена у Звіті про дослідження стану судово-експертного забезпечення питань діяльності фондового ринку, відсутність в українських державних судово-експертних установах судових експертів, які спеціалізуються на проведенні експертиз по діяльності (операціям) на фондовому ринку¹⁹³. Натомість, вимогами ст. 11 Директив Є.С. 2014/57/ЄС від 16.04.2014 р. про кримінальні санкції за зловживання на фондовому ринку передбачена необхідність підготовки кадрів для забезпечення імplementованої норми. Так, зазначається, що «не обмежуючи незалежність судів і відмінності в організації судової влади в Союзі, держави-члени повинні звертатися до осіб, відповідальних за навчання суддів, прокурорів, представників правоохоронних органів, кадрів судових та компетентних органів, залучених до кримінального судочинства та розслідування, з метою забезпечення належного висновку про вчинення зловживання для цілей цієї Директиви»¹⁹⁴.

Зазначимо, що вивчення потреб у підготовці, спеціалізації та підвищенні кваліфікації експертів, а також розробленні пропозицій щодо задоволення цих потреб здійснюється міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність. Однак, у відкритому доступі відсутня інформація про критерії визначення потреби в судових експертах по країни в цілому та експертах, що не є працівниками державних спеціалізованих експертних установ зокрема.

У випадку визначення потреби в кадрах для окремої судово-експертної установи, на нашу думку, потрібно застосовувати наступні методи планування: метод екстраполяції, економіко-математичні методи із застосуванням методів прогнозувань, багатофакторний аналіз функціонального поділу праці експертів. Так, застосування методу екстраполяції в плануванні чисельності працівників судово-експертної установи можливе якщо за останні три роки зберігався стабільний приріст кількості виконаних установою експертиз.

¹⁹³ Про дослідження стану судово-експертного забезпечення питань діяльності фондового ринку: Звіт Асоціації «Українські фондові торгівці». Київ, 2018. 19 с. URL: <http://www.aust.com.ua/docs/news/4321.pdf> (дата звернення 22.06.2022)

¹⁹⁴ Про кримінальні санкції щодо ринкових зловживань: Директива 2014/57/ Європейського парламенту та Ради від 16.04.2014 р. URL: <https://www.pard.ua/download.php?downloadid=751> (дата звернення: 25.06.2022)

Економіко-математичні методи застосовується, як правило, для перспективного планування чисельності персоналу судово-експертної установи. Використання цих підходів дає змогу одночасно використовувати різні методи прогнозування, що істотно підвищує точність прогнозів. Разом з тим, використання методу прогнозування можливе лише у випадку отримання достовірної прогнозованої інформації про майбутні зміни, особливо зовнішнього середовища. Метод багатофакторного аналізу функціонального поділу праці експертів дозволяє враховувати специфіку судово-експертної діяльності, саме поєднання науково-дослідницької, науково-методичної та науково-виробничої діяльності, що здійснюється переважно одними і тими самими особами.

При вирішенні питання кадрового забезпечення судово-експертної установи слід враховувати й вимоги, передбачені постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок проведення державної атестації наукових установ»¹⁹⁵. Так, при проведенні атестації здійснюється оцінка практичної цінності для держави результатів діяльності науково-дослідних судово-експертних установ та враховується кількість захищених дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії та доктора наук; кількість виданих наукових монографій, підручників, навчальних посібників, наукових періодичних видань, що видаються науковими установами та включені до наукометричних баз; кількість статей у наукових періодичних виданнях, у тому числі таких, що включені до наукометричних баз; чисельність працівників, які виконують науково-дослідні роботи, наявність докторів наук і докторів філософії, молодих вчених.

На сьогодні актуальним залишається питання проведення атестації наукових співробітників судово-експертних установ відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України «Про атестацію наукових працівників» в її редакції № 61 від 26.01.2022 р.¹⁹⁶. Нормативно-правовим актом визначено порядок проведення атестації наукових працівників науково-дослідних судово-експертних установ та передбачено необхідність оцінювання рівня їх професійної

¹⁹⁵ Про атестацію наукових працівників: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.1999 р. № 1475 Відомості Верховної Ради України. Дата оновлення 26.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1475-99-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.06.2022)

¹⁹⁶ Про атестацію наукових працівників: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.1999 р. № 1475 Відомості Верховної Ради України. Дата оновлення 26.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1475-99-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.06.2022)

підготовки, результативності їх наукової роботи, визначення відповідності їх кваліфікації займаній посаді.

Ефективна система кадрового забезпечення інституту судових експертів покликана створювати умови для мотивації, більш високої продуктивності праці та задоволеності роботою судових експертів. У правовому розумінні мотивація зводиться до встановлення методів та способів заохочення працівників для досягнення цілей організації. Хоча в більш широкому значенні мотивація виступає не лише в якості позитивного стимулювання, а й як механізм покарань.

Система мотивації персоналу є однією з важливих складових як системи кадрового забезпечення судової експертизи. Науковці розрізняють матеріальну та нематеріальну мотивацію працівників¹⁹⁷.

Матеріальна мотивація є однією з найважливіших форм мотивації в організаціях і становить процес формування і використання систем матеріальних стимулів праці та розподілу з планом згідно з дією закону розподілу за кількістю і якістю праці¹⁹⁸. Основним видом матеріальної мотивації є заробітна плата та доплати до неї, премій та інші виплати судовим експертам відповідних спеціалізованих державних установ.

Згідно з ч. 2 ст. 18 Закону України «Про судову експертизу» «працівникам державних спеціалізованих установ (невійськовослужбовцям і тим, які не мають звань рядового і начальницького складу), які мають кваліфікацію судового експерта, посадові оклади встановлюються у розмірі не менше 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року»¹⁹⁹. Однак, щорічно дію частини другої статті 18 щодо розміру посадових окладів судових експертів зупинено відповідними законами²⁰⁰.

¹⁹⁷ Хомутенко А.В. Сучасна парадигма управління державними фінансами України: монографія. К.: ФОП Гуляєва В.М., 2019. 384 с.

¹⁹⁸ Павлова І.І. Нематеріальна мотивація як чинник економічної безпеки підприємства. Соціально-трудова відносина: теорія та практика. 2013. Випуск №2(6) С.197-202 <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/4927/197%20-%20202.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 26.06.2022)

¹⁹⁹ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 26.06.2022)

²⁰⁰ Закон України № 2246-VIII від 07.12.2017 «Про Державний бюджет на 2018 рік» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19#n137>; Закон України № 2629-VIII від 23.11.2018 «Про Державний бюджет на 2019 рік» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19#n125>; Закон України № 294-IX від 14.11.2019 «Про Державний бюджет на 2020 рік» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#n113>; Закон України № 1082-IX від 15.12.2020 «Про Державний бюджет на 2021 рік» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#n137>; Закон України № 1928-IX від 02.12.2021 «Про Державний бюджет на 2022 рік» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#n139> (дата звернення 26.06.2022)

Доцільно зазначити, умови оплати праці працівників науково-дослідних установ судових експертиз передбачені відповідними постановами Кабінету міністрів України та відомчими наказами. Зокрема судовим експертам Міністерства юстиції України умови оплати праці передбачені постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 р. № 1127²⁰¹. А в системі науково-дослідних установ судових експертиз МВС України діє наказ МВС України від 26.11.2015 р. № 1518 «Про впорядкування умов оплати праці працівників Експертної служби МВС України»²⁰², Умови оплати праці працівників Служби безпеки України, які отримали кваліфікацію судового експерта, передбачені наказом Центрального управління Служби безпеки України від 14.01.2020 № 4²⁰³.

З урахуванням того, що судовий експерт є особою, яка має високу кваліфікацію, спеціальні знання і безпосередньо займається експертною та науковою діяльністю й несе персональну відповідальність за достовірність, повноту і обґрунтованість експертного висновку, який є експертним забезпеченням правосуддя, його посадовий оклад є одним із показників оцінки суспільством важливості результатів його праці.

Разом з тим, відповідно до Схеми посадових окладів керівних працівників та судових експертів Експертної служби МВС України, затвердженої наказом МВС України від 26.11.2015 р. № 1518, посадовий оклад судового експерта визначено у розмірі 4800-5500 грн²⁰⁴. Згідно з Додатком 1 до Умов оплати праці працівників Служби безпеки України, які отримали кваліфікацію судового експерта (пункт 1 розділу II) наказу Центрального управління Служби безпеки України від 14.01.2020 р. № 4, посадовий оклад судового експерта визначено в розмірі 6306 – 7226 грн²⁰⁵.

²⁰¹ Про умови оплати праці працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30.03.2011 р. № 314: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 р. № 1127. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2018-%D0%BF#Text>:

²⁰² Про впорядкування умов оплати праці працівників Експертної служби МВС України: Наказ МВС України від 26.11.2015 р. № 1518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0656-18#Text> (дата звернення 26.06.2022)

²⁰³ Наказ ЦУ СБУ від 14.01.2020 № 4 «Про Умови оплати праці працівників Служби безпеки України, які отримали кваліфікацію судового експерта» URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-20#Text> (дата звернення 26.06.2022)

²⁰⁴ Про впорядкування умов оплати праці працівників Експертної служби МВС України: Наказ МВС України від 26.11.2015 р. № 1518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0656-18#Text> (дата звернення 27.06.2022)

²⁰⁵ Про Умови оплати праці працівників Служби безпеки України, які отримали кваліфікацію судового експерта: затв. наказом ЦУ СБУ від 14.01.2020 № 4. Відомості Верховної Ради України. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-20#Text> (дата звернення 27.06.2022)

Доцільно зазначити, що згідно зі ст. 8 Закону України «Про державний бюджет на 2022 рік», станом на 01 січня 2022 року, мінімальна заробітна плата встановлена у розмірі 6500,00 грн. З 1 жовтня - 6700 грн.²⁰⁶, а розмір середньої заробітної плати в Україні в січні 2022 становив 14577 грн²⁰⁷.

На нашу думку, діюча в державних спеціалізованих установах система оплати праці судового експерта негативно впливає на престиж професії судового експерта та погіршує стан кадрового забезпечення судової експертизи в Україні. Крім того, потребує вдосконалення й діюча система доплат за науково-дослідницьку діяльність судового експерта.

Експертна діяльність має спільність з науково-дослідницькою діяльністю, то для більш обґрунтованого визначення доплат окремому судовому експерту нами пропонується враховувати особистий внесок у загальний результат експертної та науково-дослідної роботи судово-експертної установи із урахуванням коефіцієнтів, порядок розрахунку яких наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

**Розрахунок коефіцієнтів для визначення розміру доплат
судовому експерту**

Коефіцієнти	Формула	Значення показників
Кі - інтенсивність роботи судового експерта (за місяць)	$K_i = E_v/N$	E_v – кількість виконаних експертиз (шт) N – норма виконання експертиз на місяць (шт)
Кя - якість виконання судових експертиз	$K_y = (E_v - E_{vp})/E_v + W_e$	E_v – кількість виконаних експертиз (шт) E_{vp} – кількість експертиз, на які є скарги замовників, адвокатів, по яким є повторні чи додаткові експертизи W_e – кількість повідомлень про відмову в проведенні експертиз
Кс - складність виконання експертних завдань	$K_s = E_{vi}/E_v + W_e$	E_{vi} – кількість виконаних складних (великих) експертиз E_v – кількість виконаних експертиз (шт) W_e – кількість повідомлень про відмову в проведенні експертиз
К_о - окупність роботи судового експерта	$K_o = \Sigma S/MG$	ΣS – оплачених рахунків за виконанні експертом роботи; MG – місячна заробітна плата судового експерта
К ндр - виконання науково-дослідних робіт	$K_{ндp} = Y_1/Y_o$	Y₁ – фактичний обсяг виконаних завдань НДР за місяць (квартал) згідно з тематичним планом Y_o – плановий обсяг НДР за весь період дії, згідно із

²⁰⁶ Про Державний бюджет на 2022 рік: Закон України № 1928-IX від 02.12.2021. Відомості Верховної Ради України. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#n139> (дата звернення 19.07.2022)

²⁰⁷ Середня заробітна плата по Україні за останні роки URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/ukraina/> (дата звернення 27.06.2022)

		тематичним планом
Кн - наукова діяльність судового експерта	$K_n = (d_3 + d_4 + d_5) / N_z$	d3 – наукове керівництво кандидатською дисертацією (офіційно затверджене); d4 – наукове консультування здобувачем наукового ступеня доктора наук(офіційно затверджене) d5 – наукове керівництво бакалаврами, магістрантами, що проходять практику в судово-експертних установах; Nz – місячна норма робочого часу (тривалість робочого дня x кількість робочих днів – скорочення тривалості робочих днів на передодні святкових та не робочих днів)
d1 – захист кандидатської дисертації;		Один посадовий оклад
d2 – захист докторської дисертації;		Два посадових оклади
d3 – наукове керівництво кандидатською дисертацією (офіційно затверджене);		50 годин на рік/або 4,167 год на місяць
d4 – наукове консультування здобувачем наукового ступеня доктора наук(офіційно затверджене) нормочасів);		50 годин на рік або 4,167 год на місяць
d5 – наукове керівництво бакалаврами, магістрантами, що проходять практику в судово-експертних установах ;		8 годин на одного стажиста за один місяць, але не більше 30 годин на один рік
r – кількість публікацій у фахових виданнях та у періодичних виданнях, що входять до переліку науково-метричних баз даних «Scopus»;		Від 200 грн до 1000 грн. за кожен публікацію
m – кількість виданих монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій;		Від 1000 грн. до 5000грн.
Кдоз – виконання додаткового обсягу	$K_{доз} = L / N_z$	L – часова тривалість прийняття участі співробітника у симпозиумах, нарадах, у роботі

завдань		комісій, робочих груп, у семінарах та конференціях, виступи на телебаченні тощо; Nz – місячна норма робочого часу
---------	--	--

На підставі наведених формул, можна здійснити розрахунок розміру щомісячної доплати судовому експерту (квартальної премії) (**G**):

$$G = (Y \times (K_i + K_o + K_c + K_y + K_{ндp} + K_n + K_{доz})) + d_1 + d_2 + r + m \quad (2.1)$$

де: G – сума премії;

Y – посадовий оклад судового експерта

Зауважимо, що методи матеріальної мотивації працівників судово-експертних установ, які базуються переважно на фінансових складових, не можуть повноцінно виконувати функцію підвищення ефективності праці судових експертів. У зв'язку з цим виникає необхідність впровадження нематеріальної мотивації як складової мотиваційного механізму у систему кадрового забезпечення судової експертизи.

Нематеріальна мотивація – це процес, спрямований на немонетарне заохочення та формування корпоративного духу працівників, що спрямоване на підвищення зацікавленості працівників в якості своєї роботи²⁰⁸. До нематеріальної мотивації працівників судово-експертних установ, можна віднести: створення умов, за яких люди відчували б професійну гордість за причетність до експертної роботи, оголошення подяки, нагородження цінними подарунками, почесними грамотами, нагрудними знаками тощо. Крім того, нематеріальна мотивація передбачає і дисциплінарні стягнення (зауваження, догани, попередження про неповну службу відповідальність, звільнення з посади).

Система мотивації персоналу у сфері судово-експертної діяльності має бути зорієнтованою на розвиток творчого потенціалу та здібностей судових експертів, їх ініціативи, партнерське відношення в колективі, узгодженість особистих інтересів з інтересами організації.

Отже, праксеологічний підхід у дослідженні кадрового забезпечення інституту судових експертів спрямований передусім на

²⁰⁸ Гончар В.В., Обухова Н.А., Методи нематеріальної мотивації персоналу на промислових підприємства у кризовий період. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2015. Випуск 2(12). Том 3. С.133-140

виявлення проблем нормативно-правового і організаційного характеру та шляхи їх вирішення, з метою позитивного впливу на подальший розвиток судової експертизи в Україні.

2.4. Формально-праксеологічні доміанти судово-експертної діяльності

Судово-експертна діяльність являє собою діяльність уповноважених суб'єктів, що спрямована на надання експертних послуг з метою забезпечення правосуддя об'єктивними та достовірними результатами досліджень. До уповноважених суб'єктів відносять: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України, а також судових експертів, які не є працівниками зазначених установ.

Діяльність уповноважених суб'єктів у сфері судової експертизи регламентується процесуальним законодавством та Законом України «Про судову експертизу». Станом на 01.04.2022 р. судові експертизи в Україні здійснюють 6171 атестованих судових експертів²⁰⁹. Офіційна статистика щодо загальної кількості виконаних ними судових експертиз в нашій країні відсутня. Разом з тим, згідно зі звітами Департаменту експертного забезпечення Міністерства юстиції України, судовими експертами науково-дослідних установ судових експертиз за першій квартал 2022 р. виконано 21847 судових експертиз і експертних досліджень, за 2021 р. – 138042 судових експертиз і експертних досліджень²¹⁰. Однак, визначити ефективність судово-експертної діяльності лише за кількістю складених висновків не надається за можливе, оскільки ефективність є багатоаспектним і складним економічним поняттям.

Наукові дослідження в сфері судово-експертної діяльності проводили такі вітчизняні та іноземні вчені: Т.В. Аверьянов, І.А. Алієв, В.Д. Арсенєв, С.Ф. Бичкова, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг,

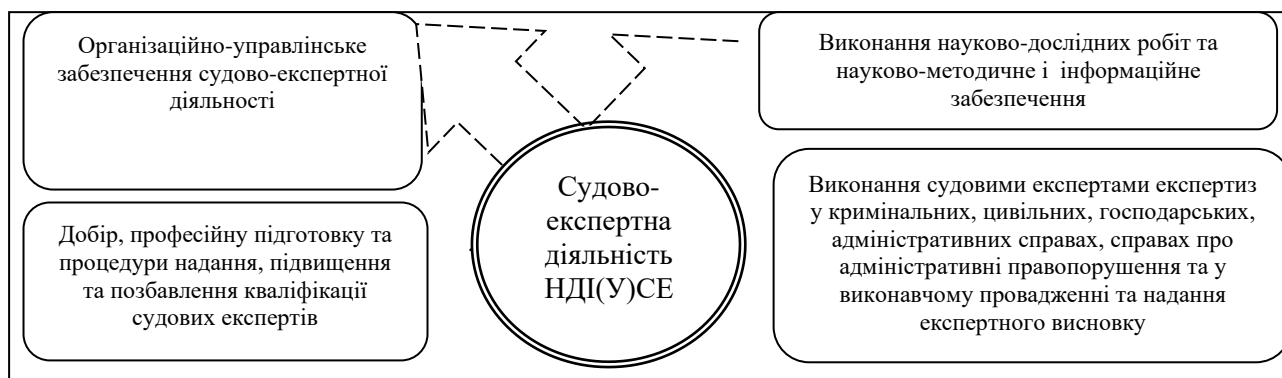
²⁰⁹ Реєстр судових експертів / Міністерство юстиції України. URL: <http://rase.minjust.gov.ua> (дата звернення: 01.07.2022).

²¹⁰ Інформація щодо судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ за 2018 рік / Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-sudovih-ekspertiv-yaki-ne-e-pratsivnikami-derjavnih-spetsializovanih-ustanov-za-2018-rik-stanom-na-01042019> (дата звернення 27.07.2022).

А.В. Дулов, А.А. Ейсман, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, Ю.Г. Корухов, В.М. Куйбицький, Н.Т. Малаховський, М.В. Салтевський, М.Я. Сегаєв, І.В. Пирогов, О.Р. Россинська, А.Р. Шляхов. Водночас, у теорії експертології відсутня цілісна концепція оцінки ефективності судово-експертної діяльності загалом і роботи судового експерта зокрема, не в повній мірі розроблено та систематизовано відповідний понятійний апарат «ефективності судово-експертної діяльності», не сформовано теоретичні та нормативні критерії й показники для оцінки її ефективності. Це обумовило доцільність проведення дослідження, спрямованого на визначення критеріїв і показників оцінювання ефективності судово-експертної діяльності.

Вивчаючи питання оцінювання ефективності судової експертизи, відзначимо, що у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі дане питання розглядається в основному через призму оцінювання якості висновку експерта²¹¹. Безперечно, висновок експерта, що є самостійним джерелом доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України), підлягає оцінюванню на предмет його якості суб'єктами доказування – особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, судом. Однак, на нашу думку, такий підхід не дозволяє комплексно оцінити ефективності судово-експертної діяльності, зокрема експертної діяльності науково-дослідних інститутів (установ) судових експертиз (далі – НДІ(У)СЕ).

Кожний з визначених на рис. 2.3 видів судово-експертної діяльності НДІ(У)СЕ, потребує окремих економічних критеріїв та показників оцінювання їх ефективності.

211 Кофанов А.В. Деякі аспекти проблематики підготовки судових експертів, їх взаємодії з керівництвом та оцінка проведених ними досліджень. Криміналістичний вісник. Київ. 2013. № 2 (20). С. 107-115.; Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам): учебное пособие. Москва: Юрист, 1995. 64 с; Щербаковський М.Г. Деякі питання оцінки висновку експерта. Правничий часопис Донецького університету. 2002. № 1 (7). С. 57 – 61; Кравчук Т.О. Оцінка висновку експерта та його доказове значення в адміністративному судочинстві України. *Інноваційні рішення у сучасній економіці*. 2016. № 6 (6). С. 1-13; Климчук М.П. Інформаційна цінність висновку експерта, як джерела доказів у кримінальній справі. *Правова інформатика*. 2011. № 3-4 (31). С. 81-88; Клименко Н.І. Висновок експерта як джерело доказу в судочинстві. *Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів: матеріали наук.-практ. Конф.* (Київ, 31 бер. 2011 року.). Київ, 2001. С. 73-76.

Рис. 2.3. Види судово-експертної діяльності НДІ(У)СЕ

Аналіз вітчизняних наукових здобутків показує, що складність здійснення оцінювання ефективності судово-експертної діяльності, пов'язана з відсутністю чітко визначених критеріїв і показників та усталеної методики, яка б заслуговувала на довіру достовірністю отриманих результатів. Крім того, недостатньо розробленими у науковому та практичному плані залишаються питання понятійного апарату: ототожнення понять «критерії», «показники», а також «ефективність», «результативність», «якість», «дієвість», що також призводить до різних концептуальних підходів до наукових розробок методик оцінювання ефективності судово-експертної діяльності.

Доцільно зазначити, що у Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначено поняття «критерій» як «підстава для оцінки, визначення кваліфікації чогось; мірило істинності, вірогідності людських знань, їх відповідності об'єктивній дійсності; ознака чи сукупність ознак» і «показник» – як «свідчення, доказ, ознака чогось; наочні дані про результати роботи, якогось процесу, дані про досягнення в чому-небудь; кількісна характеристика властивостей виробу; явище або подія, на підставі яких можна робити висновок про перебіг якого-небудь процесу»²¹². Отже, показник виступає як співвідношення окремого до загального. Крім того, показники характеризують внутрішній зміст судово-експертної діяльності, який оцінюється при визначенні ефективності судово-експертної діяльності НДІ(У)СЕ.

Стосовно поняття «ефективність», то найбільш розповсюдженим в економічній літературі є тлумачення його економічної категорії, яка відображає співвідношення між одержаними результатами та витраченими на їх досягнення ресурсами²¹³. В юридичній літературі «ефективність» розглядається як ступінь досягнення мети правових приписів²¹⁴, або як ступінь досягнення мети закону при максимальній економії матеріальних

²¹² Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

²¹³ Габор С.С. Ефективність як економічна категорія. *Інноваційна економіка*. Тернопіль. 2012. № 7. С. 14–17; Череп А.В., Стрілець С.М. Ефективність як економічна категорія. *Ефективна економіка*. 2013. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1727> (дата звернення: 08.08.2022).

²¹⁴ Самощенко Н.С. О понятии эффективности правовых наук. Ученые записки. Москва: ВНИИСЗ, 1969. С. 19-24

ресурсів, енергії, часу²¹⁵. Низка науковців дотримуються думки, що ефективність – це результативність, якість, дієвість²¹⁶. Разом з тим, розмежування понять «результативність» та «ефективність» надано у ДСТУ ISO 9000:2007. Так, результативність (effectiveness) визначається як ступінь реалізації запланованої діяльності та досягнення запланованих результатів, а ефективність (efficiency) – це співвідношення між досягнутим результатом і використаними ресурсами²¹⁷. Як бачимо, в зазначеному документі результативність близька за значенням до цільового підходу в розумінні ефективності, що ще раз підтверджує близькість цих понять, але не тотожність.

На нашу думку, ефективність судово-експертної діяльності варто розглядати й відповідно визначати: окремо в розрізі кожного виду судово-експертної діяльності та комплексно із застосуванням показників результативності, дієвості, якості, економічності.

У таблиці 2.3 наведено класифікацію критеріїв та показників щодо оцінювання ефективності судово-експертної діяльності НДІ(У)СЕ, пов'язаної з організаційно-управлінським забезпеченням цієї діяльності, виконанням судовими експертами експертиз та надання висновку, їх науково-методичним забезпеченням, підбір і підготовка судово-експертних кадрів.

Доцільно зауважити, що статика і динаміка показників ефективності у розрізі напрямків судово-експертної діяльності є неоднозначною та різноспрямованою. Для вирішення цієї проблеми нами пропонується використання комплексного інтегрального показника ефективності судово-експертної діяльності, який агрегує у своєму складі, в якості елементів, відповідні часткові інтегральні показники. Розрахунок часткових інтегральних показників оцінювання ефективності за кожним напрямком судово-експертної діяльності здійснюється за групою показників за формулою:

$$K_j = \sum_{i=1}^n (L_i * A_i) \quad (2.2)$$

²¹⁵ Самощенко И.С, Никитинский В.И. Некоторые проблемы методологии изучения эффективности правовых норм. *Проблемы социологии права*. Вильнюс, 1970. вып.1. С. 34-45

²¹⁶ Павленко И.Г. Подходы к определению экономической сущности понятия “эффективность”. *Экономика и управление*. 2006. №1. С. 35–38; Рябкова О.В. Сутність результативності та ефективності діяльності підприємства. URL: http://mevhnu.com/load/2013/7_konkurentnij_potencial_pidpriemstva_metodi_ta_mekha-nizmi_pidvishhennja/37-1-0-246 (дата звернення: 08.11.2019); Сметанюк О.А. Етимологія категорії «ефективність управління організацією». *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 8. С. 136-140

²¹⁷ ДСТУ ISO 9000:2007. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. URL: https://dbn.at.ua/_ld/11/1128_432_iso9000-1-.pdf (дата звернення: 08.08.2022).

де: K_j - інтегральний коефіцієнт ефективності за j -тим критерієм напрямку судово-експертної діяльності;

L_i – значення i -го показника групи відповідно до j -го критерію напрямку судово-експертної діяльності;

A_i – коефіцієнт вагомості i -го показника у сукупності (визначається методом експертних оцінок)

n – кількість показників, які входять до групи.

Таблиця 2.3

Класифікація критеріїв та показників оцінювання ефективності у розрізі напрямків судово-експертної діяльності НДІ(У)СЕ

Критерії	Показники оцінки ефективності у розрізі напрямків судово-експертної діяльності НДІ(У)СЕ			
	Організаційно-управлінське забезпечення судово-експертної діяльності	Стан виконання науково-дослідних робіт науково-методичним забезпеченням	Добір, професійну підготовку та процедури надання, підвищення та позбавлення кваліфікації судових експертів	Виконання судовими експертами експертиз та надання висновку
1. Ефективність організаційної структури управління	Коефіцієнт раціональності структури; коефіцієнт рівня керованості; коефіцієнт надійності структури управління; коефіцієнт оперативності, співвідношення кількості лінійного та функціонального персоналу	-	-	-
2. Ефективність управління персоналом	Коефіцієнт плинності; коефіцієнт абсентеїзму; коефіцієнт кількісної та якісної укомплектованості; коефіцієнт; питома вага витрат на підбір, підготовку та перепідготовку судових експертів	-	Коефіцієнт плинності; коефіцієнт кількісної та якісної укомплектованості; коефіцієнт; питома вага витрат на підбір, підготовку та перепідготовку судових експертів	-
3. Ефективність науково-дослідних робіт (НДР) та науково-методичного забезпечення	-	Коефіцієнт продуктивності НДР; коефіцієнт впроваджених НДР; коефіцієнт новизни НДР; коефіцієнт економічної ефективності НДР; коефіцієнт когнітивною ефективністю НДР	-	Коефіцієнт наукової діяльності судового експерта

4. Ефективність виконання судовими експертами експертиз та надання висновку	-	Коефіцієнт наукової діяльності судового експерта	-	Коефіцієнт результативності роботи судового експерта; коефіцієнт дієвості; коефіцієнт якості виконання судових експертиз; коефіцієнт продуктивності; коефіцієнт окупності
---	---	--	---	---

Розрахунок часткових інтегральних показників ефективності дає можливість проаналізувати певний напрямок судово-експертної діяльності в динаміці минулих років і зробити висновок щодо намічених тенденцій та розробити комплекс заходів, спрямованих на усунення недоліків і вдосконалення певного напрямку діяльності.

Алгоритм розрахунку комплексного інтегрального показника ефективності судово-економічної діяльності НДІ(У)СЕ здійснюється в п'ять етапів (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Алгоритм розрахунку комплексного інтегрального показника ефективності судово-експертної діяльності НДІ(У)СЕ

Перший етап розрахунку комплексного інтегрального показника включає розрахунок інтегрального показника ефективності організаційної структури управління НДІ(У)СЕ, який включає низку показників, що характеризують таку ефективність (табл. 2.4).

Показники оцінювання ефективності, наведені в табл. 2.4., у сукупності визначають адаптивні можливості організаційної структури управління судово-експертною діяльністю з урахуванням наявного потенціалу НДІ(У)СЕ.

Методика розрахунку показників ефективності організаційної структури управління судово-експертною діяльністю НДІ(У)СЕ

№ з/п	Найменування показника	Спосіб розрахунку
1.	Коефіцієнт раціональності структури ($K_{рс}$)	$K_{рс} = 1 - Пф / Пос,$ $K_{рс} = 1 - Аф / Атс,$ де: $Пф$, $Пос$ – кількість підрозділів в апараті управління фактично і відповідно до нормативів; $Аф$, $Атс$ – кількість працівників апарату управління фактично і згідно з типовою структурою
2.	Рівень керованості (K_n)	$K_n = U_n / Уф,$ де: U_n – норма керованості, $Уф$ – фактична кількість підлеглих у керівника
3.	Коефіцієнт надійності структури управління ($K_{над}$)	$K_{над} = 1 - K_n / K_{заг},$ де: K_n – кількість нереалізованих управлінських рішень, $K_{заг}$ – загальна кількість прийнятих управлінських рішень
4.	Коефіцієнт оперативності ($K_{опер}$)	$K_{опер} = K_{р.п.т.} / K_{р.заг.},$ де: $K_{р.п.т.}$ – кількість управлінських рішень, виконаних з порушенням термінів; $K_{р.заг.}$ – загальна кількість управлінських рішень.
5.	Співвідношення кількості лінійного та функціонального персоналу (K_c)	$K_c = Алк / Афк,$ де: $Алк$ – кількість лінійних керівників, $Афк$ – кількість працівників функціональних служб

Складено автором за даними джерела²¹⁸

Показники оцінювання ефективності, наведені в табл. 2.4., у сукупності визначають адаптивні можливості організаційної структури управління судово-експертною діяльністю з урахуванням наявного потенціалу НДІ(У)СЕ.

Другий етап розрахунку комплексного інтегрального показника включає визначення показників ефективності управління персоналом НДІ(У)СЕ, із використанням коефіцієнтів: плинності; абсентеїзму; кількісної та якісної вкомплектованості; питомої ваги витрат на підбір, підготовки та перепідготовки судових експертів; питомої ваги працівників управління в загальній кількості працівників тощо.

У таблиці 2.5 наведений порядок розрахунку лише окремих показників оцінювання ефективності управління персоналом НДІ(У)СЕ. Разом з тим, процедура оцінювання враховує: визначення,

²¹⁸ Герасименко І.М. Оцінка ефективності системи управління підприємства в контексті організаційного розвитку. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2011. №4. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2011_4/Gerasimenko_411.htm. (дата звернення: 08.08.2022).

систематизацію та використання відповідної кількості показників, що всебічно характеризують якість управління персоналом НДІ(У)СЕ.

Таблиця 2.5

Порядок розрахунку показників ефективності управління персоналом НДІ(У)СЕ

№	Найменування показника	Спосіб розрахунку
1	Коефіцієнт плинності (Кп.кадрів)	$K.n.кадрів = Чв / Чр$ де: $Чв$ – число працівників, звільнених за всіма причинами за даний період ; $Чр$ – середньооблікова кількість працівників за той же період
2	Коефіцієнт абсентеїзму (Кабс)	$Кабс = Pнз / Pг$ де: $Pнз$ – загальне число пропущених годин; $Pг$ – загальне число робочих годин за графіком
3	Коефіцієнт кількісної та якісної укомплектованості персоналу (К уком)	$К уком = Чсе / Чр$ де: $Чсе$ – кількість атестованих судових експертів за даний період; $Чр$ – середньооблікова кількість працівників за той же період
4	Питома вага витрат через навчання нового співробітника (Вс)	$Вс = Зо \times Ді \times Кі$ де: $Зо$ – загальні витрати на навчання нових співробітників за звітний період; $Ді$ – надмірна плинність кадрів; $Кі$ - коефіцієнт плинності за звітний період
5.	Питома вага працівників управління в загальній кількості працівників, (Купр) %	$Купр = Чпу / Чр \times 100\%$ де: $Чпу$ – кількість управлінського складу працівників; $Чр$ – середньооблікова кількість працівників за той же період

Складено автором за даними джерела²¹⁹

Третій етап розрахунку комплексного інтегрального показника включає визначення показників економічної та когнітивної ефективності науково-дослідних робіт (далі – НДР) і науково-методичного забезпечення судових експертиз із використанням коефіцієнтів: продуктивності НДР; впроваджених НДР; новизни НДР; економічної ефективності НДР; когнітивної ефективності НДР (табл. 2.6).

Доцільно зазначити, що когнітивна ефективність НДР має першочергове значення для підвищення якості судових експертиз, вона пов'язана з написанням нових методичних рекомендацій до проведення судових експертиз та наукових робіт (монографій, статей,

²¹⁹ Ходикіна І.В. Підходи до оцінки ефективності управління персоналом. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. 2015. Вип. 2(4). Ч. 2. С.115-120

підручників та навчальних посібників, словників і довідників), що ґрунтуються на наукових досягненнях у НДР, проведенням конференцій, семінарів, круглих столів із широким залученням судових експертів.

Таблиця 2.6.

Методика розрахунку окремих показників ефективності НДР і науково-методичного забезпечення судових експертиз

№	Найменування показника	Спосіб розрахунку
1	Коефіцієнт продуктивності НДР ($K_{прод.ндр}$)	$K_{прод.ндр} = V_{кошт} / Ч_p$ де: $V_{кошт}$ – загальна кошторисна вартість НДР тис. грн.; $Ч_p$ – середньооблікова кількість працівників за той же період
2	Коефіцієнт впроваджених НДР ($K_{впров.ндр}$)	$K_{впров.ндр} = Oф / Oпл$ де: $Oф$ – фактичний обсяг впроваджених НДР; $Oпл$ – плановий обсяг НДР за весь період дії, згідно із тематичним планом
3	Коефіцієнт новизни НДР ($K_{нов}$)	$K_{нов} = AP / Oф$ де: AP – число завершених робіт, за якими одержані авторські свідоцтва та патенти на винаходи; $Oф$ – фактичний обсяг виконаних завдань НДР згідно з тематичним планом
4.	Коефіцієнт економічної ефективності НДР ($K_{ек.е}$)	$K_{ек.е} = \Sigma E / \Sigma B_{ндр}$ де: ΣE – сума реального економічного ефекту, який отримано від впровадження результатів НДР за рік; $\Sigma B_{ндр}$ – загальна сума витрат на НДР за рік
5.	Коефіцієнт когнітивної ефективності НДР ($K_{ке}$)	$K_{ке} = \Sigma НР / Ч_p$ де: $\Sigma НР$ – загальна кількість наукових робіт: монографій, публікацій у фахових виданнях та у періодичних виданнях, що входять до переліку науково-метричних баз даних «Scopus», підручників та навчальних посібників, словників та довідників, тез ; $Ч_p$ – середньооблікова кількість працівників за той же період

Складено автором за даними Джерел²²⁰

Четвертий етап розрахунку комплексного інтегрального показника включає визначення показників ефективності виконання судових експертиз та надання висновку експертами, який враховує коефіцієнти: результативності, дієвості, якості роботи судового експерта та інших показниках (табл. 2.7).

²²⁰ Касич А.О., Ілющенко Б.М. Показники та критерії якості роботи науково-дослідної установи. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/2992/1/20161115_502.pdf (дата звернення: 08.08.2022)., Методика оцінки ефективності науково-дослідних робіт / В.А. Карпов, Т.С. Корольова, А.З. Підгорний. Одеса: ОДЕУ. Ротапринт, 2005. 19 с.

Таблиця 2.7

Методика розрахунку окремих показників ефективності виконання судових експертиз та надання висновку експертами

№	Найменування показника	Спосіб розрахунку
1.	Коефіцієнт результативності роботи судового експерта (K_p)	$K_p = P_v / P_n$ де: P_v – кількість вирішених експертом питань; P_n – кількість поставлених питань на вирішення експерта
2.	Коефіцієнт дієвості роботи судового експерта (K_d)	$K_d = C_r / V_e$ де: C_r – кількість судових рішень про повернення коштів до бюджету; V_e – кількість наданих експертом висновків
3.	Коефіцієнт якості виконання судових експертиз (K_y)	$K_y = (E_v - E_{vp}) / E_v + W_e$ де: E_v – кількість виконаних експертиз (шт); E_{vp} – кількість експертиз, на які є скарги замовників, адвокатів, по яким є повторні чи додаткові експертизи; W_e – кількість повідомлень про відмову в проведенні експертиз
4.	Коефіцієнт продуктивності роботи судового експерта (K_i)	$K_i = E_v / N$ де: E_v – кількість виконаних експертиз (шт); N – норма виконання експертиз на місяць (шт)
5.	Коефіцієнт окупності роботи судового експерта (K_o)	$K_o = \Sigma S / M_G$ де: ΣS – оплачених рахунків за виконанні експертом роботи; M_G – місячна заробітна плата судового експерта
6.	Коефіцієнт наукової діяльності судового експерта (K_n)	$K_n = (d_1 + d_2 + d_3 + d_4 + d_5) / N_z$ де: d_1 – захист кандидатської дисертації; d_2 – захист докторської дисертації; d_3 – наукове керівництво кандидатською дисертацією (офіційно затверджене); d_4 – наукове консультування здобувачем наукового ступеня доктора наук (офіційно затверджене нормочасів); d_5 – наукове керівництво бакалаврами, магістрантами, що проходять практику в судово-експертних установах; N_z – місячна норма робочого часу (тривалість робочого дня x кількість робочих днів – скорочення тривалості робочих днів напередодні святкових та не робочих днів)

Складено автором за даними джерел²²¹

П'ятий етап передбачає визначення узагальненого комплексного інтегрального показника ефективності судово-експертної діяльності, який розраховується із застосуванням методу «середнього

²²¹ Костін О.Ю., Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Окремі аспекти кадрового забезпечення інституту судових експертів. *Економіка, фінанси, право*. 2019. № 7. С.26-32; Хомутенко В.П. Теоретичні підходи до оцінки ефективності судової економічної експертизи. Науково-практичне видання. *Вісник ОНДІСЕ*. Вип. № 5, 2019. С. 346-349.

арифметичного» шляхом розділення суми усіх часткових інтегральних показників оцінки, визначених за j -тим критерієм напрямку судово-експертної діяльності на загальну кількість критеріїв ефективності:

(2.3)

де: m – кількість критеріїв ефективності по напрямкам судово-експертної діяльності;

– комплексний інтегральний показник ефективності судово-експертної діяльності НДІ(У)СЕ

Узагальнюючий комплексний інтегральний показник оцінювання ефективності судово-експертної діяльності дає можливість виявити вплив кожного напрямку діяльності на її ефективність загалом та оцінити діяльність НДІ(У)СЕ в порівняльному вигляді.

Практична цінність розробленої системи показників та узагальнюючого комплексного інтегрального показника ефективності полягає в тому, що у взаємозв'язку вони дозволять оцінити ефективність судово-експертної діяльності НДІ(У)СЕ з позиції всіх напрямків діяльності, визначити умови підвищення її ефективності, виявити проблеми та негативні чинники впливу.

РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1 Методологічний інструментарій судово-експертної діяльності

Актуальними проблемами в українському суспільстві є високий рівень злочинності. Так, за даними сервісу Numbeo, який формує Індекс злочинності, Україна станом на 2021 рік займає 54 місце у світі (зі 135) за рівнем злочинності. Найпоширеніші злочини в Україні – крадіжка і грабіж. За статтею «Крадіжка» в 2013 році було 242769 правопорушень, в 2014-му – 226833, у 2015-му – 273756, в 2016-му – 312172, у 2017-му – 261282, в 2018-му – 238492, в 2019-му – 197 564, у 2020-му – 138 562 правопорушень²²².

Важливу роль в процесі досудового та судового розслідування правопорушень відіграє експертне забезпечення правосуддя. На думку науковця Осипенка І. П., цьому сприяють дві обставини: передусім сама природа експертизи як джерела отримання достовірної, об'єктивної інформації про факти, а також те, що судова експертиза постійно вдосконалюється, залучаючи новітні досягнення науково-технічного прогресу²²³.

Водночас покращення результативності експертного забезпечення правосуддя неможливе без удосконалення його методологічних засад, що здійснюється за рахунок інституційної модернізації системи експертного пізнання та впровадження у експертну практику методологічного інструментарія: інноваційних методів і засобів, правил (методик) проведення експертного дослідження.

Методологічними засадами судово-експертної діяльності є дослідницькі підходи, загальні теоретичні принципи наукового пізнання, система методів, певних технологій і встановлених правил (методик) проведення судової експертизи.

У найбільш загальному вигляді поняття дослідницького підходу тлумачиться як «сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь,

²²² Global Organized Crime Index - 2021 <https://globalinitiative.net/> (дата звернення 30.06.2022)

²²³ Осипенко І.П., Пророченко В.В. Висновок експерта в досудовому розслідуванні. Юридичний науковий електронний журнал.2020. № 2. С.399-402 http://lsej.org.ua/2_2020/106.pdf (дата звернення 30.06.2022)

впливу на кого-небудь чи що-небудь, ставлення до кого-небудь або чого-небудь»²²⁴.

На думку Грицанова А. А., «підхід – це комплекс парадигматичних, синтегматичних і прагматичних структур та механізмів у пізнанні або практиці, який характеризує конкуруючі між собою (або ті, що історично змінюють один одного) стратегії і програми філософії, науки, політиці або в організації життя та діяльності людей»²²⁵.

П. М. Рабінович визначає, що «концептуальним підходом можна вважати побудовану на гранично загальних (філософських) категоріях світоглядну аксіоматичну ідею (засаду), яка постулює загальну стратегію дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження»²²⁶.

В процесі експертного дослідження здійснюється комплексне використання як методологічних підходів (системного, пракселогічного, хронологічного, інформаційного та інших підходах), які визначають саму стратегію дослідження, його загальну спрямованість, так і загальнонаукових та спеціальних методів, які здійснюються відповідно до певних технологій і встановлених правил (методик) проведення судової експертизи.

Забезпечення результативності експертного забезпечення правосуддя обумовлює необхідність пошуку релевантних методологічних підходів, які об'єднують діалектично пов'язані між собою методи. Підходи є загальною методологією дослідження, в той час як методи є прикладними, такими, що дозволяють здійснити квантифікацію складних явищ і процесів.

Сутність системного підходу полягає в комплексному дослідженні складних об'єктів (систем), вивчення яких не обмежується особливостями складових їх елементів, а пов'язане, перш за все, з акцентуванням уваги дослідника на характер взаємодії між елементами. З позиції системного підходу можна розглянути будь-яку сферу²²⁷. Орієнтація на системний підхід найбільш

²²⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. У. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1035 с

²²⁵ Грицанов А. А. Всесвітня енциклопедія філософії. М. АСТ, Мн. Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.

²²⁶ Рабінович П. М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. Проблеми філософії права. К.; Чернівці, 2003. Т. 1. С. 22-26 <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8496/05-Rabinovych.pdf?sequence=1> (дата звернення 30.06.2022)

²²⁷ Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). К. : ВПЦ "Київський університет", 2018. 607 с. <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Methodol.pdf> (дата звернення 30.06.2022)

виправдана тоді, коли судовою експертизою досліджуються сутність явища чи процесу, які розглядаються як певна система, яка є частиною системи більш широкого порядку, виконує в ній певні функції і пов'язана з нею різними зв'язками. На нашу думку, цей підхід в судовій експертизі є універсальним інструментом пізнавальної діяльності, незамінним у дослідженні складних динамічних цілісностей.

Методологічне значення праксеологічного підходу для судової експертології, на думку М.Г. Щербаковського, полягає в тому, що він орієнтує теорію судових експертиз на рішення її безпосередніх завдань як прикладної науки. Тільки практичні рекомендації, розроблені відповідно до принципів праксеології, дозволяють використовувати теоретично встановлені закономірності для побудови алгоритмів вирішення конкретних завдань у типових експертних ситуаціях²²⁸.

Хронологічний (історичний) підхід дає можливість досліджувати розвиток процесів та подій у хронологічній послідовності. Цей підхід особливо часто використовується у судовій експертизі, при вивченні фактів, які належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних і деяких інших характеристик процесу, а також особливостей об'єктів. Вивчення історичного досвіду, визначення етапів становлення й розвитку об'єкта дослідження від моменту виникнення до часу вивчення проблеми науковцем, значно збагачує наукове дослідження, підвищує рівень достовірності його результатів, вказує на компетентність та об'єктивність дослідника²²⁹.

Застосування інформаційного підходу в судовій експертизі полягає в тому, що при дослідженні будь-якого об'єкта, процесу чи явища насамперед, виявляються найхарактерніші для нього інформаційні аспекти. Пізнавальні можливості інформаційного підходу полягають у тому, що предмет дослідження вивчається у контексті інформації, її численних виявів. Він передбачає використання пізнавальних можливостей інформаційної теорії, методів, засобів, організаційних форм і технологій, вироблених

²²⁸ Щербаковський М.Г. Методологія дослідження феномена судових експертиз. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2016. № 3 (75). С. 133–142.

²²⁹ Хитра І. О. Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень. Міжнародна науково-практична конференція 10 квітня 2020 рік Луцьк, Україна МЦНД т.2 С.76-77 [https://ojs.ukrlogos.in.ua > article > download](https://ojs.ukrlogos.in.ua/article/download) (дата звернення 30.06.2022)

інформатикою, для визначення специфічних рис предмета дослідження²³⁰. Наприклад, визначаючи ринкову вартість об'єктів дослідження, судові експерти експертної спеціальності 12.1 «Визначення вартості машин, обладнання, сировини та споживчих товарів» згідно з вимогами Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» здійснюють маркетингове дослідження та відповідно до Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України використовують дані інтернет-мережі, а також аналогічних джерел електронної торгівлі («AliExpress», «Бесплатка» та ін.)²³¹. Крім того, інформаційний підхід в судовій експертизі покладено в основу розроблення численних ефективних методів і методик, що дають змогу отримувати надійні результати під час дослідження різних об'єктів.

У судово-експертній діяльності, методологічні підходи реалізовується за допомогою певних методів дослідження, певних технологій і встановлених правил (методик) проведення судової експертизи, сукупність яких являє собою методологічний інструментарій.

Метод (від грец. *methodos* – спосіб) – це спосіб, інструмент досягнення мети і завдань дослідження, який показує, яким чином можна провести дослідження та зробити на основі отриманих результатів обґрунтовані висновки й пропозиції²³².

Сутність методу наукового пізнання можна сформулювати дуже просто: це така процедура отримання знань, за допомогою якої їх можна відтворити, перевірити й передати іншим людям²³³.

За ступенем узагальнення та сферою діяльності методи наукового пізнання поділяються на: загальнонаукові методи, які використовуються в теоретичних і емпіричних дослідженнях та спеціальні методи, які є способом пізнання об'єктивної реальності.

²³⁰ Методологія та організація наукових досліджень. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages> (дата звернення 30.06.2022)

²³¹ Заяць Р. Я. Методологія та організація криміналістичного забезпечення боротьби зв злочинністю. Криміналістичний вісник. 2022. № 1 (37). С.7-16 <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua> > download (дата звернення 30.06.2022)

²³² Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. У. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1035 с.

²³³ Методологія наукових досліджень: підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – Харків : Право, 2019. – 368 с.

Доцільно зазначити, що загальнонаукові методи застосовуються в будь-якій сфері наукового пізнання. Їх дослідженню присвячені наукові праці науковців: А.І. Винберг²³⁴, М.Т. Білухи²³⁵, В.П. Бобилева²³⁶, О.Г. Данильян²³⁷, В.М. Кислого²³⁸, В.В. Ковальчука²³⁹, В.Д. Малигіної²⁴⁰ та ін.

Спеціальні методи являють собою сукупність способів, методів дослідження, застосовуваних в тій чи іншій галузі знання. Питання застосування спеціальних методів у судовій експертизі розглянуто в наукових роботах Т.В. Аверьянкової²⁴¹, П.Д. Біленчук²⁴², А.І.Винберг²⁴³, І.В. Пирого²⁴⁴, Е.Б. Сімакової-Єфремян²⁴⁵, А.Р.Шляхов²⁴⁶ та ін.

На обрання методів дослідження значною мірою впливає предмет, завдання та об'єкти експертизи, а також «ступінь ефективності конкретного методу, що виражається в його дієвості, умовній економічності, допустимості з точки зору закону, рівні складності, можливості проведення повторного дослідження, надійності, тривалості тощо»²⁴⁷.

²³⁴ Винберг А.И. Общая характеристика методов экспертного исследования. Общее учение о методах судебной экспертизы. М.ВНИИСЭ.1977. Вып.28.С.54-94

²³⁵ Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень: підручник Київ: АБУ, 2002. 480 с.

²³⁶ Бобилев В.П., Авагов І.І., Проїдак Ю.С. Методологія та організація наукових досліджень: підручник. Дніпро: ІМА-пресс, 2014. 644 с.

²³⁷ Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Методологія наукових досліджень : підручник / Харків: Право, 2019. 368 с.

²³⁸ Кислий В. М. Організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2011. 224 с

²³⁹ Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях): навч. посіб. Суми: СНАУ, 2020. 220 с.

²⁴⁰ Малигіна В. Д. Холодова О.Ю., Акімова Л.М. Методологія наукових досліджень: монографія. Рівне НУВГП, 2016. 247 с.

²⁴¹ Аверьянова Т. В. Интеграция и дифференциация научных знаний как источники и основы новых методов судебной экспертизы. М, Изд-во Акад. МВД РФ 1994. 123с. <http://lawlibrary.ru/izdanie15128.html>

²⁴² Біленчук П.Д. Ковальова В.В., Шульга О.О., Стрілець Г.А. Сучасна класифікація методів судової експертизи // Криміналістика і судовая експертиза. 2013. Вып. 58(2). С. 118-123. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)_24). URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> > irbis_nbuv > cgiirbis_64

²⁴³ Винберг А.И. Шляхов А.Р. Общая характеристика методов экспертного исследования. Общее учение о методах судебной экспертизы: сб. науч. тр. М.: ВНИИСЭ, 1977 Вып. 28. С. 87–90

²⁴⁴ Пиріг І. В. П 33 Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

²⁴⁵ Сімакова-Єфремян Е.Б. До питання про методи та методики експертних досліджень / Е.Б. Сімакова-Єфремян // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи: зб. матер. засідання “круглого столу”, присвяченого 10-річчю створення Севастопольського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса (Севастополь, 10–11 черв. 2010 р.) / МЮУ, ХНДІСЕ. — Х.: ХНДІСЕ, 2010. — С. 31–33.

²⁴⁶ Шляхов А.Р. О классификации методов судебной экспертизы. Рефераты науч.община теор.семинаре-криминалистические чтения.М.ВНИИСЭ.1977. С.3-11

²⁴⁷ Сімакова-Єфремян Е. Б., Балинян Т. Є., Дереча Л. М. Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2010. Вип. 10. С. 151—161. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trsek_2010_10_26 (дата звернення 30.06.2022)

Не всі методи, що застосовуються в інших галузях діяльності, можуть бути рекомендовані для використання в експертній практиці. Важливою умовою застосування методу судової експертизи є максимальне збереження об'єктів дослідження та його ознак, відповідність кримінально-процесуальному законодавству й нормам етики, науковій обґрунтованості.

Ми погоджуємось з думкою П.Д. Біленчук, що рішення певного завдання й цілісність об'єкта пізнання неможливі з використанням якого-небудь одного методу і потребують від експерта застосування різних за характером й джерелом походження методів. Наявність численних методів судової експертизи припускає необхідність їхньої класифікації та систематизації²⁴⁸ (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Методи, що застосовуються при вирішенні завдань окремих видів судових експертиз

Вид судової експертизи	Загальнонаукові методи	Спеціальні методи, що застосовуються при вирішенні завдань окремих видів судових експертиз
Автотоварознавча експертиза ²⁴⁹	Спостереження, порівняння, описування, вимірювання, моделювання, аналіз і синтез, дедукції та індукції, абстрагування й конкретизація, аналогія, аксіоматичний, органолептичний та ін..	Методи визначення вартості колісного транспортного засобу (статистичного аналізу вартості транспортних засобів, підсумовування, мультиплікаторів, графоаналітичний, процентного показника ринкової вартості аналогічного КТЗ; методи визначення вартості відновлювального ремонту або матеріального збитку, заподіяного власнику пошкодженого КТЗ (калькуляція, аналітичний метод визначення норм трудомісткості ремонту транспортних засобів). Методи інструментального вимірювання і візуального спостереження за допомогою оптичних приладів
Будівельно-технічна, оціночно-будівельна, земельно-технічна, оціночно-	Аналіз і синтез, спостереження, вимірювання, експерименту, моделювання та ін.	Інструментальні, допоміжно-технічні (топографо-геодезичні зйомки місцевості), розрахунково-аналітичні, документальні, порівняльний підхід, оцінювання на основі співвідношення доходу і ціни продажу, витратний підхід до оцінки нерухомості, органолептичні,

²⁴⁸ Біленчук П.Д., Ковальова В.В., Шульга О.О., Стрілець Г.А. Сучасна класифікація методів судової експертизи. Криміналістика и судебная экспертиза. 2013. Вып. 58(2). С. 118-123. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)_24). URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> > irbis_nbuv > egiirbis_64 (дата звернення 30.06.2022)

²⁴⁹ Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів: затв. наказом Міністерства юстиції України, Фонду державного майна України від 24.11.2003 № 142/5/2092. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1074-03#Text> (дата звернення 30.06.2022)

земельна експертизи ²⁵⁰		нормативний метод, метод прямої капіталізації, метод непрямой капіталізації, метод Інвуда, метод Ринга, метод Хоскольда, метод пов'язаних інвестицій та ін..
Економічна експертиза ²⁵¹	Діалектичні методи пізнання, аналіз і синтез, дедукція й індукція, абстрагування і конкретизація, аналогія, моделювання та ін	Метод документальної перевірки (нормативно-правова перевірка, формальна, арифметична, хронологічна, зустрічна, взаємна, аналітична і логічна перевірка звітності, перевірка кількісно-сумового обліку), зіставлення даних документів, розрахунково-аналітичні методи (економічний аналіз, економіко-математичні методи) та ін..
Товарознавча експертиза ²⁵²	Аналіз і синтез, дедукція й індукція, абстрагування і конкретизація, аналогія	Органолептичний, вимірювальний, реєстраційний, розрахунковий (дохідний, порівняльний та витратний метод оцінювання майна, метод прямого калькулювання), експертний та ін..
Інженерно-транспортна експертиза ²⁵³	Спостереження, вимірювання, експеримент, моделювання, порівняння, опис, фотографування; аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування, конкретизація	Візуальні, експериментальні, трасологічні, металографічні, інструментальні методи, математичні методи розрахунку і статистики, методи визначення довжини гальмівного шляху автомобіля в автотехнічній експертизі, метод відшукування знищеної інформації в комп'ютерно-технічній експертизі, експрес-діагностики і т. ін.
Криміналістична експертиза (звуко-та відеозапису; молекулярно-генетична; комп'ютерно-технічна та програмно-технічна; авторознавча;	Діалектичні методи пізнання, аналіз, і синтез, дедукція і індукція, абстрагування, і конкретизація, аналогія, моделювання та ін	Аудитивний аналіз голосу і мовлення; лінгвістичний аналіз мовлення; інструментальний акустичний аналіз фонограм; метод генотипоскопії; ДНК-аналіз, тобто дослідження мікрослідів на клітинному рівні метод дослідження мітохондріальної ДНК; фізичні, хімічні та інші методи досліджень із використанням спеціальних приладів, магнітооптичний метод, метод магнітної дефектоскопії, метод мікросхтрихів, крапельний метод; метод візуального дослідження, технічно-

²⁵⁰ Методика встановлення фактичних обсягів і вартості виконаних будівельних робіт за звітною документацією. ХНДІСЕ, 2012. Методика проведення судових будівельно-технічних та дорожньо-технічних експертиз з визначення видів будівництва. Методичні рекомендації щодо проведення судових будівельно-технічних експертиз з визначення категорії приміщень в залежності від функціонального призначення URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/>

²⁵¹ Методика «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз», реєстраційний код 11.0.08, ДНДІСЕ, 2003 URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/> (дата звернення 30.06.2022)

²⁵² Методика «Визначення вартості майна», реєстраційний код 12.1.15, ХНДІСЕ, 2004 URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/> (дата звернення 30.06.2022)

²⁵³ Методика експертного дослідження електронних пристроїв транспортних з метою визначення параметрів їх руху, реєстраційний код 10.0.16 URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/>; Методика визначення швидкості руху транспортних засобів під час зіткнення з урахуванням їх деформації та руйнування, реєстраційний код 10.1.01 URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення 30.06.2022)

почеркознавча; техніко-криміналістична та ін..) ²⁵⁴		діагностичний метод, метод дослідження програмного забезпечення; лінгвістичні, почеркознавчі методи, методи порівняльного аналізу; фізичні, хімічні та інші методи досліджень із використанням спеціальних приладів; магнітооптичний метод, метод магнітної дефектоскопії, метод мікроштрихів, крапельний метод та ін..
Експертиза у сфері інтелектуальної власності ²⁵⁵	Формально-логічні методи пізнання : аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, дедукція і індукція; евристичний метод; моделювання	Метод непрямой капіталізації (дисконтування грошового потоку) та метод прямої капіталізації доходу, метод роялті; електроакустичний метод; методи аналізу сигналів (аудітивний, осцилографічний та спектральний методи); методи цифрового дослідження відео зображень; метод застосування цифрової фотографії;

Зауважимо, що наведена в таблиці класифікація й систематизація методів судової експертизи не є вичерпною.

Аналіз експертної практики застосування методів дослідження надав можливість прийти до висновку, що сукупність методів дослідження об'єктів, явищ і процесів, процедура та послідовність їх застосування, становить технологію проведення судових експертиз.

3.2. Теоретичні та практичні аспекти застосування методу моделювання в експертній практиці

Судово-експертне дослідження – це творчий процес, в якому виявляється вміння експерта застосувати свої спеціальні знання, навички та досвід експертної роботи для вирішення основних завдань по конкретній судовій експертизі. Для цього йому необхідні знання та володіння сучасними високоефективними методами дослідження.

Наукова література останніх років показує тенденцію до інтеграції знань, вироблених різними галузями, поєднання методів

²⁵⁴ Горбач-Кудря І. А. Експертиза звуко- та відеозапису: поняття, завдання та методи дослідження .Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів: матеріали кругл. столу: (Київ, 25 лютого 2015). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 143 с.

²⁵⁵ Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності»: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 р. № 1185 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-%D0%BF#Text>; Методика оцінки майнових прав інтелектуальної власності: затв. наказом Фонду державного майна України від 25 червня 2008 р. № 740 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0726-08#Text>; Методика дослідження інформації на цифрових носіях, реєстраційний код 10.9.07 URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/search>; Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності («Крайневські читання»): Матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (23 грудня 2021 р. м. Київ); за ред. проф. В. Л. Федоренка / НДЦСЕ судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 162 с. Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності: реалії та перспективи: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 19 лютого 2021 року) Львів: ЛНДІСЕ Мінюст. України, 2021. 148 с

дослідження різних наук для вивчення об'єктів, явищ і процесів. У зв'язку з цим останнім часом все більше виходить праць щодо застосування методів моделювання для вивчення об'єктів, явищ і процесів²⁵⁶.

Моделювання є загальнонауковим методом дослідження, тому окремі аспекти його застосування розглядаються у різних наукових працях. Зокрема, в роботах з філософії та довідкової літератури визначено загальну суть методу моделювання²⁵⁷. Праці з кібернетики розкривають методичні аспекти застосування методу моделювання в розробці систем та управління ними²⁵⁸. В математичних дослідженнях моделювання викладається з позиції розробки і доведення взаємозалежностей між явищами аналітичним способом²⁵⁹. Метод моделювання широко представлений в економічних дослідженнях управління бізнес-процесів, прогнозуванні ризику банкрутства та ін.²⁶⁰

У сучасній теорії судової експертизи моделювання як метод пізнання розглядається як потужний інструмент, що дає змогу оптимізувати та вдосконалити судово-експертну діяльність. Дослідженню різних аспектів застосування моделювання в експертній практиці було присвячено роботи, як науковців так і практиків: Р.С. Белкин²⁶¹, Д.С. Афоніна²⁶², Г.М. Гетьмана²⁶³,

²⁵⁶ Лопатєв А.О. Моделювання як методологія пізнання. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2007. № 8, С.4-10; Економіко-математичне моделювання: Навчальний посібник / За ред. О. Т. Іващука. Тернопіль: ТНЕУ «Економічна думка», 2008. 704 с.; Колган В.П. Моделювання як метод пізнання у криміналістичному судочинстві. *Університетські наукові записки*. 2008. №2 (26). С.214-220.

²⁵⁷ Штофф В. А. Моделирование и философия. Ленинград : Наука, 1966. 302 с.; Уемов А. И. Логические основы метода моделирование . М. : Мысль, 1971. 311 с.; Бухгалтерський словник/за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. Житомир: ПП"Рута", 2001. 224 с.; Філософський енциклопедичний словник: [1700 статей / уклад. В. Шинкарук та ін.]. К.: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ, 2002. 742 с.; Краткий философский словарь. Под редакцией А.П. Алексеева. Издание 2-е, переработанное и дополненное. ПБОЮЛ М.А. Захаров, 2001. 496 с.

²⁵⁸ Енциклопедичний словник бізнесмена: Менеджмент, маркетинг, інформатика / Під заг. ред. М.І. Молдованова. К.: Техніка, 1993. 856 с.; Бойко В.М., Вашків П.Г. Бізнес словник-довідник. К.: Видавництво „Україна”, 1995. 157 с.

²⁵⁹ Уемов А. И. Логические основы метода моделирование. М.: Мысль, 1971. 311 с.; Бухгалтерський словник/за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. Житомир: ПП"Рута", 2001. 224 с.

²⁶⁰ Математичні моделі та методи оцінювання фінансового стану підприємства / А. О. Азарова, О. В. Рузакова. Вінниця :ВНТУ, 2010. 172 с.; Шигун М.М. Економічне моделювання в наукових публікаціях: бібліометричне дослідження. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2008. Вип. 2(11). С 350-383.

²⁶¹ Белкин Р.С., *Криминалистическая энциклопедия*. М.: Мегатрон XXI, 2000. 334 с

²⁶² Афонін Д.С. Загальнонаукова сутність моделювання в судово - криміналістичних експертизах. Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 березня 2016 р. Одеса: ОДУВС, 2016. С. 243

²⁶³ Гетьман Г. М. Моделювання особи невідомого злочинця (криміналістичні засоби, методи та технології). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України. Харків, 2015. 21 с.

І.В. Губанової²⁶⁴, В.Я. Колдина²⁶⁵, С.В. Рогаліна²⁶⁶,
А.І. Терешкевич²⁶⁷, О.В. Хомутенка²⁶⁸ та ін.

Основна роль моделювання в експертній практиці проявляється в створенні умов для вивчення об'єктів, явищ чи процесів, що є недоступними для безпосереднього дослідження в силу різних причин. Так, метод натурного моделювання застосовується при проведенні транспортно-трасологічних експертиз, у тому числі комплексних із судово-медичними експертами, що дає можливість максимально змодельовати (відтворити) механізм дорожно-транспортної пригоди щодо контактування транспортних засобів між собою, транспортних засобів з іншими об'єктами та транспортних засобів із людиною. Його суть полягає в знаходженні та зіставленні контактуючих пар – слідоутворюючих і слідосприймаючих поверхонь на об'єктах, якими можуть бути транспортні засоби, нерухомі об'єкти, люди тощо²⁶⁹.

При проведенні економічної експертиз такою причиною може бути неповнота наданих на експертизу об'єктів дослідження або їх відсутність, в наслідок їх часткової втрати, пошкодження або проведення експертиз із встановлення загроз банкрутства, доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства чи виникнення податкового боргу. Тому відсутність самого об'єкту дослідження заповнюється заміщенням іншим об'єктом, яким виступають моделі²⁷⁰.

Потреба в моделюванні в балістичних дослідженнях виникає переважно у випадках, коли оригінал недоступний для сприйняття, або його дослідження об'єктивно неможливе, тому, для потреб неідентифікаційних балістичних досліджень застосовують фізичне (створення матеріальних моделей макетів, муляжів, предметів-

²⁶⁴ Губанова І. В. Особливості моделювання ймовірності банкрутства за допомогою дискримінантних моделей та їх застосування в судовій економічній експертизі. *Бізнес Інформ*. 2021. № 2. С. 88–93. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-2-88-93> (дата звернення 01.07.2022)

²⁶⁵ Типовые модели и алгоритмы криминалистического исследования / Под ред. В.Я. Колдина. М., 1989. 79 с

²⁶⁶ Рогалін С. В. Застосування методу моделювання в дослідницькій практиці судових експертиз. URL: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.016> (дата звернення 01.07.2022)

²⁶⁷ Терешкевич А.І. Застосування методу моделювання в експертній службі МВС України *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). URL: <http://109.237.87.242/bitstream/123456789/1881/1/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87%20%D0%90.%20%D0%86..pdf> (дата звернення 01.07.2022)

²⁶⁸ Капустник К. В., Хомутенко О. В. Застосування методу моделювання при виконанні судових економічних експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 427-431

²⁶⁹ Саушкін О. В., Ханяц А. А., Бондарєва А. Г., Сулим С. В. Метод натурного моделювання при проведенні комплексної судово-медичної, транспортно-трасологічної та автотехнічної експертизи. URL: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.68>

²⁷⁰ Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Теоретичні та практичні аспекти застосування методу моделювання при виконанні судово-економічних експертиз. *Економіка, фінанси, право*. 2019. № 5. С.9-14

аналогів), математичне (моделювання умов протікання процесів і явищ за допомогою відповідних розрахунків), а також змішане моделювання²⁷¹.

Фахівці з судової медицини вважають, що за допомогою моделювання встановлюються необхідні знання про модельований об'єкт (тобто про оригінал), яке в ході дослідження досягається за допомогою методу зіставлення, результатом якого є встановлення аналогії моделі з оригіналом²⁷².

Методи моделювання широко застосовуються при проведенні судово-експертних досліджень телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів у справах, пов'язаних зі встановленням місця знаходження терміналу мобільного зв'язку відносно базових станцій по білінговим даним оператору зв'язку, є надані на дослідження фактичні дані, що свідчать про факт фіксації роботи терміналів зв'язку з базовими станціями операторів зв'язку.

На думку Г.М. Гетьмана «моделювання особи невідомого злочинця під час психологічних судово-експертних досліджень – це побудова моделі спеціалістом-психологом чи судовим експертом-психологом, яка розкриває психологічні властивості, якості та процеси (мотиви, потреби, спонукання, відчуття, емоції, уявлення, сприйняття, орієнтації, інтелектуальні здібності тощо), пояснює сутність поведінки конкретної особи, розкриває такі характеристики, що відображають ставлення особи невідомого злочинця до виконуваних ним дій (бездіяльності), до оточення та самого себе під час, а також до вчинення злочину та після його вчинення»²⁷³.

Дефініція «модель» походить від французького слова «modele», та від латинського «modulus», які мають основний переклад як – міра. Поняття «модель» має два визначення: 1) зразок, зразковий екземпляр будь-чого; 2) подоба, відтворення чого-небудь (будівлі, споруди, механізму тощо), виконане в натуральну величину або в зміненому масштабі²⁷⁴.

²⁷¹ Самойленко С. М. Методологія сучасних неідентифікаційних балістичних досліджень URL: <https://doi.org/10.33270/02212202.29>

²⁷² Бурчинський В. Г., Воронов Т. В., Гуров О. М. Проектування закономірних зв'язків у судово-медичній практиці. Повідомлення друге: Моделювання і конструювання судово-медичних детермінацій. Український судово-медичний вісник. 2009. № 24 (2). С. 4–7.

²⁷³ Гетьман Г. М. Моделювання особи невідомого злочинця (криміналістичні засоби, методи та технології). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України. Харків, 2015. 21с.

²⁷⁴ Малая советская энциклопедия. Том 6 под ред. Б. А. Веденский 3-е издание Гос. науч. изд-во «Бол совет. энциклопедия». Москва. 1959 г. 1307 с

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови надано вісім тлумачень значення «моделі»: 1) зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось; 2) тип, марка конструкції. Нова модель машини; 3) зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для одержання нових знань про об'єкт. Предмет, відтворений у зменшеному, іноді у збільшеному або натуральному вигляді. Масштабна модель - модель літака, автомобіля, залізниці та ін., виконана в одному з міжнародних стандартних масштабів; 4) те, що є матеріалом, натурою для художнього зображення, відтворення. Особа, яка позує перед живописцем або скульптором; натурщик, натурщиця; 5) зразок, з якого знімається форма для відливання або відтворення в іншому матеріалі; 6) уявний чи умовний (зображення, опис, схема і т. ін.) образ якого-небудь об'єкта, процесу або явища, що використовується як його «представник»; 7) конструкція, структура, зразок, за яким побудована певна одиниця мови з одиниць нижчого рівня; 8) система математичних залежностей або програма, що відображає суттєві властивості об'єкта, процесу чи явища, які вивчаються²⁷⁵.

Модель, з гносеологічної точки зору, визначена у Філософському енциклопедичному словнику як «предметна, знакова система чи мислена (уявна) система, що відтворює, імітує або відображає якісь визначальні характеристики, тобто принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості чи ознаки об'єкта пізнання (оригіналу), пряме безпосереднє вивчення якого з якихось причин неможливе, неефективне або недоцільне, і може замінити цей об'єкт у процесі, що досліджується, з метою отримання знань про нього»²⁷⁶.

У наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених наведено різні тлумачення поняття моделі (табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Визначення поняття моделі в наукових працях вчених

Автор	Визначення поняття моделі
М.Алефиренко	Моделлю є будь-яка система, що має уявне представлення, матеріально реалізується і має здатність заміщати об'єкт дослідження так, щоб його вивчення надало нову інформацію про цей об'єкт ²⁷⁷

²⁷⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь: Перун, 2005. 683с.

²⁷⁶ Філософський енциклопедичний словник: [1700 статей / уклад. В. Шинкарук та ін.]. К.: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ, 2002. 742 с.

²⁷⁷ Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. М., 2005. 495с.

К. Батороев	Модель – це створена чи обрана суб'єктом система, що відтворює істотні для даної мети пізнання сторони (елементи, властивості, відносини, параметри) досліджуваного об'єкта й через це перебуває з ним у такому відношенні заміщення і подібності (зокрема, ізоморфізму), що дослідження її служить опосередкованим способом одержання знання про об'єкт ²⁷⁸ .
В. Вітлінський	Модель – це об'єкт, що заміщує оригінал і відбиває найважливіші риси і властивості оригіналу для даного дослідження та його мети за обраної системи гіпотез ²⁷⁹
О.Івашук	Модель – це такий матеріально або розумово зображуваний об'єкт, який у процесі дослідження замінює об'єкт-оригінал таким чином, що його безпосереднє вивчення дає нові знання про цей об'єкт. Іншими словами, модель – умовне зображення об'єкта, що певною мірою адекватно описує його функціональні характеристики, які істотно важливі для поставленої мети дослідження. Разом із тим, можна сказати, що модель – це інструмент кількісного аналізу певних явищ, крім того, вони розвивають інтелект і дають багато корисного для прийняття рішень ²⁸⁰
К. Морозов	Під моделлю розуміє об'єкт будь-якої природи, що здатний заміщати досліджуваний об'єкт так, що його вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт, а під моделюванням – побудову і вивчення такого об'єкта будь-якої природи (що називається моделлю), здатного заміщати досліджуваний об'єкт і вивчення якого дає нову інформацію про цей об'єкт ²⁸¹
І. Новик	Модель – це штучний чи природний об'єкт (що являє собою речовинний агрегат чи знакову систему), який перебуває в деякій об'єктивній відповідності з досліджуваним об'єктом, здатний його заміщати на певних етапах пізнання, що дає в процесі дослідження певну інформацію (що припускає досліду перевірку), яка трансформується за встановленими правилами в інформацію про власне досліджуваний об'єкт ²⁸²
А. Уйомов	Модель – це система, дослідження якої служить засобом одержання інформації про іншу систему ²⁸³
А. Цофнас	Моделювання – це побудова і дослідження моделі якого-небудь об'єкта (оригіналу, прототипу) з метою одержання знань про останній методом аналогії ²⁸⁴
В. Штофф	Модель – це уявна або матеріально реалізована система, яка відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінити його так, що її вивчення дасть досліднику нову інформацію про цей об'єкт... ²⁸⁵

²⁷⁸ Батороев К. Б. Аналоги и модели в познании. Новосибирск. Наука, 1981. 319 с.

²⁷⁹ Вітлінський В.В. Моделювання економіки. Навч. посібник. К. КНЕУ, 2003. 408 с.

²⁸⁰ Економіко-математичне моделювання: навч. посіб. Тернопіль: ТНЕУ «Економічна думка», 2008. 704 с.

²⁸¹ Морозов К. Е. Математическое моделирование в научном познании. М. Наука, 1978. 346 с.

²⁸² Новик И.Б., Мамедов Н.М. Метод моделирования в современной науке. М. Общество «Знание», 1981. 40 с.

²⁸³ Уемов А. И. Логические основы метода моделирования. М.: Мысль, 1971. 311 с.

²⁸⁴ Цофнас А. Ю. 50 терминов по методологии познания: Краткий словарь-справочник с методическими указаниями и комментариями Одесса : Астропринт, 2003. 48 с.

²⁸⁵ Штофф В.А. Моделирование и философия. Москва: Наука, 1966. 302 с.

Моделі, що застосовуються в експертній практиці, мають, на думку Д.С. Афоніна, характерні ознаки: 1) через модель здійснюється зв'язок між об'єктом дослідження та дослідником; 2) вид моделі формується в залежності від самого процесу моделювання, який, насамперед, може бути матеріальним або уявним, перспективним або ретроспективним; 3) модель дозволяє отримати нові знання про об'єкт дослідження; 4) модель відтворює або весь об'єкт дослідження, або його частину, що визначається метою дослідження²⁸⁶.

Класифікацію моделей можна скласти за різними ознаками і цілями, зокрема: за характером використання початкової інформації; за типом (видом) методу моделювання; за ступенем адекватності моделі і реальної системи; за рівнем конкретизації моделюючого об'єкта тощо²⁸⁷ (рис. 3.1).

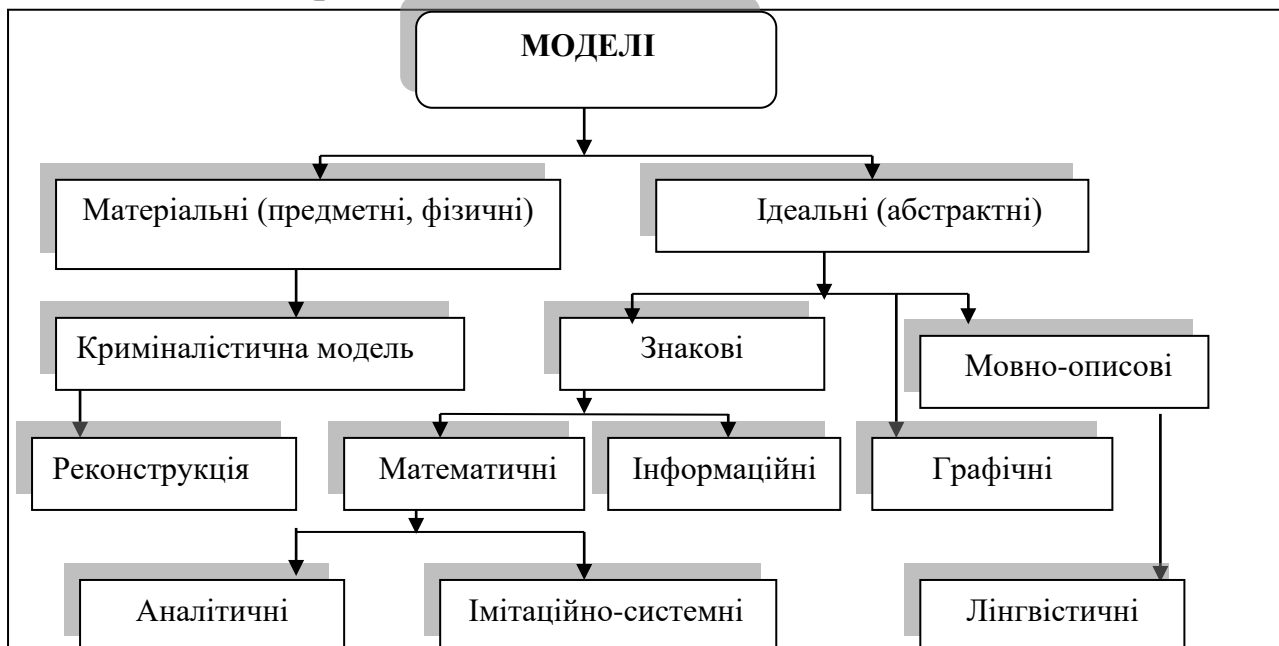

Рис. 3.1. Класифікація моделей за типом (видом) методу моделювання

Розглянемо можливості та переваги застосування окремих типів (видів) методів моделювання при проведенні судових експертиз.

²⁸⁶ Афонін Д.С. Загально-наукова та методологічна сутність методу моделювання при вирішенні завдань судово-трасологічних експертиз. Sciences of Europe. 2021. № 64 <https://cyberleninka.ru/article/n/zagalnonaukova-ta-metodologichna-sutnist-metodu-modelyuvannya-pri-virishenni-zavdan-sudo> (дата звернення 01.07.2022)

²⁸⁷ Хомутенко В. П., Світлоока В. Ф., Хомутенко А. В. Окремі аспекти застосування методу моделювання в практиці судово-економічних експертиз. С.618-623 Проблеми та перспективи розвитку судової експертизи та криміналістики : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16 жовтня 2020 року) / відп. ред. А. І. Черемнова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 700 с.

Матеріальні (предметні, фізичні) моделі – це матеріальні об'єкти, які у певному відношенні замінюють об'єкт моделювання. Для того, щоб даний матеріальний об'єкт чи конструкція могли бути моделлю, необхідно, щоб вони відповідали декільком умовам: по-перше, відповідали цільовому призначенню моделі; по-друге, замінювали оригінал, давали відповіді щодо оригіналу з потрібною точністю.

В експертній практиці різновидом матеріальної моделі є криміналістична модель. Під криміналістичною моделлю розуміється штучно створена матеріальна або ідеальна система, що відтворює і замінює значущі для криміналістичного пізнання оригінали різних об'єктів, явищ і процесів, пов'язаних зі злочином і його розслідуванням, дозволяє отримати про оригінали інформацію, необхідну для успішного вирішення практичних, наукових і дидактичних криміналістичних завдань²⁸⁸. П.Д. Біленчук, В.К. Лисенко, Н.І. Клименко надають таке визначення, криміналістична модель – це модель системи зведених відомостей про криміналістично значимі ознаки виду, групи або конкретного злочину²⁸⁹. Проте в якості об'єкта моделювання виступають окремі речі, явища, ситуації, пов'язані з подією, що досліджується, ознаки слідів, почерку тощо, що обумовлює можливість застосування даного методу моделювання в криміналістичній експертизі (балістичній, трасологічній, портретній, вибухотехнічній, почеркознавчій, товарознавчій та ін.), інженерно-технічній експертизі і в деяких інших видах експертиз. Доцільно зазначити, що в окремих випадках самі моделі можуть відрізняються від конкретної фізичної природи об'єктів, що моделюються. Це можна побачити, наприклад, при співставленні фізичної природи точеного рельєфу знаряддя злочину та його оптичної моделі. Дані відмінності складають позитивні та корисні для трасологічного дослідження властивості моделі²⁹⁰.

Одним із видів криміналістичної моделі є реконструкція, що являє собою відновлення попереднього вигляду, стану об'єкта за його залишками або описами. Застосування цієї моделі в експертній практиці здійснюється шляхом макетування або натурної

²⁸⁸ Метод моделювання в криміналістичній діяльності <http://um.co.ua/4/4-13/4-136059.html> (дата звернення 01.07.2022)

²⁸⁹ Криміналістика: навчальний посібник / за заг. ред. Є.В. Пряхіна Львів: ЛьвДУВС, 2010. 540 с.

²⁹⁰ Афонін Д.С. Загально-наукова та методологічна сутність методу моделювання при вирішенні завдань судово-трасологічних експертиз. Sciences of Europe. 2021. № 64. <https://cyberleninka.ru/article/n/zagalnonaukovata-metodologichna-sutnist-metodu-modelyuvannya-pri-virishenni-zavdan-sudovotrasologichneskikh-ekspertiz> (дата звернення 01.07.2022)

реконструкції (наприклад, відтворення зовнішності людини за черепом)²⁹¹.

Іншим видом (типом) моделі є *ідеальна (абстрактна) модель*, яка базується не на фізичній схожості об'єкта, а на аналогії. Аналогове моделювання, засноване на аналогії процесів і явищ, що мають різну природу, але однаково описуваних формально. У цьому аспекті розрізняють мовно-описове і знакове моделювання.

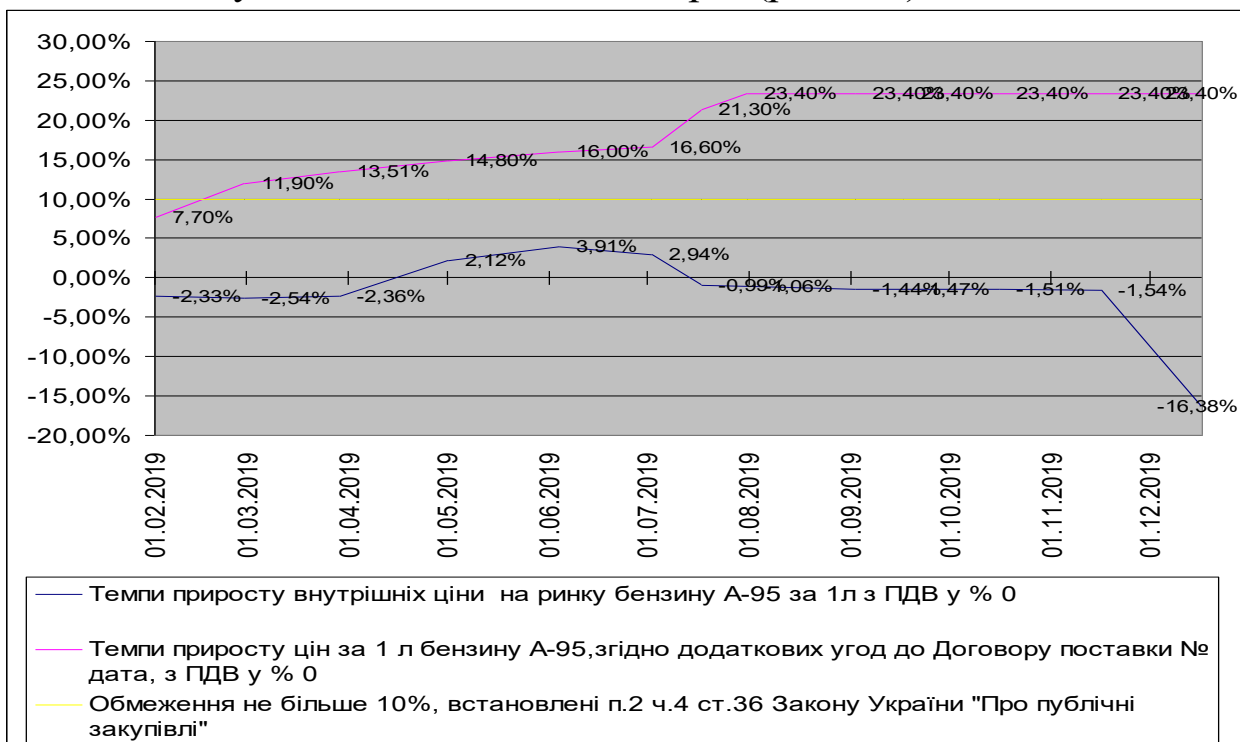
Мовно-описова (вербальна, лінгвістична) модель є описом властивостей реального або уявного об'єкта певною природною мовою. Це метод широко застосовується при проведенні лінгвістичних експертиз. Зокрема, при проведенні загальної експертизи тексту (на відповідність тексту сучасним нормам мови), що включає в себе коригування тексту із представленням звіту про недоліки, які було виправлено у письмовій або усній формі та детальної (конкретної) експертизи (аналіз тексту з метою уникнення різночитань, особливо істотно при укладанні договорів різними мовами, перекладу важливих текстів, законів, літературних творів тощо). Так, залежно від об'єкту дослідження, розрізняють наступні види лінгвістичних моделей: 1) моделі, в яких об'єктом виступають конкретні мовні процеси і явища, які імітують мовленнєву діяльність людини; 2) моделі, в яких як об'єкт розглядаються процедури, що ведуть до виявлення того чи іншого мовного явища; 3) моделі, в яких як об'єкт розглядаються вже готові лінгвістичні описи²⁹².

Графічна модель являє собою зображення модельованої системи за допомогою наочних геометричних засобів. У широкому сенсі до графічних моделей відносять досить різноманітні об'єкти: блок-схеми, в яких графічні елементи (прямокутники, ромби, овали та інші плоскі фігури і стрілки, що їх з'єднують) використовуються для відображення причинно-наслідкових, часових і просторових зв'язків між елементами модельованої системи; моделі теорії графів; плоскі графи завжди можна зобразити за допомогою стандартних графічних засобів (цей спосіб навіть має певні переваги над аналітичним, зокрема доступність, наочність, хоча й незручний у разі великої розмірності, використання комп'ютерів і застосування деяких алгоритмів); різноманітні геометричні площинні конструкції.

²⁹¹ Криміналістика: підручник. В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с

²⁹² Лукач М.О. Типи лінгвістичних моделей та їх застосування для розв'язання лінгвістичних задач URL: http://science.lp.edu.ua/sites/default/files/Papers/19_151.pdf (дата звернення 01.07.2022)

Прикладом застосування графічної моделі в практиці судово-економічної експертизи, може бути побудування графіка коливання цін, при виконанні завдання із дослідження динаміки зміни ціни (коливання) на товар, придбання якого здійснюється бюджетною установою, в рамках виконання договорів про закупівлю, відповідно до п. 2 ч. 4 ст. 36 Закону України «Про публічні закупівлі», якою передбачено, що «Умови договору про закупівлю не повинні відрізнятися від змісту тендерної пропозиції за результатами аукціону (у тому числі ціни за одиницю товару) переможця процедури закупівлі або ціни пропозиції учасника в разі застосування переговорної процедури. Істотні умови договору про закупівлю не можуть змінюватися після його підписання до виконання зобов'язань сторонами в повному обсязі, крім випадків: 2) зміни ціни за одиницю товару не більше ніж на 10 відсотків у разі коливання ціни такого товару на ринку, за умови, що зазначена зміна не призведе до збільшення суми, визначеної в договорі» (рис. 3.2).

* на дату внесення змін до договору про державні закупівлі (за місяцями)

Рис. 3.2. Модель коливання цін за одиницю товару

Використання графічного моделювання, при дослідженні обставин дорожньо-транспортних пригод, найефективніше при вирішенні наступних завдань: визначення видалення транспортного засобу від місця наїзду (зіткнення) у момент – об'єктивного

можливого виявлення об'єкта, що створив небезпеку для руху, із-за перешкоди, обмежуючої обзорність; вирішення питання про технічну можливість запобігти дорожньо-транспортної пригоди при зустрічному зіткненні транспортного засобу, коли водій, що створив небезпеку для руху, – залишав смугу руху зустрічного транспортного засобу; вирішення питання про технічну спроможність представлених на дослідження початкових даних²⁹³. Однак, на думку М.Л. Комісарова, вживаний в транспортно-трасологічній експертизі метод графічного моделювання, разом з великою кількістю позитиву при його застосуванні, має ряд невирішених проблем, головною з яких є необхідність використання в транспортно-трасологічній експертизі реально точних вимірювань та необхідність тестування експертами пакету прикладних програм, що використовуються при провадженні транспортно-трасологічного дослідження²⁹⁴.

Знакові моделі відбивають властивості оригіналу за допомогою різноманітних символів і можуть бути поділені на інформаційні і математичні.

Інформаційна модель об'єкта – це модель, представлена у вигляді інформації, яка описує суттєві для даного розгляду параметри і змінні величини об'єкта, зв'язки між ними, входи і виходи об'єкта і дозволяє шляхом подачі на модель інформації про зміни вхідних величин моделювати можливий стан об'єкта. Інформаційні моделі одного і того ж об'єкта, призначені для різних цілей, можуть бути абсолютно різними.

Інформаційне моделювання застосовується при проведенні будівельно-технічної експертизи та надає експертам унікальні можливості по дослідженню проектної документації, а також можливість подивитися й оцінити модель в різних ракурсах, що істотно скоротить час на експертизу такого проекту. Зокрема, виходячи з оцінки перспектив застосування ВІМ-моделювання при проведенні експертизи проектів, для експертів потрібно відзначити наступні позитивні моменти експертизи з використанням інформаційних моделей: підвищення інформативності інформаційної моделі, повне занурення в проект; можливість візуальної оцінки

²⁹³ Комісаров М.Л., Комісарова Н.О. Використання графічного моделювання в транспортно-трасологічній експертизі. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58(2). С. 418-421. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%282%29__79 (дата звернення 01.07.2022)

²⁹⁴ Комісаров М.Л., Комісарова Н.О. Використання графічного моделювання в транспортно-трасологічній експертизі. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58(2). С. 418-421. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%282%29__79

взаємозв'язку об'ємно-планувальних, інженерних, і інших рішень; можливість отримання додаткових проєкцій і видів, не представлених в проєктній документації; можливість оперативно виявляти проблеми в моделі; підвищення оперативності виконання подібних експертиз; підвищення якості експертиз проєктної документації²⁹⁵.

Застосовуючи метод моделювання, можна вирішити експертне завдання судового експерта-економіста з документального підтвердження первісної (справедливої) вартості запасів за рахунок побудови інформаційної моделі. Разом з тим, при побудові моделі «первісна вартість запасів» слід враховувати особливості формування первісної вартості в кожному конкретному випадку, із урахуванням вимог нормативно-правових актів²⁹⁶.

Застосування інформаційної моделі при виконанні експертного завдання в практиці експерта-економіста щодо визначення документальної обґрунтованості первісної вартості товарно-матеріальних цінностей, виконується за наступною технологічною схемою (рис. 3.3).

Математична модель – це модель, що описує об'єкт, явище чи процес мовою математичних співвідношень (подає математичними поняттями). Математичні поняття – це особливі ідеальні форми освоєння дійсності в її кількісних характеристиках. Вони можуть бути отримані на основі глибокого вивчення явищ на якісному рівні, розкриття того загального, однорідного змісту, яке можна потім досліджувати точними математичними методами.

До загальноновизнаних вимог математичного моделювання відносяться: чітке формулювання основних понять і припущень, апостеріорний аналіз адекватності використовуваних моделей, гарантована точність обчислювальних алгоритмів і комп'ютерних програм; коректне розділення математичних і економічних термінів, що звучать однаково, але мають здебільшого різний зміст.

²⁹⁵ Командиров О. В., Левченко О. В. Перспективи застосування BIM-технології (в будівельно-технічній експертизі URL: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.60>)

²⁹⁶ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 246 від 20.10.1999 року та зареєстрованого Міністерством юстиції України 2.11.1999 р. за № 751/4044 із змінами та доповненнями URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0751-99>; Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність» затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 07.11.2003 № 617 та зареєстрованого Міністерством юстиції України 17 листопада 2003 р. за № 1054/8375 із змінами та доповненнями URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1054-03>; Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 10.01.2007 № 2 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0002201-07> (дата звернення 02.07.2022)

Різновидом математичних моделей є *аналітичні моделі*, яким властиво те, що процеси функціонування об'єкта представляються у вигляді аналітичних математичних залежностей: алгебраїчних, диференціальних, інтегральних рівнянь або їх систем, логічних умов. Дослідження аналітичних моделей можливе за допомогою методів: аналізу, синтезу, індукції, дедукції та спеціальних методів.

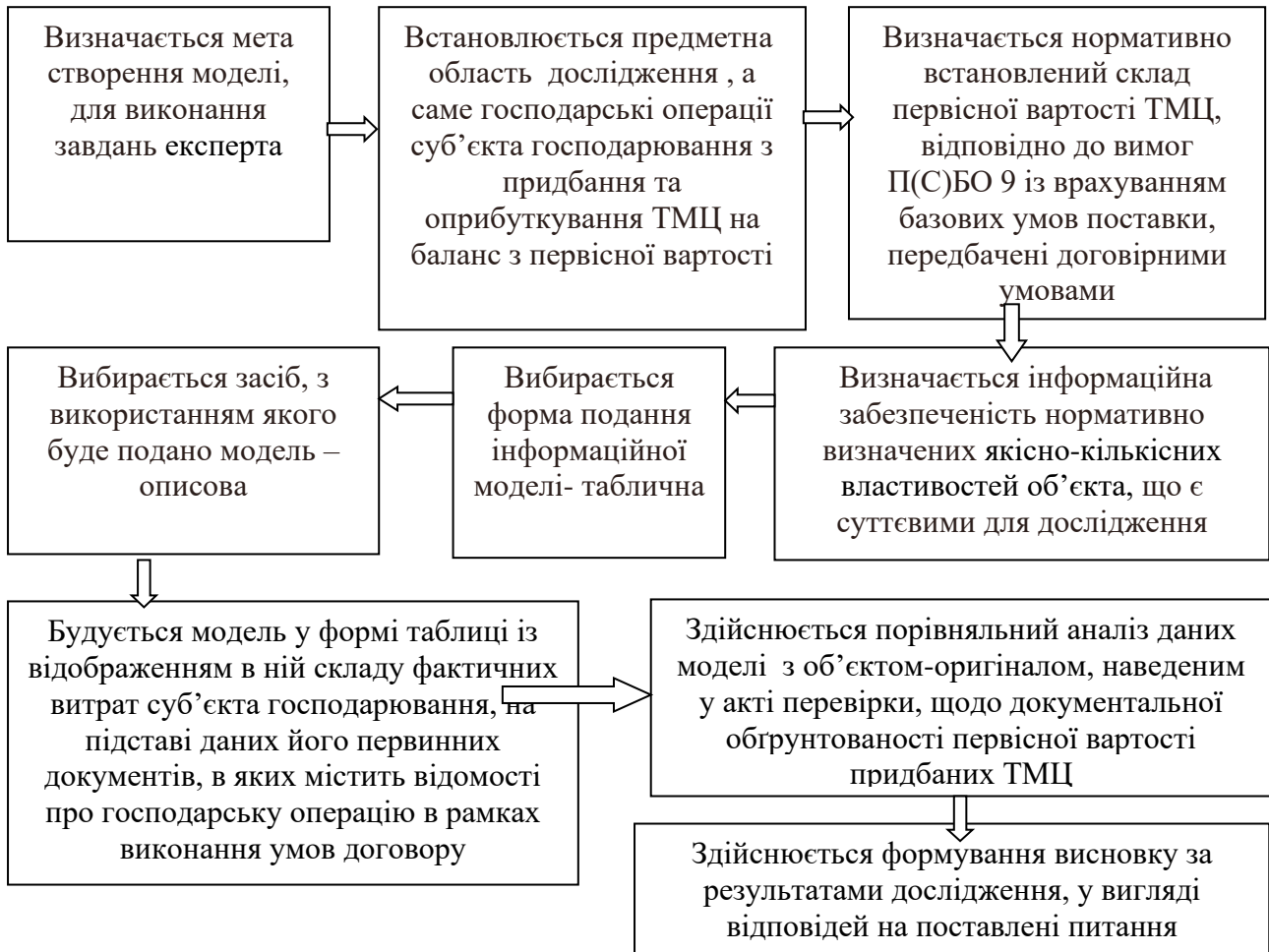

Рис. 3.3. Технологічна схема застосування інформаційного моделювання в експертній практиці при виконанні завдання щодо документального підтвердження первинної вартості товарно-матеріальних цінностей

Сфера застосування математичного моделювання в експертній практиці дуже широка. Зокрема, у судово-економічній експертизі багато досліджень побудовані на основі таких економіко-математичних методів як: факторний аналіз, кореляційний аналіз, регресійний аналіз, метод головних компонент і т. ін. Моделювання економіко-математичними методами дозволяє впорядковувати систему економічної інформації, підвищувати точність економічних

розрахунків. Завдяки застосуванню метода моделювання значно посилюється можливість конкретного кількісного аналізу та дослідження багатьох факторів, які впливають на фінансово-господарські процеси суб'єктів господарювання.

Економіко-математичне моделювання в практиці експерта-економіста – це опис математичних моделей, їх створення та аналіз. Їх використання при проведенні експертного дослідження, обумовлене їх якісними характеристиками до яких належать:

ступінь універсальності моделі	характеризує повноту відображення у моделі властивостей реального об'єкта; кількісно ступінь універсальності може бути описаний співвідношенням множини відображених властивостей до множини наявних властивостей системи
точність моделі	оцінюється за збіжністю значень параметрів реального об'єкта і значень тих же параметрів, отриманих за допомогою побудованої моделі; при цьому ступінь збіжності розраховують через відхилення цих параметрів
адекватність моделі	це її здатність відображати задані властивості об'єкта з похибкою, не більше заданої. Подібність моделі та оригіналу є невід'ємною умовою адекватності моделювання. При цьому адекватність моделі переважно спостерігається виключно в обмеженій області зміни зовнішніх параметрів, яка називається областю адекватності математичної моделі
економічність моделі	характеризується витратами обчислювальних ресурсів на її реалізацію, чим вони менші, тим модель економічніша.

Однак, при використанні економіко-математичного моделювання, при проведенні судової економічної експертизи слід враховувати основоположні принципи, на яких базується побудова математичної моделі. Так, побудова моделі фінансової стійкості підприємства на принципі інформаційної достатності та принципу інваріантності інформації передбачає наявність в матеріалах, наданих на дослідження, фінансової звітності підприємства з примітками до звітності (ф.№1, ф.№2, ф.№3, ф.№4, ф.№5) та податкових декларацій (розрахунків) платежів до бюджету, які стали підставою для нарахування податкового зобов'язання; актів перевірок контролюючих органів, які стали підставами для нарахування податкових зобов'язань та аналізу платоспроможності платника податку; прогнозу доходів підприємства на термін дії розстрочення (відстрочення); звіту про наявність та рух основних фондів, амортизацію (знос) (ф.№ 11-ОЗ); звіту про фінансові результати і

дебіторську та кредиторську заборгованість ф. № 1-Б); звіту з праці (ф. № 1-ПВ) та ін²⁹⁷. У разі ненадання на експертизу вищенаведених документів, побудова моделі буде неможлива або побудована модель буде неадекватна.

Ще одним принципом побудови моделі при проведенні судової економічної експертизи з оцінки фінансової стійкості підприємства є принцип нормативного визначення основних параметрів (показників) фінансової стійкості підприємства. Зокрема загальні (без врахування галузевих особливостей) нормативно визначені показники, що характеризують фінансову стійкість підприємства, а саме коефіцієнта фінансової стабільності, коефіцієнта фінансової незалежності «автономії», коефіцієнта забезпечення власними коштами, коефіцієнт покриття, маневреності робочого капіталу, які наведено в Методичних рекомендаціях, щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства²⁹⁸ та в Методиці аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки²⁹⁹.

Важливим при застосовуванні методу моделювання при проведенні судово-економічної експертизи є дотримання принципу здійсненності, тобто створена модель повинна забезпечувати досягнення поставленої мети дослідження – достовірну та обґрунтовану оцінку фінансової стійкості підприємства та можливість надання висновку експерта за поставленим питанням і за кінцевий час.

Як свідчить практика судово-експертних досліджень останніх років підвищення ефективності вирішення експертних завдань нерозривно з використанням методів моделювання при проведенні окремих видів судових експертиз. Разом з тим, застосування методів моделювання в експертній практиці передбачає використання наступного алгоритму проведення експертних досліджень (рис. 3.4).

²⁹⁷ Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: Наказ Міністерства економіки Дата оновлення. 19.01.2006 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06> (дата звернення 02.07.2022)

²⁹⁸ Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: Наказ Міністерства економіки України № 14 від 19.01.2006 р. із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06> (дата звернення 02.07.2022)

²⁹⁹ Методика аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки: Наказ Міністерства фінансів України № 170 від 14.02.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0332-06> (дата звернення 02.07.2022)

При застосуванні моделі при проведенні експертних дослідженнях об'єкта або явища, процесу, слід враховувати, що моделювання в судовій експертизі базується на основоположних принципах: інформаційної достатності, нормативного визначення основних параметрів (показників) об'єкта дослідження, здійсненності.

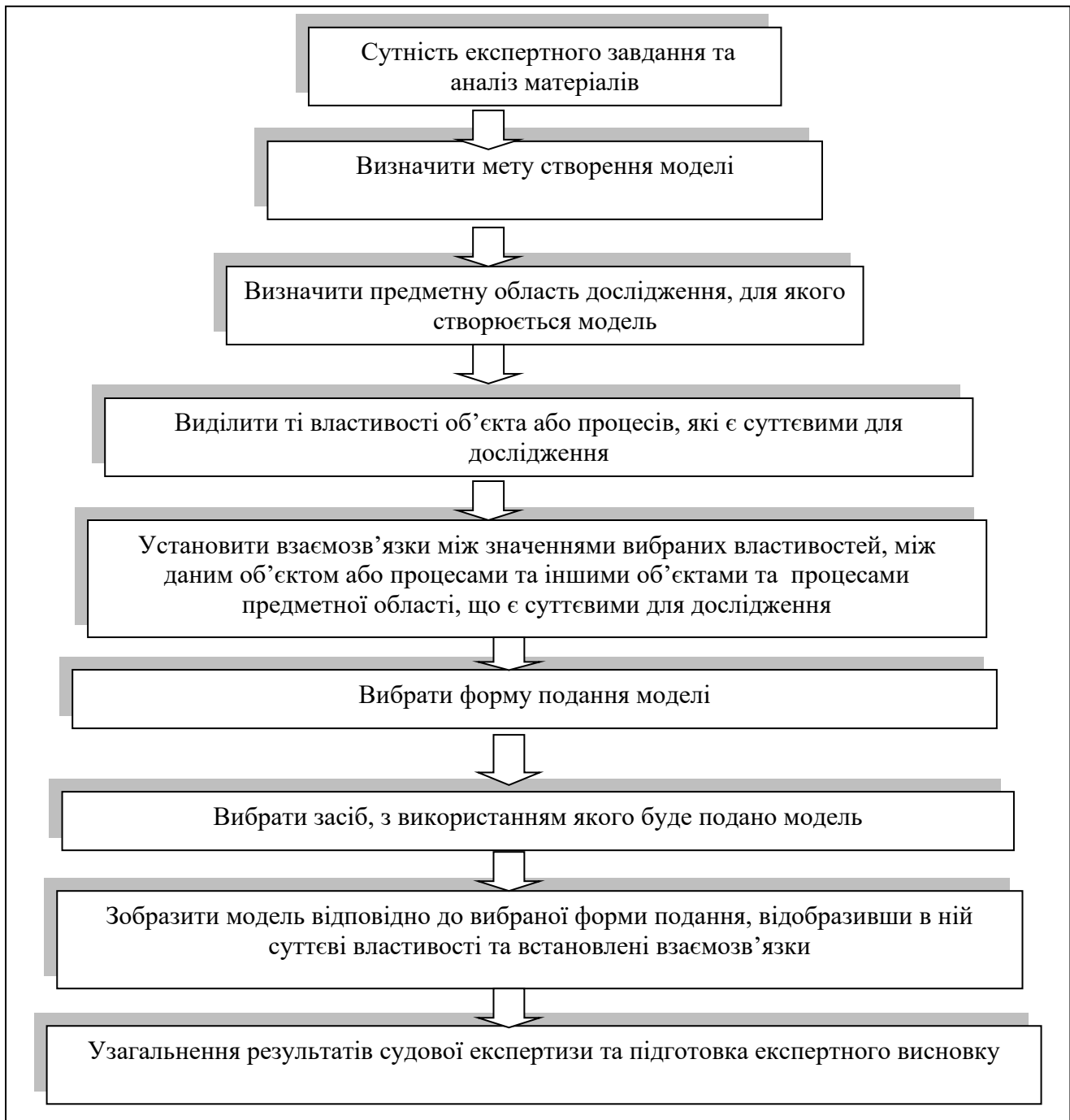

Рис. 3.4. Алгоритм застосування метода моделювання в експертній практиці

3.3. Сучасні технології в судовій експертизі

Сучасну судову експертизу неможливо уявити без використання досягнень природничих, технічних, економічних та інших наук, які прийнято називати спеціальними знаннями і розуміти як систему наукового пізнання та практичних навичок у судово-експертній діяльності, отриманих спеціальною підготовкою й набуттям професійного досвіду.

Аналіз експертної практики свідчить про необхідність розвитку судово-експертного забезпечення правосуддя шляхом удосконалення методик проведення судової експертизи, а також застосування новітніх технологій проведення експертних досліджень.

У Постанові Кабінету Міністрів України щодо порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, методика експертного дослідження визначена як результат наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які експерт послідовно застосовує, маючи на меті виконати конкретне експертне завдання³⁰⁰.

А.Р. Шляхов вважав, методика кожного виду судової експертизи - це система методів, прийомів та технічних засобів, що застосовуються для вирішення конкретних задач у певній послідовності та враховує специфіку вирішуваних питань та досліджуваних речових доказів»³⁰¹. На думку В.П. Колмакова, методика експертного дослідження – це сукупність прийомів (способів) і окремих методів для систематичного і найбільш доцільного проведення якої-небудь роботи³⁰². Дещо по-іншому визначає експертну методику В.С. Митричев: «Під методикою експертного дослідження розуміється цілеспрямоване й системне використання сукупності прийомів і методів, що з найбільшою ефективністю приводить до вирішення питань певного роду»³⁰³.

Р.С. Белкін методику експертного дослідження описував, як систему рекомендацій щодо вибору та застосування методів дослідження об'єктів даного роду (виду) судової експертизи та

³⁰⁰ Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: Постанова КМУ від 02.07.2008 р. № 595. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text) (дата звернення 02.07.2022)

³⁰¹ Шляхов А.Р. Предмет и система криминалистической экспертизы. Тр. ВНИИСЭ. М., 1971. Вып. 3. 245 с.

³⁰² Колмаков В.П. О методах, приемах и средствах в советской криминалистике. Правоведение. 1965. № 4. С. 118.

³⁰³ Митричев В.С. Общие положения методики криминалистического идентификационного исследования материалов документов. Труды ВНИИСЭ. М., 1974. Вып. 9. С. 18.

формування необхідної матеріально-технічної бази дослідження³⁰⁴. М.Є. Бондар зауважує, що експертна методика – це програма вирішення експертного завдання, що складається з послідовних практичних і розумових операцій, спрямованих на пізнання властивостей та зв'язків досліджуваних об'єктів і передбачає для цього застосування системи певних методів та засобів дослідження»³⁰⁵.

А.М. Зінін та Н.П. Майліс вважали, що експертна методика – це програма дій, що пропонує експерту в категоричній або рекомендаційній формі використовувати певні методи дослідження об'єктів, послідовність і процедуру застосування цих методів³⁰⁶.

Аналіз наукових визначень поняття «методика судової експертизи», показує, що термін «методика» в судовій експертизі застосовується по-перше, як система методів дослідження, що використовуються в певній галузі експертизи в цілому, так і в певних її видах для вирішення експертних завдань певного типу в залежності від об'єктів і поставлених питань; по-друге, як алгоритм вирішення завдання експертизи (програма дій експерта) при проведенні дослідження об'єктів, явищ, процесів із застосуванням певних методів дослідження для виконання експертних завдань. Зокрема, на думку В. А. Коршенко, експертна методика повинна містити в собі: алгоритм дій експерта під час проведення дослідження з розв'язання типових завдань; рекомендації з вибору джерел інформації (технічної літератури, довідкових видань, електронні форуми з вказаних питань тощо); рекомендації з вибору програмного забезпечення для проведення експертизи; рекомендації з технічного забезпечення експерта³⁰⁷.

У Словнику основних термінів судових експертиз терміном «алгоритм вирішення завдання експертизи» розуміють чітку та логічну послідовність правил, застосування яких забезпечує експертові одержання певних результатів як на кожному етапі (стадії) експертного дослідження, так і в результаті всього процесу дослідження у рамках методики цього виду дослідження³⁰⁸.

³⁰⁴ Белкин Р. С. Курс криминалистики / М. ЮНИТИ-ДАНА. Закон и право, 2001. 837 с

³⁰⁵ Бондарь М.Е. Экспертная методика, как одна из основных категорий теории и практики судебной экспертизы: автореф. дис. канд. юрид. наук. М., 1991. С. 10

³⁰⁶ Судебная экспертиза: учебник / А.М. Зинин, Н.П. Майлис. М.: Право и закон, 2002. 320 с

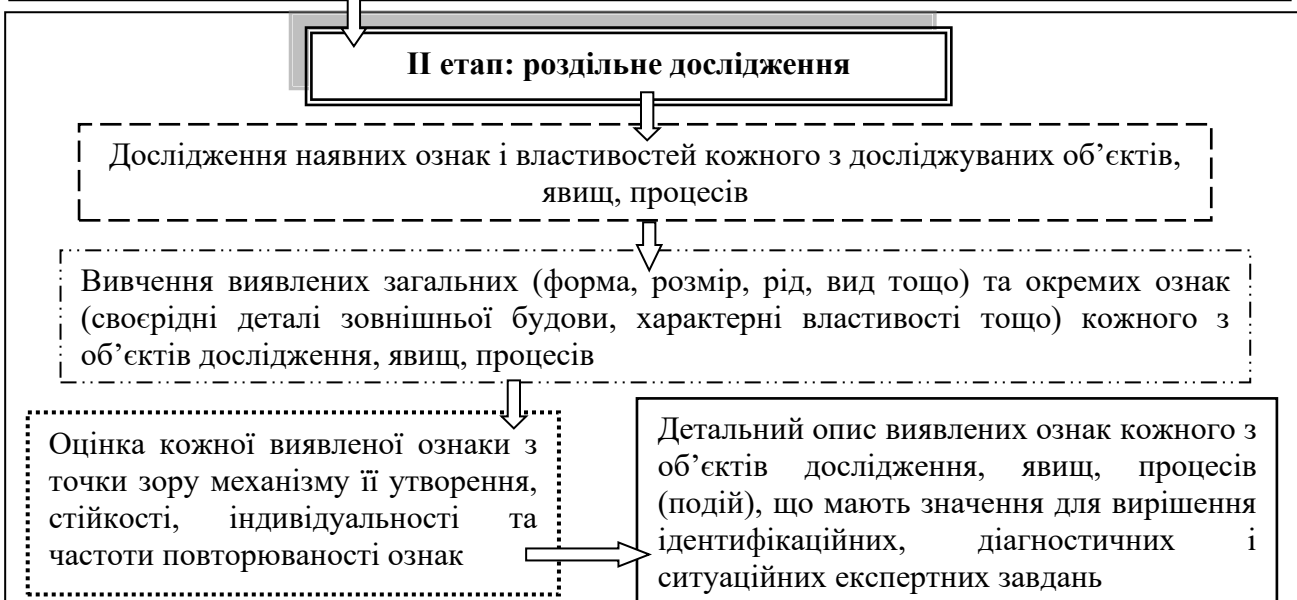
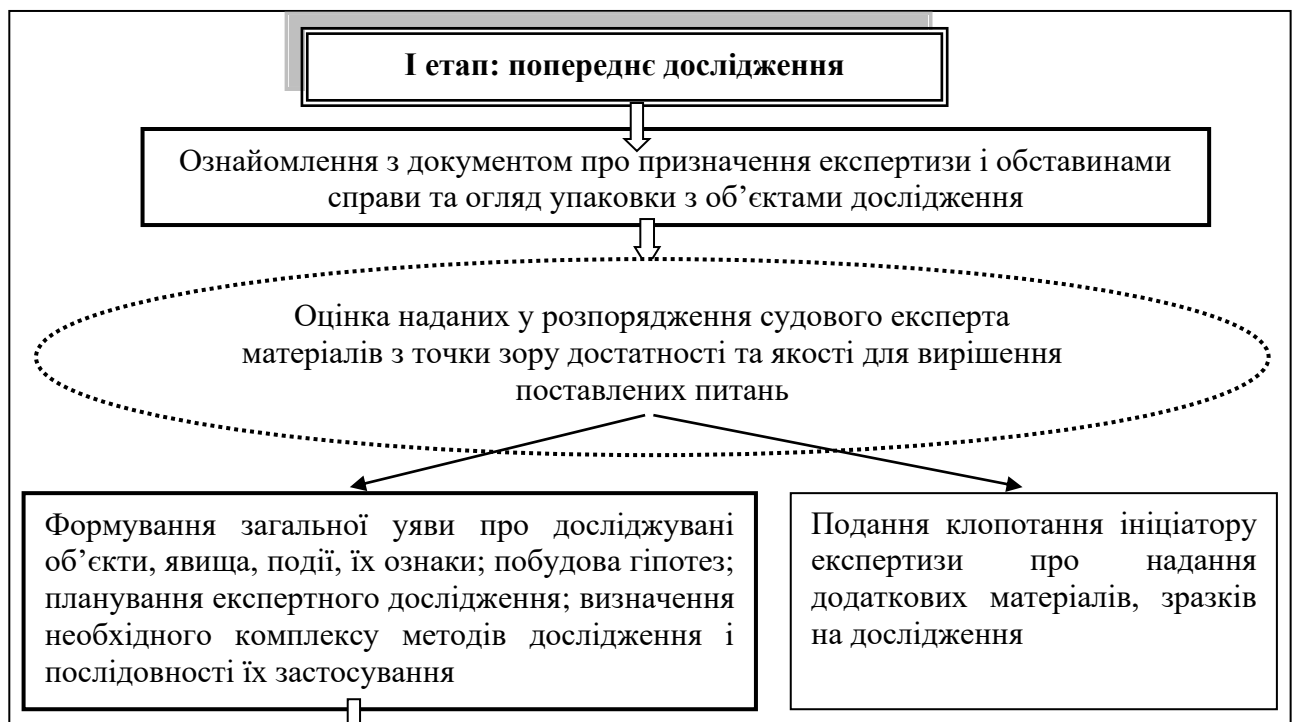
³⁰⁷ Коршенко В. А. Судова телекомунікаційна експертиза як джерело доказів під час розслідування кіберзлочинів. *Jumalul juridic national: teorie i practica*. 2017. № 2. С. 192

³⁰⁸ Винберг А. И. и др. Словарь основных терминов судебных экспертиз. Москва, 1980. 92 с.

Сукупність операцій, що здійснюються судовим експертом у певній послідовності, з метою пошуку відповідей на поставлені перед ним питання, являють собою технологічну схему проведення експертного дослідження.

Технологічна схема проведення експертного дослідження складається з таких етапів (стадій): 1) попереднє дослідження; 2) роздільне дослідження; 3) експертний експеримент; 4) порівняльне дослідження; 5) оцінка результатів дослідження та формулювання висновків; 6) оформлення результатів експертного дослідження (рис. 3.5).

Кожний етап (стадія) дослідження визначається метою дослідження, способами вирішення експертних задач та передбачає формування проміжних висновків за результатами досліджень вивчення ознак і властивостей кожного з досліджуваних об'єктів, явищ, процесів.

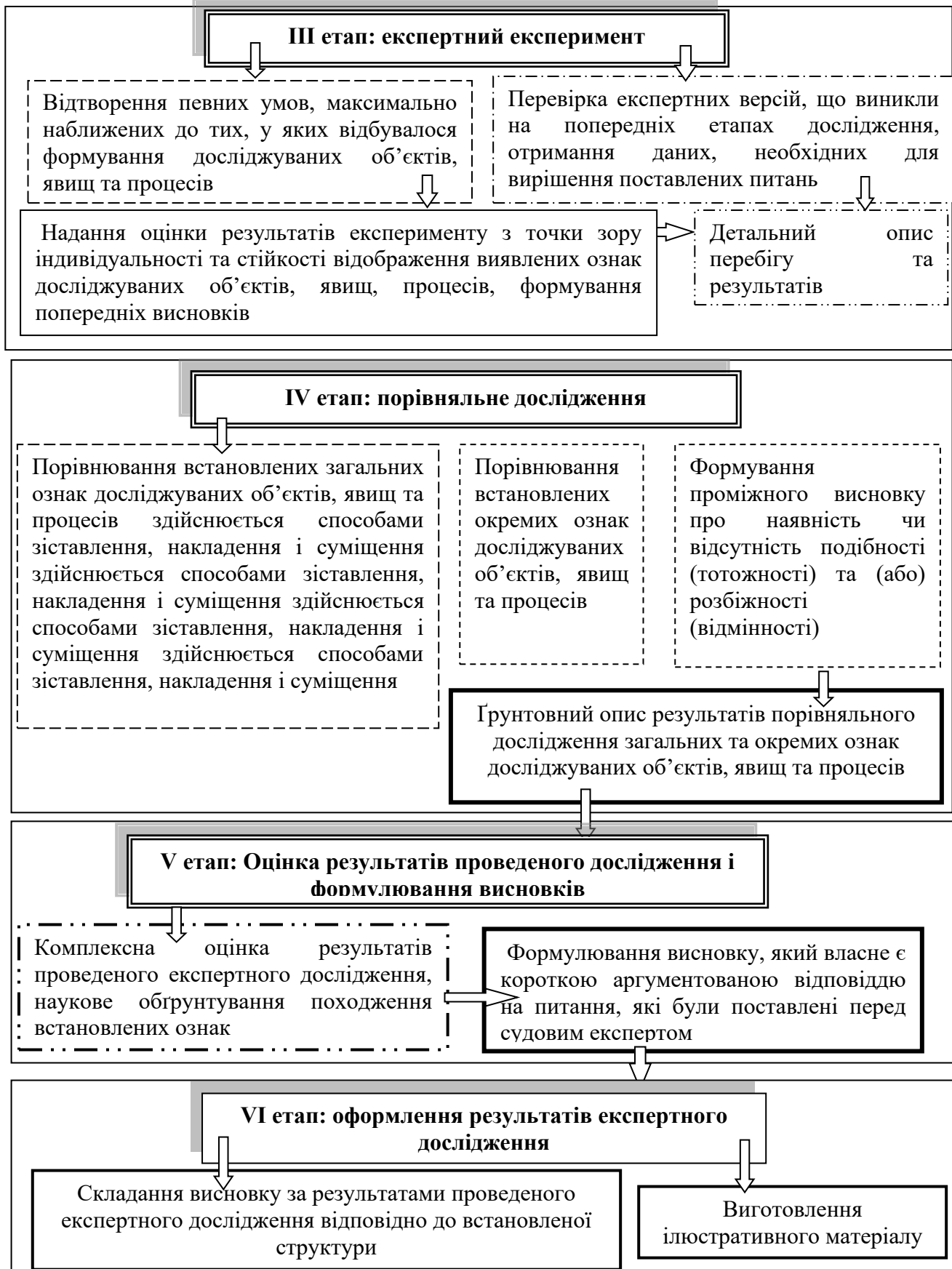

Рис. 3.5. Блок-схема технологічного процесу проведення судової експертизи

Ефективність та результативність судово-експертного дослідження полягає не тільки в додержанні процесу проведення дослідження, але й у знанні методичних основ експертного дослідження, критеріїв оцінки даних, що отримані в ході дослідження, в обґрунтованості своїх висновків та оформленні результатів експертизи, та в додержанні вимог до структури експертного висновку. Крім того, важливим фактором впливу на ефективність експертного дослідження є використання судовим експертом досягнень природничих, технічних, економічних та інших наук, які прийнято називати спеціальними пізнаннями. Проявом загального закону інтеграції та диференціації наукових знань, що забезпечує постійний розвиток судової експертизи є її поповнення новими знаннями як відкритої системи, що активно розвивається. Важливою тенденцією судової експертизи є її «технологізація» - впровадження інформаційно-комп'ютерних та інших технологій в експертну практику.

Слово технології походить від грецького τεχνη (техно) – мистецтво, майстерність, техніка, вміння; і λογος (логос) – слово, вміння передавати³⁰⁹. Технологія - це сукупність методів і засобів реалізації людьми конкретного складного процесу шляхом поділу його на послідовність взаємопов'язаних процедур і операцій, які виконуються більш або менш однозначно і мають на меті досягнення високої ефективності певного виду діяльності.

Інформаційна технологія – це цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують швидкість обробки даних, пошуку інформації, розрізнення даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування³¹⁰.

Під комп'ютерними інформаційними технологіями розуміється процес, що використовує сукупність методів і засобів реалізації операцій збору, реєстрації, передачі, накопичення та обробки інформації за допомогою комп'ютерів і комп'ютерних мереж³¹¹.

Метою запровадження в експертну практику комп'ютерно-інформаційних технологій є: аналіз та розробка великого об'єму

³⁰⁹ Словник іншомовних слів

³¹⁰ Про національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 02.07.2022)

³¹¹ Комп'ютери та комп'ютерні технології. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5470/1/Комп%27yutery%60%20ta%20komp%27yuterni%20tehnologiyi.pdf> (дата звернення 02.07.2022)

пошукової інформації; здійснення збору, отримання, обробки, накопичення, узагальнення, зберігання, надання та використання потрібної інформації; забезпечення системи захисту від вторгнення сторонніми особами; здійснення контролю за достовірністю інформації; надходження, формування та подання аналогічної інформації; обладнання точними механізованими елементами; виведення зображення досліджуваних елементів на монітор; збереження зображення досліджуваних елементів; забезпечення якості сканування та інше³¹².

Доцільно зазначити, що комп'ютерно-інформаційні технології використовуються при проведенні більшості видів судових експертиз. Особливу роль вони відіграють у забезпеченні проведення судової експертизи у почеркознавчому дослідженні. Зокрема, такими комп'ютерно-інформаційними технологіями є спеціалізовані комп'ютерні програми: «НейроСкрипт», «Мувайлайзер», «Цедар-Фокс», «Глобалграф», «Профілоскан», що використовуються за кордоном при почеркознавчому дослідженні почерку та підписів та забезпечують більш високі стандарти проведення експертиз на основі емпірично перевірених даних. Завдяки їм підвищується рівень об'єктивності висновку експерта та його доказове значення. Використання інтерактивних програм та технічних можливостей комп'ютерної техніки створило навіть нові напрямки в розвитку почеркознавчої науки³¹³.

Одним із напрямків впровадження комп'ютерної (цифрової) технології судової експертизи є проведення комп'ютерно-технічних експертиз об'єктів авторського права, дослідження машинних носіїв інформації з метою експертного забезпечення правосуддя. Комп'ютерно-технічна експертиза являє собою дослідження технічних властивостей цифрового обладнання та програмного забезпечення (експертна спеціальність 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів»). До основних завдань експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів належать: встановлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів; встановлення обставин, пов'язаних із використанням

³¹² Жадан Н. В. Сучасні технології та їх значення в експертній діяльності. Судова експертиза: проблеми сьогодення та перспективи розвитку: колективна монографія / Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз. Дрогобич. «ПРОСВІТ»2020. 406 с URL: http://Indise.in.ua/sites/default/files/2020-07/Monografia_2020.pdf (дата звернення 02.07.2022)

³¹³ Судова експертиза: проблеми сьогодення та перспективи розвитку: колективна монографія. Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз. Дрогобич. «ПРОСВІТ»2020. 406 с. URL: http://Indise.in.ua/sites/default/files/2020-07/Monografia_2020.pdf (дата звернення 02.07.2022)

комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення; виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; встановлення відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розроблення³¹⁴. При здійсненні комп'ютерно-технічних експертиз широке застосування отримали спеціалізовані програмні засоби: Microsoft Hyper-V, VMware Workstation, VirtualBox, Virtual PC, Genymotion Android Emulator тощо³¹⁵.

Доцільно зазначити, що експертне дослідження звукових чи відеофайлів цифрового запису як об'єкту криміналістичного дослідження побудоване на застосуванні спеціалізованих програмно-апаратних засобів спеціалізованого програмного забезпечення «Фрактал», призначеного для ідентифікації цифрової апаратури звукозапису, встановлення первинності цифрових фонограм і виявлення ознак монтажу у цифрових фонограмах за цифровими даними, що фіксуються як у цифровій апаратурі звукозапису, так і в самих цифрових фонограмах, а також встановлення відсутності ознак цифрового монтажу в аналогових фонограмах³¹⁶.

У системі державних науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України при проведенні комплексних систем «BalScan» виробництва «Laboratory Imaging s.r.o.» (Чехія) для багатофункціонального дослідження об'єктів балістичних експертиз (куль і гільз зі слідами зброї) з можливістю 3D-сканування, порівняння і формування графічних каталогів³¹⁷. Використання цієї системи забезпечує ефективність судової експертизи та використання висновку експерта як доказу для підтвердження або спростування обвинувачення в суді.

Ще одним напрямком застосування сучасних технологій в експертній практиці є автоматизована дактилоскопічна ідентифікаційна система АДІС «ДАКТО 2000» призначена для автоматизації дактилоскопічних обліків. Ця систем аналізує пошук

³¹⁴ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 р. № 1950/5)

³¹⁵ Поліщук В.А. Особливості експертного експерименту під час проведення судових компютерно-технічних експертиз. Криміналістичний вісник. 2018. № 2 (30) URL: <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnyk/article/view/41/25> (дата звернення 02.07.2022)

³¹⁶ Мазниченко Ю.О., Шведова О.В. Методологічні аспекти автоматизованого дослідження матеріалів цифрового звукозапису. Криміналістика и судебная экспертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. / Мініюст України, КНДІСЕ. 2015. Вип. 60. URL: <http://kniise.com.ua/upload/document/original/fa86b1534b.pdf> (дата звернення 02.07.2022)

³¹⁷ <https://nashigroshi.org/2019/04/17/kryminalisty-mvs-daly-favorytam-63-mil-yony-na-systemy-dlia-doslidzhennia-kul-i-hil-z/> (дата звернення 02.07.2022)

дактилокарт, проводить підготовку результатів пошуку, проведення пошуків за демографічними даними і їх комбінацій (П.І.Б., дата народження і т.д.).

Отже, сучасні технології використовуються при проведенні різних видів судових експертиз. Застосування сучасних технологій в українській національній практиці судової експертизи сприяє підвищенню рівня ефективності та результативності експертного забезпечення правосуддя в Україні.

3.4. Методичні підходи експертних досліджень електронних документів

Обґрунтованість, законність, об'єктивність, достовірність та повнота висновку судового експерта, за підсумками проведеного дослідження, знаходяться в залежності від системи методів та принципів наукового пізнання, які є спрямованими на вирішення конкретного експертного завдання (методичного підходу) при дослідженні об'єктів, наданих на експертизу.

Одним із об'єктів експертного дослідження є документ, який спеціально створений з метою збереження інформації, матеріальний об'єкт, що містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження. До документів, за умови наявності в них відомостей, можуть належати: матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані)³¹⁸.

Визначення документа як інформації, що зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі, надано в ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення»³¹⁹. Інформація (від лат. *informatio* – «роз'яснення, викладення») визначається як повідомлення про які-небудь події, чийось діяльність;

³¹⁸ ст. 99 Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 09.07.2022)

Порядок роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання / Держ. архівна служба України; Укр. наук.-досл. ін-т архів. справи та документознавства; уклад.: Ковтанюк Ю. С., Марченко П. М. К., 2011. 96 с. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/doc/porjadoc%20rob%20z%20e-doc.pdf>

³¹⁹ Діловодство й архівна справа: ДСТУ 2732:2004. URL: [https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004\(1\).pdf](https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004(1).pdf) (дата звернення 11.07.2022)

відомості, що є об'єктом зберігання, накопичення, переробки і передавання³²⁰. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про інформацію» інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді³²¹.

Слід зазначити, що в Україні відбувається поступовий перехід на електронний документообіг в органах державної влади, місцевого самоврядування та інших підприємств й організацій різної форми власності, тобто стрімкий розвиток процесів диджиталізації суспільних відносин впливає на постійне збільшення питомої ваги електронних документів у загальній масі судових доказів.

У ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний документ визначено як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронний документ повинен містити обов'язкові реквізити та електронний підпис, без них він не може мати юридичної сили. Ще однією особливістю електронного документа є те, що він може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною³²². Слід зазначити, наявність електронного підпису є одним з найважливіших реквізитів електронного документа.

Правовими підставами вважати електронні документи юридично значущими є ч. 1 ст. 5, ст. 6 та ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», за умови наявності обов'язкових реквізитів документів, зокрема визначених ч. 2 ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та інших вимог чинного законодавства³²³. Зокрема ст. 207

³²⁰ Пустовіт Л.О., Скопенко О.І., Сюта Г.М., Цимбалюк Т.В. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та словосполучень. К.: Довіра, 2000. 1018 с.

³²¹ Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення 09.07.2022)

³²² Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05. 2003 № 851-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення 09.07.2022)

³²³ Цивільним Кодексом України, Законом України «Про електронну комерцію» від 03 вересня 2015 року № 675-VIII), Законом України «Про електронні довірчі послуги» від 05 жовтня 2017 року № 2155-VIII, Типовою інструкцією з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 55, Лист ДФС від 04.05.2016 № 9985/6/99-95-42-01-16-01-15 (дата звернення 09.07.2022)

Цивільного кодексу України визначено, що електронний документ є основою для вчинення правочинів за допомогою електронного зв'язку в сфері господарювання, тому він повинен бути аналогом паперового документа та забезпечувати виконання аналогічних функцій паперового документа у цивільному обігу³²⁴.

Електронні документи, які містять інформацію про господарські операції, згідно з законодавчо-нормативними актами є первинними документами та повинні мати такі *обов'язкові реквізити*: назву документа (форми); дату складання; назву підприємства, від імені якого складено документ; зміст і обсяг господарської операції, одиницю виміру господарської операції; посади і прізвища (крім первинних документів, вимоги до яких встановлюються Національним банком України) осіб, відповідальних за здійснення господарської операції та правильність її оформлення; особистий підпис або інші дані, що дають змогу ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської операції³²⁵.

Доцільно зазначити, що об'єктами дослідження судового експерта можуть використовуватись документи бухгалтерського та податкового обліку, фінансова та податкової звітності, що створені, передані, отримані в електронній формі, аудіо-, відеозаписи, роздруківки інтернет-сторінок, СМС-листування, листування електронною поштою, публікації в соціальних мережах тощо, в разі що вони є юридично значущими.

Однак, між первинним документом, складеним у паперовій формі, (класичний документ) та електронним документом є відмінності, а саме: 1) класичний документ завжди створює людина. Електронний документ в Інтернет-середовищі може бути сформований не лише людиною, а й безпосередньо інформаційною системою, тобто електронний документ може не мати автора; 2) змістом класичного документа є текст, рисунки, креслення, схеми, фотозображення, а також фонограми та відеограми. Змістом електронного документа, крім зазначеного, може бути також інформація в нових, некласичних формах – комп'ютерні програми у вигляді виконуваних модулів, бази (банки) даних, а також мережева

³²⁴ Цивільний кодекс України: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1183> (дата звернення 11.07.2022)

³²⁵ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України № 996-XIV 16 липня 1999 року та Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України 24.05.1995 № 88 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1183>(дата звернення 11.07.2022)

технологічна інформація (наприклад, про з'єднання користувачів у месенджерах); 3) класичний документ не існує окремо від матеріального носія. Натомість електронні документи, є інформацією «в чистому вигляді», вони не прив'язані до певного матеріального носія; 4) класичний документ є статичним, оскільки він не змінює свого змісту з плином часу (якщо не враховувати спроб його навмисної фальсифікації). Електронний документ може постійно змінюватися природним шляхом; 5) класичні документи зазвичай – це цілісний об'єкт, доступ до окремих частин якого (томів, сторінок, абзаців тексту тощо) є незалежним. Електронні документи (сайти, прикладні виконувані програми, електронні бази даних) часто містять окремі фрагменти, порядок доступу до яких безпосередньо залежить від структури електронного документа; 6) первинні документи мають паперову форму, а електронні документи можуть мати різні форми, зокрема: пойменована область даних – файл; масив даних з унікальною Інтернет-адресою – сайт; сукупність систематизованих даних – база даних; комбінація комп'ютерних інструкцій і даних – комп'ютерна програма тощо³²⁶.

Електронні документи мають різну форму, а саме: 1) електронні документи на фізичних носіях інформації (зовнішні фізичні носії пам'яті електронно-обчислювальної машини (жорсткий диск – HDD, SSD; дискові носії – CD, DVD, Blue-Ray-диски, дискети; USB-диски); оперативний запам'ятовуючий пристрій (далі – ОЗП) ЕОМ; ОЗП периферійних пристроїв (наприклад, принтер, у пам'яті якого знаходяться 23 документи у «черзі друку»); ОЗП пристроїв зв'язку тощо; флешкарти пам'яті (SD, micro SD тощо)); 2) електронні документи у вигляді публікацій у мережі Інтернет; 3) електронні документи, розміщені у хмарних сервісах зберігання інформації³²⁷

Залежно від форми, обставин справи і завдання, що поставлені перед судовим експертом, можуть досліджуватись експертами різних експертних спеціальностей. Зокрема, комп'ютерно-технічною експертизою здійснюється перевірка цілісності електронного документа, яка проводиться шляхом: відповідно затвердженого формату (згідно з розд. II Вимог до форматів даних електронного документообігу); перевірки кваліфікованого електронного підпису;

³²⁶ Орлов Ю.Ю., Чернявській С.С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_201... (дата звернення 10.07.2022)

³²⁷ Климчук М. П., Комісарчук Ю. А., Марко С. І., Стецик Б. В. Судова комп'ютерно-технічна експертиза у кримінальному провадженні: навч. посіб. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 112 с.

чинність відповідного посиленого сертифіката ключа на момент накладення електронного цифрового підпису; чинність на час перевірки електронного підпису посиленого сертифіката відкритого ключа ЦСК, яким видано сертифікати відкритих ключів для такого автора. Це дає змогу судовому експерту встановити: по-перше, походження документа та його авторство, по-друге, його цілісність, тобто той факт, що після підписання ніхто не вносив у документ ніяких змін³²⁸.

Електронний документ не може існувати без носія інформації. При цьому, мають значення, що ідентифікують ознаки носія інформації, які включають найменування типу, марки, моделі, індивідуального серійного номера і т.п. машинного носія, на якому записаний файл.

Дослідження електронних документів фахівцями комп'ютерно-технічних експертиз здійснюється із використанням апаратно-програмних засобів – експертного інструментарію³²⁹, тобто для дослідження електронних документів необхідно використання відповідних технічних засобів і це стає перепорою для проведення економічних експертиз, коли об'єктом дослідження є електронний документ. Оскільки їх дослідження потребує від експерта-економіста належної професійної підготовки – він повинен знати особливості функціонування комп'ютерних систем бухгалтерського обліку та вміти ними користуватися, а також оцінювати достовірність та якість даних на носіях електронної інформації, знати методику їх дослідження, щоб надавати обґрунтовані відповіді на поставлені перед ним запитання³³⁰.

На сьогоднішній день, більшість судово-економічних експертиз використовують в якості об'єктів дослідження документальні носії інформації, тому електронний документ може бути перетворений, якщо це необхідно, у копію в паперовому вигляді. Разом з тим, для надання паперовій копії електронного документу юридичної сили необхідно, щоб були зафіксовані обов'язкові реквізити та засвідчені

³²⁸ Гонгало С. Й. Електронні документи як об'єкти судової техніко-криміналістичної експертизи та їх класифікація. *Адвокат*. 2013. № 1. С. 33-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2013_1_8 (дата звернення 12.07.2022)

³²⁹ Полякова М.В., Рукавішников В.С., Шабля О.М. Особливості експертних досліджень файлових структур, типових для функціонування окремих інтернет-браузерів. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2014. Вип. 10. С. 526–532 Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч. посіб. / [авт. кол. : О. В. Воробей, А. В. Кофанов]. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2011. 312 с.

³³⁰ Рева Т. М. Електронні документи як об'єкт судової економічної експертизи. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 2 (32). С.55-58

уповноваженою на те особою, яка буде нести відповідальність за відповідність відомостей, зафіксованих у копії електронного документа шляхом перевірки цілісності інформації за допомогою ЕЦП³³¹.

Варто зазначити, що судова економічна експертиза не забезпечена методикою, яка окреслює механізм використання електронних документів при проведенні дослідження та порядок здійснення посилань у дослідницькій частині висновку експерта на використанні джерела електронних документів. Крім того, чинними нормативно-правовими актами та методиками не передбачено встановлений порядок передачі електронних документів органами досудового розслідування або суду судово-експертній установі з метою проведення дослідження.

Отже, для того щоб визнати електронні документи в якості повноцінних достовірних доказів, необхідно чітко окреслити на законодавчому та методичному рівні стандартні правила, прийомів і методики оцінки, дослідження та використання електронних документів в експертній практиці. Лише в цьому випадку можливо уникнути підроблення електронних доказів (документів) і як наслідок протиріч, які можуть виникати між висновками різних експертів у зв'язку з різними підходами у використанні електронних доказів (документів) при проведенні судових економічних експертиз.

³³¹ Попова І. М. Правове регулювання засвідчення копій електронних документів. Правова інформатика. 2011. № 31. С. 43-49.

РОЗДІЛ 4. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

4.1. Основні теоретичні засади судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів

Економічні відносини, пов'язані з розподілом та використанням бюджетних коштів, в Україні недостатньо урегульовані, про що свідчать обсяги неефективного управління публічними фінансами і майном, а також бюджетних правопорушень. Економічні збитки, завдані державі, та шкода, спричинена суспільству, в результаті таких неправомірних дій обраховується міліярдами гривень. Так, згідно з даними звіту Рахункової палати за 2021 р. сума встановлених бюджетних правопорушень становила 21,9 млрд. грн.³³², а за результатами перевірок Державної аудиторської служби України та її міжрегіональних територіальних органів встановлено порушення бюджетного законодавства на суму майже 14,8 млрд. грн., з яких 11,84% - бюджетні порушення у вигляді нецільового використання коштів як місцевого, так і державного бюджетів³³³. Відповідні результати контрольних заходів, як відомо, зазначені суб'єкти передають правоохоронним органам, які з метою отримання додаткових доказів залучають судових експертів для дослідження операцій, що стосуються нецільового використання бюджетних коштів. Для забезпечення експертного правосуддя необхідно удосконалити теоретичні засади проведення судових експертиз нецільового використання бюджетних коштів.

Питання нецільового використання бюджетних коштів були предметом науково-прикладних досліджень юристів, економістів, управлінців. Деякі аспекти бюджетного процесу та контролю за цільовим використанням бюджетних коштів викладені в роботах вітчизняних вчених-економістів, а саме: С. Булгакової, О. Зварича, Н. Зорій, В. Каленської, О. Колодія, П. Перепічки, В. Пилипенка, І. Стефанюка, В. Стоян, О. Чечуліної, С. Юрія та ін. Серед вітчизняних

³³² Звіт Рахункової палати за 2021 рік. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2021/ZVIT_RP_2021.pdf (дата звернення 12.07.2022)

³³³ Звіт Державної аудиторської служби України, її міжрегіональних територіальних органів за 2021 рік. URL: https://statewatch.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/Analitichno_statystichnyy_zvit_I_pi (дата звернення 12.07.2022)

науковців-юристів слід відмітити: Л. Воронову, О. Деревчука, О. Орлюк, З. Перощук, О. Солдатенко, А. Чубенка, Н. Якимчук та ін. При цьому проблемам розслідування злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, приділяли увагу Б. Головкін, О. Кальман, Ю. Кудряшова, Г. Літвінчук, Є. Невмержицький, В. Нечитайло, І. Попович, О. Пчеліна, О. Скворцова, Р. Степанюк. Проблематику судово-економічної експертизи досліджували: М. Білуха, Л. Будник, Т. Мулик, С. Романів, С. Савченко, О. Хомутенко, А. Шляхова та ін. Незважаючи на наявні наукові праці, теоретичні основи судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів розглядалися фрагментарно. Крім того, експертна практика свідчить про наявність об'єктивної потреби уточнення предметної області експертних досліджень зокрема та удосконалення основних організаційно-методичних засад судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів загалом.

Доцільно зауважити, що відповідно до ст. 119 Бюджетного кодексу України (далі – БКУ) «нецільовим використанням бюджетних коштів є їх витрачання на цілі, що не відповідають: бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет); напрямам використання бюджетних коштів, відзначених у паспорті бюджетної програми або в порядку використання бюджетних коштів (включаючи порядок та умови надання субвенцій); бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів)»³³⁴. Нецільове використання бюджетних коштів може бути підставою для притягнення відповідальних посадових осіб до кримінальної відповідальності згідно з законами України³³⁵. У процесі кримінального провадження справ, які стосуються нецільового використання бюджетних коштів, виникають ситуації, коли для встановлення певних обставин справи або фактів, необхідним є отримання інформації, яка стосується спеціальних знань, і не може бути отримана інакше як в результаті звернення з переліком питань до експертної установи або експерта.

³³⁴ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n1806> (дата звернення 12.07.2022)

³³⁵ Ч.2 ст. 121 Бюджетного кодексу України від 08.07.2010. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n1806> (дата звернення 12.07.2022)

Відзначимо, що серед науковців і практиків не існує єдиної позиції щодо трактування як категорії «судово-економічна експертиза», так і терміну «судово-економічна експертиза нецільового використання бюджетних коштів». Так, зокрема, М. Білуха стверджує, що судово-економічна експертиза досліджує виробничу й фінансово-господарську діяльність підприємств різної форми власності, які допустили збитки, втрати, крадіжки цінностей, безгосподарність та інші негативні явища, що стали об'єктом розглядання правоохоронних органів³³⁶. Водночас ми не поділяємо цієї думки, оскільки зазначені ознаки характерні більше для ревізій та аудиту спеціального призначення, аніж для експертизи.

На думку А. Шляхова: «... у всіх випадках, коли йдеться про експертизу, то мають на увазі дослідження, проведені досвідченою особою (експертом) для відповіді на питання, які потребують спеціальних (наукових, досвідчених, професійних) знань»³³⁷. У визначенні науковцем акцент зроблено на наявності в експерта спеціальних знань, необхідних для проведення експертних досліджень, однак не розкрито інші характерні ознаки судово-економічної експертизи, які дозволяють виокремити її в окремий вид судових експертиз.

Судовим експертом О. Хомутенко характерною ознакою судово-економічної експертизи визначено процес збирання інформації про об'єкт дослідження шляхом заявлення експертом-економістом клопотання, її оброблення й узагальнення (трансформації) в інформацію, що цікавить орган, який призначив експертизу та має силу доказу³³⁸. Вважаємо, що наведені ознаки притаманні всім судовим експертизам. Крім того, заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів, пов'язаних із проведенням судово-економічної експертизи, є лише правом експерта, яке він реалізує при недостатності наданих на дослідження матеріалів, що використовувались у актах перевірки, або необхідні для документального підтвердження, або не підтвердження їх висновків.

³³⁶ Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. К.: Воля, 2004. 656 с.

³³⁷ Шляхов А., Ромашов А. Судебно-бухгалтерская экспертиза. Социалистическая законность. 1971. № 5. С. 28-32.

³³⁸ Хомутенко О. В. Застосування інформаційного підходу до вивчення судово-економічної експертизи як процесу взаємопов'язаних операцій з інформацією. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2009/Homutenko.pdf (дата звернення 20.07.2022)

Науковцем Т. Мулик надається визначення судово-економічної експертизи як процесуальної дії, «що полягає в експертному дослідженні даних бухгалтерського та податкового обліку, фінансово-господарської діяльності, фінансово-кредитних операцій, з метою формування та надання висновку стосовно питань, поставлених органами дізнання та слідства»³³⁹.

Під судово-економічною експертизою, на думку науковців Л. Будник, С. Романів та С. Савченко, слід розуміти процесуальне дослідження економічних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про фактичні дані та обставини конкретної справи, що перебуває у провадженні органу суду, шляхом застосування спеціальних знань і навичок експерта-економіста»³⁴⁰. Цю думку поділяємо й ми, однак вважаємо, що в ньому не розкрито призначення судової економічної експертизи та її значення як доказу.

На підставі аналізу наукових праць ми дійшли до висновку, що судово-економічна експертиза нецільового використання бюджетних коштів – це процесуальна форма дослідження на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів (первинних документів бухгалтерського обліку бюджетних установ, їх облікових регістрів та фінансової і бюджетної звітності), що містять інформацію про обставини справи та підлягають дослідженню в суді за їх змістом та формою й допомагають суду досягти об'єктивності в доведенні нецільового використання бюджетних коштів.

Доцільно зауважити, що в науковій літературі питання визначення предмета судово-економічних експертиз також має дискусійний характер. Так, на думку науковця Д. Вітер «предметом експертизи фінансово-господарської діяльності виступають закономірності інформаційного відображення економічної діяльності в системі економічних показників та іншої обліково-економічної інформації, яка розкриває зміст економічних операцій, що досліджуються для вирішення завдань з розкриття й розслідування економічних злочинів»³⁴¹. А от Т. Білуха зазначає, що предметом

³³⁹ Мулик Т. О., Мулик Я. І. Теоретичні основи судово-економічної експертизи: аналіз наукових поглядів. *Економічний простір*. 2021. № 165 URL: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/28127.pdf> (дата звернення 15.07.2022)

³⁴⁰ Романів С. Р., Будник Л. А., Савченко С. І. Судово-економічна експертиза в Україні: її економічна сутність та кадрове забезпечення. *Економічний простір*. 2018. Випуск 23. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/23_2018_ukr/61.pdf (дата звернення 18.07.2022)

³⁴¹ Вітер Д. В. Судово-економічна експертиза у доведенні обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню при розслідуванні злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/341/362/>. (дата звернення 18.07.2022)

судово-економічної експертизи є господарські операції та їх достовірність відображення в системі бухгалтерського обліку і звітності, які стали об'єктами розслідування та судового розгляду правоохоронними органами і потребують спеціальних знань експерта-бухгалтера для встановлення істини³⁴².

Згідно з позицією судового експерта О. Аніщенко «предмет конкретної судової економічної експертизи визначається завданнями (питаннями), які ставлять на вирішення експерту, та які зазначаються в ухвалі слідчого судді або ухвалі суду про призначення експертизи та не можуть виходити за межі предмета класу, роду, виду експертизи»³⁴³. Ми поділяємо думку, що питання предмета судової експертизи нерозривно пов'язано з завданнями судових експертиз та об'єктами експертного дослідження та стверджуємо, що предметом судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів є рух бюджетних коштів розпорядників або отримувачів, які визначені завданням, поставленим на вирішення експерта щодо документального підтвердження даних про використання бюджетних грошових коштів, які відображені в первинних документах, облікових регістрах, у фінансовій та бюджетній звітності відповідно до їх бюджетних призначень та бюджетних асигнувань, передбачених затвердженим та погодженим кошторисом (розписом бюджету, планом використання бюджетних коштів), що є об'єктами дослідження.

Доцільно зауважити, що предмет судово-економічної експертизи визначає межі компетенції експерта-економіста та коло питань, які він вирішує. При цьому не допускається проведення судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів для з'ясування питань права. Наприклад, питання відповідальності уповноважених осіб за порушення бюджетного законодавства, зокрема в такій редакції: «Чи підтверджується документально нецільове використання бюджетних коштів уповноваженими особами організацією «ХХХ» за бюджетною програмою «УУУ», наведених у Акті ревізії «найменування офісу Держаудитслужби». Якщо ні, то в якій частині підтверджується?».

³⁴² Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. К.: Воля, 2004. 656 с.

³⁴³ Аніщенко О.В., Данильченко О.Л. Збитки як предмет судової економічної експертизи у кримінальному провадженні. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/338/359/>(дата звернення 18.07.2022)

Відповідно до вимог Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень на вирішення експертів-економістів у разі призначення експертизи у зв'язку з встановленими бюджетними правопорушеннями може ставитись таке питання: «Чи підтверджується документально цільове використання бюджетних коштів їх розпорядником «ХХХ», бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) на відповідний рік зазначеним у паспорті бюджетної програми «УУУ» в сумі ___?» або «Чи підтверджується документально цільове використання бюджетних коштів у сумі ___ розпорядником «ХХХ» бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів) на ___ рік?».

Зауважимо, що питання та обставини справи визначають також напрямок дослідження об'єктів судової економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів.

Як слушно зазначила С. Лук'яненко, «об'єктами судової економічної експертизи є документальні носії інформації, що містять інформацію про відображені в бухгалтерських документах та облікових регістрах господарські операції, які стали предметом розслідування чи розгляду в суді та на підставі яких проводиться судово-експертне дослідження та, які відповідно до статті 83 Кримінально-процесуального кодексу України передбачені серед джерел доказів в кримінальних справах»³⁴⁴. Зокрема, об'єктами судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів є інформація, наведена в документах, що застосовуються в процесі виконання бюджету, первинних документах, облікових регістрах, у фінансовій та бюджетній звітності розпорядників та одержувачів бюджетних коштів.

Перелік об'єктів судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів наведено в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

Перелік об'єктів дослідження судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів

Об'єкти дослідження	Склад об'єктів дослідження судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів
Документи, що застосовуються	паспорт бюджетної програми, бюджетний запит, розрахунків потреби в асигнуваннях загального та спеціального фонду бюджету на

³⁴⁴ Лук'яненко С. В. До питання про об'єкти дослідження судової економічної експертизи. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.16.17.html> (дата звернення 20.07.2022)

в процесі виконання бюджету ³⁴⁵	здійснення видатків за відповідними кодами економічної класифікації; затверджений та погоджений кошторис, плани асигнувань загального фонду та спеціального фонду бюджету, лімітні довідки про бюджетні асигнування, витяг із розпису доходів та видатків, плани використання бюджетних коштів, довідки про внесення змін до кошторисів та плану асигнувань, розподіл виділених бюджетних асигнувань та реєстри змін розподілу показників зведеного кошторису; картка аналітичного обліку отриманих асигнувань.
Первинні документи та облікові реєстри ³⁴⁶	платіжні доручення та дані (виписки) Державної казначейської служби України за рахунками; видаткові накладні, акти виконаних робіт; меморіальні ордери, картки аналітичного обліку: готівкових операцій, обліку касових видатків, фактичних видатків, обліку отриманих асигнувань, книги обліку асигнувань та прийнятих зобов'язань, оборотна відомість, бухгалтерські довідки Книга «журнал-головна».
Фінансова звітність розпорядників бюджетних коштів ³⁴⁷	Баланс (ф. 1-дс), Звіт про фінансові результати (ф. 2-дс), Звіт про рух грошових коштів (ф. № 3-дс), Звіт про власний капітал (ф. № 4-дс), Примітки до річної фінансової звітності (ф. № 5-дс).
Бюджетна звітність розпорядників та одержувачів бюджетних коштів ³⁴⁸	Звіт про надходження та використання коштів загального фонду (форма № 2д, № 2м); звіти про виконання спеціального фонду кошторису: Звіт про надходження і використання коштів, отриманих як плата за послуги (форма №4-1 д, №4-1 м), Звіт про надходження і використання коштів, отриманих за іншими джерелами власних надходжень (форма №4-2д, №4-2м), Звіт про надходження і використання інших надходжень спеціального фонду (форма №4-3д, №4-3м), Звіт про надходження і використання коштів, отриманих на виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку регіонів (форма №4-4д), Звіт про надходження і використання інших надходжень спеціального фонду (форма №4-3д.1, №4-3м.1), Звіт про заборгованість за бюджетними коштами (форма №7д, №7м).

³⁴⁵ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n1806>; Порядок складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2002. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.07.2022)

³⁴⁶ Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 "Подання фінансової звітності" (Форми N 1-дс, 2-дс, 3-дс, 4-дс), затверджене наказом Міністерства фінансів України від 28.12.2009. № 1541. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11#Text>; Про затвердження типових форм меморіальних ордерів, інших облікових реєстрів суб'єктів державного сектору та порядку їх складання: Наказ Міністерства фінансів України від 08.09.2017. № 755. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-17#Text> (дата звернення 20.07.2022)

³⁴⁷ Порядок складання бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, звітності фондами загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, затверджений наказом Мінфіну від 24.01.2012. № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-12#Text> (дата звернення 20.07.2022)

³⁴⁸ Порядок складання бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, звітності фондами загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, затверджений наказом Мінфіну від 24.01.2012. № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-12#Text> (дата звернення 20.07.2022)

Документи по господарським операціям ³⁴⁹	Договори (угоди, контракти), звіт про результати проведення процедури закупівлі, документи, що підтверджують отримання товарів, робіт, послуг за договорами (видаткові накладні , акти виконаних робіт, ін.).
---	--

При проведенні дослідження об'єктів судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів, експерти керуються чинними нормативно-законодавчими актами, що регламентують процес виконання бюджету, а саме: Конституція України; Бюджетний Кодекс України; Закон України «Про Державний бюджет України»; інші закони (що регулюють бюджетні відносини), які передбачені ст. 1 Бюджетного кодексу України; нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України; нормативно-правові акти органів виконавчої влади та нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України; рішення про місцевий бюджет; рішення органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, які регламентують бюджетні відношення в Україні.

Крім того, експерт-економіст повинен керуватись принципами, які визначені в ст.3 Закону України «Про судову експертизу», а саме: «законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження»³⁵⁰. Однак, у законі відсутнє тлумачення цих принципів, воно наведене лише в науково-практичному коментарі до Закону України «Про судову експертизу». Так, у науково-практичному коментарі визначено тлумачення принципу законності який «означає, що будь-які дослідження, засновані на використанні спеціальних знань судового експерта, навіть коли вони спираються на сучасні досягнення науки і техніки, не мають доказового значення, якщо порушені процесуальні приписи призначення чи проведення судової експертизи». Стосовно принципу незалежності, в науково-практичному коментарі до закону про судову експертизу, зазначено, що незалежність судового експерта «гарантується самим існуванням судово-експертних установ, які не входять до сфери управління міністерств та відомств, що спрямовують і забезпечують оперативнорозшукову діяльність та функції досудового розслідування». Принципи повноти й об'єктивності при проведенні саме експертного

³⁴⁹ Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету: Наказ Міністерства фінансів України від 28.01.2002. № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0086-02#Text> (дата звернення 20.07.2022)

³⁵⁰ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 20.07.2022)

дослідження визначається «як втілення єдності пізнавальної та процесуальної сторін судово-експертної діяльності»³⁵¹.

Доцільно зазначити, що кожний із принципів судово-експертної діяльності відіграє самостійну роль, але між ними існує зв'язок і взаємодія, які визначаються єдністю мети та завдань судово-економічної експертизи. Дія одного принципу обумовлює дію інших. Ні один із принципів не може існувати окремо від інших принципів судово-економічної експертизи, а тільки у взаємодії з ними. Отже, принципи судово-економічної експертизи складають систему, порушення експертом будь-якого з них автоматично є порушенням усіх інших і як наслідок - втрата висновком експерта доказового значення в судовому процесі.

Процесуальна оцінка висновку експерта проводиться за визначеними в теорії доказів критеріями допустимості, достовірності та доказового значення (доказової сили), що й є її предметом. Так, необхідною умовою допустимості висновку експерта щодо нецільового використання бюджетних коштів є проведення дослідження матеріалів кримінального провадження з дотриманням принципів судово-експертної діяльності, а саме: суворого дотримання вимог нормативно-правових актів, які регламентують судово-експертну діяльність та порядок використання бюджетних коштів їх розпорядниками або одержувачами; процесуальна самостійність та індивідуальна відповідальність експерта за наданий ним висновок; повнота й об'єктивність проведеного експертного дослідження із застосуванням відповідної методики дослідження.

Методику судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів слід розуміти як систему науково обґрунтованих методів, способів і прийомів, спрямованих на вивчення об'єктів та вирішення завдань, які поставлені слідчими органами чи судом перед експертом економістом.

Основними методами, прийомами та способами судово-економічної експертизи, які доцільно застосовувати з питань нецільового використання бюджетних коштів є документальна перевірка, економічний аналіз, співставлення, інформаційне моделювання.

³⁵¹ Сегай М. Я., Форіс Ю. Б. Науково-практичний коментар до Закону України "Про судову експертизу". Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. Посібник. КНДІСЕ, Акад. адвокатури; за заг. ред. В.Г. Гончаренка. 2-вид., перероб. і доп. К. : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

Узагальнення основних теоретичних засад судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів представлено в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Основні теоретичні засади судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів

Поняття	Трактування
Визначення поняття судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів	Судово-економічна експертиза нецільового використання бюджетних коштів – це процесуальна форма дослідження на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів (первинних документів бухгалтерського обліку, облікових реєстрів та фінансової і бюджетної звітності), що містять інформацію про обставини справи та підлягають дослідженню в суді за їх змістом та формою й допомагають суду досягти об'єктивності в доказуванні нецільового використання бюджетних коштів.
Принципи судово-економічної експертизи	Законність, незалежність, об'єктивність та повнота дослідження
Мета	З'ясування судовими експертами-економістами, які володіють спеціальними знаннями, обставин, що мають істотне значення для судового розгляду справи щодо нецільового використання бюджетних коштів.
Завдання	Документальне підтвердження нецільового використання бюджетних коштів розпорядником чи одержувачем цих коштів.
Предмет	Предметом судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів є відображений у документах рух бюджетних грошових коштів, що є об'єктами дослідження та визначається завданнями, поставленими перед нею, змістом питань, які вона вирішує.
Об'єкт	Документально зафіксована інформація про стан і рух бюджетних грошових коштів.
Методи	Документальна перевірка (перевірка правильності та обґрунтованості: складання первинної документації, відображення руху бюджетних коштів на рахунках і в облікових реєстрах, відображення використання бюджетних коштів у фінансовій та бюджетній звітності; перевірка відповідності проведених операцій вимогам бюджетному законодавству), економічний аналіз (аналіз даних кошторисної документації планових документів, розрахунків відносно планування витрат), співставлення (даних первинних документів з даними обліку та звітності, даними актів взаємозвірок), інформаційне моделювання.
Спрямованість	Висновок експерта щодо нецільового використання бюджетних коштів є одним із джерел доказів у судовому процесі.

Отже, за результатами дослідження нами наведено авторське бачення сутності судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів, визначено мету проведення судово-економічної експертизи, її предмету та об'єктів дослідження.

Подальші наукові дослідження вважаємо за доцільне здійснювати в напрямку вдосконалення організації та методики проведення судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів в Україні.

4.2. Науково-методичні підходи визначення розміру збитків, внаслідок військової агресії Російської федерації

Військова агресія Російської Федерації проти України вкрай негативно впливає на економічний потенціал країни. За оцінками Національного банку України (НБУ), у другому кварталі 2022 падіння валового внутрішнього продукту (ВВП) становило 40%³⁵², внаслідок окупації та бойових дій на території областей, що формували близько половини ВВП України. Зокрема, частка постраждалих областей (окупованих чи частково окупованих) у 2020 р. складала 30,3 % у валовому внутрішньому продукті України, а саме: Харківська область 6,3%, Донецька область 5,6%, Київська область 5,3%, Запорізька область 4,4%, Миколаївська область 2,3%, Сумська область 1,6%, Черкаська область 1,9%, Херсонська область 1,6%, Луганська область 1,0%³⁵³. У постраждалих областях знаходилось у 2020 році 108693 діючих підприємств різних форм власності, що складає майже 30% від загальної кількості діючих підприємств в Україні. Так, згідно з даними Державної статистичної служби станом на 2020 кількість діючих підприємств становила у Харківській області – 25144, Донецькій області – 9473, Київській області – 20320, Запорізькій області – 15368, Миколаївській області – 11482, Сумській області – 6096, Черкаській області – 9286, Херсонській області – 8116, Луганській області – 3408³⁵⁴.

За оцінками експертів, військова агресія Росії спричинила повну зупинку 50% українських підприємств, а інша половина працює на межі своїх можливостей³⁵⁵. За оцінкою Національного банку України, втрати фізичного капіталу від руйнувань підприємств,

³⁵² Національний банк України. Статистика. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (дата звернення 20.07.2022)

³⁵³ Державна статистична служба України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 20.07.2022)

³⁵⁴ Державна статистична служба України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 20.07.2022)

³⁵⁵ Пошкодження майна підприємства внаслідок воєнних дій: чи варто розраховувати на відшкодування та як підтвердити втрати? URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/210310_poshkodzhennya-mayna-pdprimstva-vnasldok-vonnikh-dy-chi-varto-rozrakhovu (дата звернення 20.07.2022)

житла та інфраструктури на початок травня сягнули \$100 млрд – це еквівалент 50% ВВП 2021 року³⁵⁶.

20 березня 2022 року український уряд затвердив Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, який покликаний встановити процедуру визначення шкоди та збитків за різними напрямками: 1) людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати; 2) економічні втрати, пов'язані з людськими втратами; втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, боротьби із злочинністю, забезпеченням безпеки дорожнього руху; 3) втрати житлового фонду та об'єктів благоустрою; 4) втрати об'єктів громадських будівель; 5) втрати об'єктів житлово-комунального господарства; 6) втрати земельного фонду; 6) втрати лісового фонду; 7) втрати надр; 8) втрати акваторії; 9) збитки, завдані природно-заповідному фонду; 10) втрати інфраструктури транспорту, телекомунікаційної мережі і зв'язку; 11) втрати енергетичної інфраструктури; 12) втрати культурної спадщини; 13) економічні втрати підприємств³⁵⁷.

У Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, вживаються терміни «шкода», «збитки» та «економічні втрати», однак не надається тлумачення цих термінів.

Слід зазначити, що категорії «шкода» та «збитки» є дефініціями як кримінального, так цивільного, господарського та трудового, екологічного законодавства. У загальноживаному значенні «шкода» – це негативний наслідок (результат) певної дії, що проявляється у зменшенні або втраті (знищенні) певних благ (майнових чи немайнових), порівняно з тією ситуацією, коли б таких дій, що спричинили зменшення (втрату) взагалі не було³⁵⁸. Тобто шкода є сукупністю несприятливих особистих немайнових, а також майнових наслідків, що виникли у разі порушення суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи. Шкода може являти собою не тільки матеріальні (майнові) збитки, але й фізичне та моральне пошкодження душі та тіла потерпілої особи або інших нематеріальних цінностей.

³⁵⁶ Національний банк України. Статистика. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (дата звернення 20.07.2022)

³⁵⁷ Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326

³⁵⁸ Кузьмін Д.Л. Обліково-правові аспекти збитків і шкоди. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Міжнародний збірник наукових праць. Випуск 3(9). Житомир: ЖДТУ. 2007. С. 112-127.

Визначення поняття «збитків» наведено в ст. 22 Цивільного кодексу України, а саме збитками є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням майна, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода)³⁵⁹. А, відповідно до п. 2 ст. 224 Господарського кодексу України, під збитками, розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Господарським кодексом у п. 1 ст. 225, визначено склад збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, а саме – це вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна; додаткові витрати (штрафні санкції, вартість додаткових робіт та матеріалів), понесені стороною, яка зазнала збитків унаслідок порушення зобов'язання другою стороною; неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати в разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом³⁶⁰.

Наведені тлумачення поняття збитків у Господарському та Цивільному кодексах України свідчать про відсутність тотожності понять «збитків» та відсутності нормативного визначення поняття «економічні втрати».

У наукових працях вчених та практиків розглядаються різні підходи до визначення «економічних втрат» як на рівні держави, так і на рівні підприємства. Так, І.Т. Кіщак, К.О. Глубоченко, І.П. Саваріна розкривають зміст «економічних втрат» із застосуванням різних підходів до їх визначення (діяльнісний (процесний) та інституціональний підходи; кількісний, якісний та порівняльний методи; фундаментальні принципи – конкретності, об'єктивності, системності, єдності процесів оцінювання, контролю і планування, доповнюваності внутрішнього і зовнішнього оцінювання тощо) та роблять висновок, що економічні втрати держави – це прями та

³⁵⁹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 20.07.2022)

³⁶⁰ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення 20.07.2022)

непрямі втрати «спричинені падінням рівня конкурентоспроможності країни на світовому ринку; зниження економічних показників втрати зовнішньої торгівлі України та скорочення її експорту має бути відображено у міжнародних економічних санкціях; втрати людського та матеріального капіталу України можуть бути виражені у відповідних економічних показниках; втрати, визначені через розрахунок майбутніх витрат на відновлення постраждалих регіонів після завданої військовою ескалацією шкоди; втрати, визначені через підрахунок майна втрачених чи зруйнованих державних підприємств та установ; втрати, пов'язані зі скороченням експортного потенціалу України, її доступу до власних ресурсів, заводів, руйнування усталеної інфраструктури тощо; прямі втрати, пов'язані з руйнуванням житлового фонду, об'єктів соціальної інфраструктури, підприємств та інших об'єктів та непрямі втрати, пов'язані зі збитками, завданими припиненням економічної діяльності на постраждалих територіях, порушенням виробничих ланцюгів, втратою інвестиційної привабливості України. економічні втрати, розраховані через показники скорочення ВВП на душу населення»³⁶¹.

Б. Карнаух з посиланням на Ван Бума³⁶² робить висновок про можливі підходи до визначення поняття «економічні втрати». Так, «згідно з першим підходом чистими економічними втратами є збитки, які не пов'язані із завданням шкоди життю, здоров'ю чи будь-яким матеріальним об'єктам (підхід, орієнтований на характер шкоди). За другим – чисті економічні втрати визначаються як збитки, яких особа зазнає у разі відсутності порушення легально захищеного права чи інтересу (підхід, орієнтований на характер інтересів)»³⁶³.

Ми в своєму дослідженні виходимо із поняття «економічних втрат» як прямих та непрямих матеріальних збитків суб'єктів господарювання, визначених у грошовій формі.

Поняття «збитки», уживане в цивільному та господарському праві, дещо відрізняється від аналогічного поняття, яким оперує

³⁶¹ Кішак І.Т., Глубоченко К.О., Саваріна І.П. Економічні втрати України в результаті військової ескалації. *Modern Economics*. 2020. № 19. С. 58-62. URL: [https://doi.org/10.31521/modecon.V19\(2020\)-10](https://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-10). (дата звернення 20.07.2022)

³⁶² Van Boom W. H. *Pure Economic Loss* / Willem H. van Boom, Helmut Koziol, Christian A. Witting (eds.). — Wien ; N.-Y., 2004. — 214 p.

³⁶³ Карнаух Б. Протиправність, шкода і чисті економічні втрати: до постановки проблеми / Б. Карнаух // *Приватне право*. 2013. № 1. С. 267-273. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpr_2013_1_28. (дата звернення 20.07.2022)

економічна та юридична наука і реальна господарська практика (табл. 4.3).

Таблиця 4.3.

Узагальнення результатів дослідження суті поняття «збитки»

Автори та джерело	Характерні особливості
К.Л. Бугайчук, Д.М. Корнієнко та ін ³⁶⁴ .	<i>Збитками</i> є грошова оцінка понесених втрат, що заподіяв боржник чи порушник
О.В.Дзера, Н.С. Кузнецова ³⁶⁵	<i>Збитки</i> - це грошові вираження майнової шкоди
М. П. Дончик, І. Ф. Коваль ³⁶⁶	<i>Збитки</i> – це вартісний грошовий вираз майнової шкоди, завданої особі у вигляді втрат, витрат, недоотриманих доходів, внаслідок порушення її цивільних прав та інтересів
Й. С. Завадський, Т. В. Осовська, О. О. Юшкевич ³⁶⁷	<i>Збитки</i> (англ. Losses) – перевищення витрат над доходами (прибутками) госпрозрахункових підприємств, об'єднань чи організацій
Л. О. Єсіпова ³⁶⁸	Під <i>збитками</i> у цивільному праві слід розуміти будь-яку майнову шкоду, майнові втрати особи, спричинення яких тягне виникнення встановлених законом правових наслідків
Т. Є. Крисань ³⁶⁹	Під <i>збитками</i> розуміються ті негативні наслідки, які наступили в майновій сфері потерпілого в результаті вчиненного проти нього цивільного правопорушення, але, на момент відшкодування збитків вони представляють собою грошовий вираз зазнаних негативних наслідків
В.І. Новошицька ³⁷⁰	<i>Збитки</i> це негативні наслідки в майновій сфері потерпілого, які завжди викликані неправомірною поведінкою іншого; відшкодування збитків повинно поставити позивача в таке становище, якщо б договір було виконано; збитки це завжди вартість втраченого, тобто грошовий вираз цих втрат
С.В.Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Ксенко, С.І. Юрій ³⁷¹	<i>Збитки</i> - це кошти, які безповоротно витрачені суб'єктами господарювання

³⁶⁴ Особливості призначення і проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням: науково-методичні рекомендації. Кол. авторів. Харків: ХНУВС, 2015. С. 60

³⁶⁵ Цивільне право України. Підручник. За ред. О.В. Дзера, Н.С.Кузнецової. К. Юрінком. Інтер, 2021. С.864

³⁶⁶ Дончик М. П., Коваль І. Ф. Щодо поняття та складу збитків. *Вісник наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2018. Том 1. № 10. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5453> (дата звернення 20.07.2022)

³⁶⁷ Завадський Й.С., Осовська Т.В., Юшкевич О.О. Економічний словник. Київ, 2006. С.355

³⁶⁸ Єсіпова Л. О. Цивільно-правова сутність понять збитки та шкода. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 33–36

³⁶⁹ Крисань Т. Є. Збитки як категорія цивільного права України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. С.21

³⁷⁰ Новошицька В. І. Право та Економіка. Щодо визначення поняття збитків у сфері господарювання. URL: <https://jrch.donnu.edu.ua> (дата звернення 20.07.2022)

³⁷¹ Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Ксенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Л. Світ, 2005. Т. 2. С. 563

І.Ю. Поліщук ³⁷²	<i>Економічне розуміння збитків</i> – це зменшення вартості майна юридичної чи фізичної особи в результаті перевищення витрат цієї особи над отриманими нею доходами в одному часовому періоді, то юридичне – зменшення майна в результаті протиправного порушення права
-----------------------------	--

Отже, поняття «збитків» визначається науковцями з двох позицій: з юридичної – як підстава для настання юридичної відповідальності (цивільно-правової, майнової, кримінальної), а з економічної – збитками визнаються будь-які втрати, пов'язані зі зменшенням вартості майна (активів), незалежно від того з яких причин воно сталося.

На нашу думку, економічна природа збитку суб'єктів господарювання полягає в його економічних втратах у вигляді зменшення вартості майна, вільного від боргових зобов'язань (чистих активів) та *упущеної вигоди* (недоотриманого прибутку).

Доцільно зазначити, що економічна природа збитку та його склад має особливе значення, оскільки різність підходів у цивільному та господарському праві у визначенні збитків та їх складу суттєво впливають на предмет судово-економічної експертизи.

У словнику української мови предмет визначено як «*те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність кого-, чого-небудь*»³⁷³.

Доцільно зазначити, про дискусійність наукових поглядів з приводу визначення предмету судово-економічної експертизи. Так, окремі науковці при визначенні предмету судово-економічної експертизи стверджують, що її предметом є дослідження явищ господарської діяльності, яка проводиться за конкретною справою³⁷⁴, або «негативні зміни в господарській діяльності підприємств і організацій, які спричинені будь-якими деструктивними факторами»³⁷⁵.

На думку О.О. Ковальчука, «предметом судово-економічної експертизи загалом варто вважати документальне відображення господарських операцій підприємств, а предметом судово-

³⁷² Поліщук І.Ю. Збитки, їхній економічний зміст та відображення в бухгалтерському і податковому обліках. *Незалежний аудитор*. URL: <http://nndes.org.ua/news/item/54-%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0>

³⁷³ Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/predmet>

³⁷⁴ Шарманська В. М., Шарманська С. О., Головка І. В. Судова бухгалтерія: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 454 с.

³⁷⁵ Камлик М.І. Судова бухгалтерія. Підручник. Вид. 4-те, доп. та перероб. К. Атіка. 2003. 592 с.

економічної експертизи за конкретною справою – окремі питання, поставлені експерту, предмет судово-бухгалтерської експертизи визначається завданнями, що поставлені перед експертом – бухгалтером, та змістом питань, які вирішує судово-бухгалтерська експертиза»³⁷⁶.

М. Т. Білуха зазначає, що предметом судово-економічної експертизи є господарські операції та їх достовірність відображення у системі бухгалтерського обліку і звітності, які стали об'єктами розслідування та судового розгляду правоохоронними органами й потребують спеціальних знань експерта-бухгалтера для встановлення істини³⁷⁷.

Науковець А. М. Ужва вважає, що «предметом судово-бухгалтерської експертизи є бухгалтерські операції, що відбивають фінансово-господарську діяльність і разом з тим є певною мірою її частиною та потребують спеціальних знань експерта-бухгалтера для встановлення істини у конкретній справі»³⁷⁸.

Судові експерти О.В. Аніщенко та О.Л. Данильченко визначають предмет експертизи як «встановлення документальної обґрунтованості економічної складової розрахунку збитків, проведеної відповідним контролюючим (уповноваженим) органом»³⁷⁹.

Узагальнення поглядів науковців і практиків на предмет судово-економічної експертизи наведено в таблиці 4.4.

³⁷⁶ Ковальчук О.О. Судово-економічна експертиза: теоретичний аспект Управління розвитком. 2014. № 12. С. 49 – 51 URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/8199/1/%d0%9a%d0%be %d0 %b2%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d1%87%d1%83%d0%ba.pdf> (дата звернення 28.07.2022)

³⁷⁷ Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза: підручник. Київ : Видавнича компанія «Воля», 2004. С.656

³⁷⁸ Ужва А.М. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посіб. Миколаїв. 2019. С.228

³⁷⁹ Аніщенко О.В., Данильченко О.Л. Збитки як предмет судової економічної експертизи у кримінальному провадженні. Судова економічна експертиза. 2019. URL: <http://orcid.org/0000-0003-2659-003X>

**Узагальнення наукових поглядів на визначення предмета
судово-економічної експертизи**

Автори	Характерні особливості предмету судово-економічної експертизи				
	Бухгалтерські та або господарські операції	Документальне відображення операцій явищ, процесів,	Інформація про факти та обставини справи	Фактичні дані про відображені в документах інформацію щодо економічної діяльності	Конкретне завдання які поставлені перед судовим експертом-економістом
М. Т. Білуха ³⁸⁰	+				
А. М. Ужва ³⁸¹	+				
І. А. Волкова ³⁸²	+				
О. О. Ковальчук ³⁸³		+			
В. М. Шарманська, С. О. Шарманська, І. В. Головка ³⁸⁴		+			
М. І. Камлик ³⁸⁵		+			
П. П. Чеберяк ³⁸⁶			+		
Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова- Єфремян та інші ³⁸⁷				+	
О. В. Аніщенко О. Л. Данильченко ³⁸⁸					+
А. В. Свінцицький ³⁸⁹					+
Е. Р. Россинская ³⁹⁰					+

³⁸⁰ Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза: підручник. Київ: Видавнича компанія «Воля», 2004. С. 656

³⁸¹ Ужва А. М. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посіб. Миколаїв. 2019. С. 228

³⁸² Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] І. А. Волкова К. Центр учбової літератури, 2009. 84 с.

³⁸³ Ковальчук О. О. Судово-економічна експертиза: теоретичний аспект Управління розвитком. 2014. № 12. С. 49 – 51 URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/8199/1/%d0%9a%d0%be %d0%b2%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d1%87%d1%83%d0%ba.pdf> (дата звернення 28.07.2022)

³⁸⁴ Шарманська В. М., Шарманська С. О., Головка І. В. Судова бухгалтерія: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. С. 454

³⁸⁵ Камлик М. І. Судова бухгалтерія. Підручник. Вид. 4-те, доп. та перероб. К. Атіка. 2003. С. 592

³⁸⁶ Чеберяк П. П. Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 83-88.

³⁸⁷ Основи судової експертизи : навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта. авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Х. Право, 2016. 928 с.)

³⁸⁸ Аніщенко О. В., Данильченко О. Л. Збитки як предмет судової економічної експертизи у кримінальному провадженні. *Судова економічна експертиза*. 2019. URL: <http://orcid.org/0000-0003-2659-003X>

³⁸⁹ Свінцицький А. В., Поняття та значення судових експертиз у розкритті й розслідуванні організованої злочивної діяльності у сфері оподаткування. *Інформація і право*. 2020. № 3(34) URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/13_17.pdf (дата звернення 25.07.2022)

³⁹⁰ Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе. *Практ. пособие*. М. Право и закон, 2003. С. 6.

Узагальнення поглядів науковців та практиків на предмет судово-економічної експертизи дозволило нам прийти до висновку, що предметну сферу судово-економічної експертизи збитків, внаслідок російської воєнної агресії, формують завдання, які поставлені перед судовим експертом-економістом щодо документального підтвердження розміру зменшення вартості майна (чистих активів) – реальних (прямих) збитків та розміру недоотриманого прибутку (упущеної вигоди) суб'єктів господарювання, внаслідок пошкодження та знищення їх активів.

Відповідно до Порядку визначення збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, предметом судово-економічної експертизи може бути³⁹¹:

1) <i>документальне підтвердження розміру</i> неотриманих доходів лісокористувачів, від: непроведення рубок (із урахуванням балансової вартості лісопродукції та рентна плата) та неможливості здійснювати побічне користування (зокрема заготівлю березового соку, ягід, грибів); витрат на підготовку ґрунту під створення лісових культур; витрат та неотриманих доходів мисливського господарства (п. 7 Порядку визначення шкоди та збитків);
2) <i>документальне підтвердження розміру</i> упущеної вигоди, пов'язаної з обмеженням мореплавства внаслідок втрати частини територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях (п. 9 Порядку визначення шкоди та збитків);
3) <i>документальне підтвердження розміру</i> реальних збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду, внаслідок пошкодження чи знищення природних комплексів та об'єктів у їх межах (п. 10 Порядку визначення шкоди та збитків);.
4) <i>документальне підтвердження розміру</i> упущеної вигоди підприємств різної форми власності, нестачі товарно-матеріальних цінностей, дебіторської або кредиторської заборгованості підприємств (п. 14 Порядку визначення шкоди та збитків)
5) <i>документальне підтвердження розміру</i> упущеної вигоди установ та організацій, державної та недержавної форми власності, внаслідок знищення та пошкодження їх майна (п. 15 Порядку визначення шкоди та збитків)

Необхідність визначення збитків суб'єктів господарювання усіх форм власності внаслідок військової російської агресії обумовлена можливістю їх відшкодування, шляхом виплати країною агресором

³⁹¹ Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. Відомості Верховної Ради України. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.07.2022)

компенсації³⁹²: 1) за рішенням органів судової влади України та/або 2) за рішенням міжнародних судових органів.

Варто зауважити, що судом призначається експертиза у справі для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання в сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо. Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені на вирішення судових експертиз, наведено в Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки, призначення судових експертиз та експертних досліджень³⁹³.

Об'єктами дослідження судової експертизи збитків суб'єктів господарювання, внаслідок російської воєнної агресії, є документальні носії інформації, що містять інформацію про зменшення вартості майна (чистих активів), відображені в первинних документах та облікових регістрах, фінансовій та статистичній звітності підприємства, організацій та установ державної та недержавної форми власності. Зокрема, для визначення розміру збитків актуальним є надання на економічну експертизу документів, таких як: акти інвентаризації активів підприємства до початку військової агресії та по теперішній час; звіт про фінансовий стан підприємства (баланс) і звіт про фінансові результати до початку військової агресії та по теперішній час; розрахунок завданих збитків у формі упущеної вигоди підприємства, внаслідок військової агресії; висновки аудиторської перевірки підприємства, якими буде зафіксовано зниження/відсутність доходів з початку війни і по теперішній час; експертний висновок регіональної Торгово-промислової Палати щодо кількості та якості складських запасів товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ та втрачених частково або повністю, внаслідок військових дій агресора, експертні оцінки вартості активів, яким буде зафіксовано зниження/відсутність доходів з початку війни і по теперішній час та акти експертів регіональних Торгово-промислових Палат в Україні щодо фіксації факту ушкоджень, часткового чи повного знищення нерухомого та рухомого майна юридичних осіб. Крім того, наявність будь-яких обмежень в діяльності підприємства внаслідок військової агресії

³⁹² «Компенсація» означає репарацію в сенсі виплати грошей в якості відшкодування заподіяної шкоди» Броунли Я. Международное право. Книга вторая. Пер. с англ. под ред. Г.И. Тункина. Москва: Прогресс, 1977. С. 114

³⁹³ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/> (дата звернення 26.07.2022)

підтверджується: листами від органів місцевої влади про можливі військові дії; листами від банків про призупинення діяльності в регіоні; наказами по підприємству про припинення чи призупинення діяльності; документами, виданими органами МВС, МНС про пошкодження, крадіжки та ін.; листами від постачальників/покупців про призупинення діяльності в регіоні і т.д.³⁹⁴.

Надані судовому експерту на дослідження матеріали є джерелом отримання необхідних для експерта даних, які він використовує під час складання висновку.

Необхідно акцентувати увагу, що судовим експертом при визначенні розміру збитків українських підприємств внаслідок військової агресії Російської Федерації не досліджуються причинно-наслідкові зв'язки між військовою агресією та її наслідками агресії.

При проведенні судових експертиз експерт, відповідно до діючого закону про судову експертизу наділений правом вибору методів дослідження та застосування методик дослідження. На сьогодні в Україні діє ряд методик щодо визначення збитків, порівняльна характеристика яких наведена в таблиці 4.5.

Таблиця 4.5.

Порівняльна характеристика діючих методик щодо визначення збитків³⁹⁵

Назва методики	Зміст
Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної внаслідок знищення або пошкодження дерев і чагарників, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1999 р. № 559 із змінами та доповненнями	Встановлені такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної підприємствами, установами, організаціями та громадянами зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів внаслідок: знищення або пошкодження дерев і чагарників; знищення або пошкодження газонів і квітників; використання не за призначенням парків, скверів, гідропарків, інших озелених та земельних ділянок, відведених для їх створення, а також самовільний проїзд та заїзд на них транспортних засобів, засмічення водойм на їх територіях.
Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про	Встановлено порядок визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, у разі: забруднення

³⁹⁴ Додаток до Проекту Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=feb8ff4a-45ed-4b18-a273-2b79f3bd0dac&title=ProektSpilnogoNakazu> (дата звернення 28.07.2022)

³⁹⁵ Хомутенко А.В., Хомутенко В.П. Мотигін Д.В. Проблематика вирішення експертних завдань із визначення упущеної вигоди. URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/111-127.pdf> (дата звернення 28.07.2022)

<p>охорону та раціональне використання водних ресурсів, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20.07.2009 р., № 389 зареєстрована в Міністерстві юстиції України 14 серпня 2009 р. за № 767/16783 із змінами та доповненнями</p>	<p>водних об'єктів, у тому числі пов'язаного із самовільними та аварійними скидами у водний об'єкт забруднюючих речовин та фізико-хімічних показників; забруднення поверхневих та підземних вод під впливом полігонів (сміттєзвалищ) твердих побутових та промислових відходів; самовільного використання водних ресурсів за відсутності дозвільних документів, у разі перевищення встановлених у дозволі на спеціальне водокористування лімітів; забору, використання води та скиду забруднюючих речовин із зворотними водами з порушенням умов водокористування, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування.</p>
<p>Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, затверджена наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 29.08.2011 р., № 303, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 19 вересня 2011 р. № 1097/19835</p>	<p>Визначено розміри відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок користування надрами (за відсутності дозвільної документації).</p>
<p>Тимчасова методика визначення розміру шкоди (збитків), заподіяної порушеннями господарських договорів, схвалена Державною комісією Ради Міністрів СРСР з економічної реформи 21.12.90 р.</p>	<p>Методика може бути застосована при відсутності договірних відносин, зокрема, для визначення розміру шкоди (збитків) за зобов'язаннями зі спричинення шкоди; збитку (збитків), понесених підприємством у результаті виконання вказівок вищого органу, який порушив права підприємств, а також внаслідок неналежного здійснення вищим органом своїх обов'язків по відношенню до підприємства.</p>
<p>Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків (реєстраційний код з Реєстру методик проведення судових експертиз 11.0.22)</p>	<p>Практичне значення при проведенні судово-економічних досліджень з питань, пов'язаних з визначенням розміру недоотриманого прибутку (упущеної вигоди), збитків та інших втрат, завданих суб'єктам підприємницької діяльності.</p>

У наведених в таблиці Методиках не передбачені методи та способи проведення експертиз щодо збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією .

Разом з тим, Міністерство економіки опублікувало для обговорення проект Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам і організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із

збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності³⁹⁶.

Ця Методика буде обов'язковою для використання судовими експертами при визначенні розміру реальних збитків та упущеної вигоди, завданих постраждалим, яким нанесений збиток внаслідок збройної агресії Росії при проведенні судової експертизи (експертного дослідження). Крім того, проектом Методики передбачено, що оцінка збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії, здійснюється також шляхом проведення незалежної оцінки збитків³⁹⁷.

Розділом III Методики передбачені методичні засади проведення експертизи із визначенням розміру збитків із урахуванням встановлених особливостей, а саме:

1) розмір реальних збитків внаслідок пошкодження або знищення майна визначається як різниця між значеннями вартості такого об'єкта до та після заподіяння йому шкоди;

2) під час визначення розміру реальних збитків, завданих майну, припускається, що знецінення майна має прямолінійний характер і обчислюється як відношення дійсного віку об'єкта до строку його фізичного життя за умови належного рівня утримання та експлуатації;

3) у всіх випадках під час визначення розміру реальних збитків не враховується економічна (зовнішня) застарілість майна;

4) вартість пошкодженого або знищеного майна після понесення збитків обчислюють з урахуванням ступеню придатності елементів такого майна для подальшого використання.

Отже, в разі затвердження цієї Методики, при проведенні судових експертиз щодо визначення розміру реальних (прямих) збитків, слід урахувати особливості дослідження розміру збитків, спричинених втратою, руйнуванням і пошкодженням майна

³⁹⁶ Проект Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=feb8ff4a-45ed-4b18-a273-2b79f3bd0dac&title=ProektSpilnogoNakazu> (дата звернення 28.07.2022)

³⁹⁷ Проект Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=feb8ff4a-45ed-4b18-a273-2b79f3bd0dac&title=ProektSpilnogoNakazu> (дата звернення 28.07.2022)

державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії, визначених цією Методикою.

Розділом IV Методики визначені методичні засади проведення судової експертизи щодо визначення розміру упущеної вигоди. Зокрема, в п.2 розділу IV Методики наведено, що тлумачення поняття «упущеної вигоди» як «розміру накопиченого протягом визначеного періоду часу прибутку, що його міг отримати власник (балансоутримувач, користувач) пошкодженого та (або) знищеного майна за умови того, що майно не було пошкоджене або знищене» та передбачено, що судово-економічна експертиза упущеної вигоди здійснюється лише при наявності документального підтвердження реальних (прямих) збитків власника (балансоутримувача, користувача) майна, завданих внаслідок збройної агресії.

Вхідними даними для розрахунку такого неотриманого прибутку є значення статей доходів та витрат із Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) за 2020 та 2021 роки підприємства, діяльність якого заснована на майні, яке втрачене, зруйноване або пошкоджене внаслідок збройної агресії, Російської Федерації.

Для документального підтвердження розміру упущеної вигоди в залежності від критерію підприємства (мікропідприємств, малих, середніх або великих підприємств³⁹⁸) експертом-економістом досліджуються Звіт про фінансові результати (ф. № 2, ф.№ 2-м, ф.№2-мс). Зокрема , при дослідженні упущеної вигоди середніх або великих підприємств, відповідно до п. 5.6 розділу IV проекту Методики, передбачено, що за даними Звіту про фінансові результати (Форма № 2) підприємства за відповідний рік значення прибутків після оподаткування, при цьому слід враховувати категорію підприємства

E_{2020}, E_{2021} обраховують за такою формулою³⁹⁹:

$$E_{2020} (E_{2021}) = [p.(2000) - p.(2050) + p.(2120) - p.(2130) - p.(2150) - p.(2180) + p.(2240) - p.(2270) \times (1-0,18)]$$

³⁹⁸ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07. 1999 № 996-IV. Відомості Верховної Ради України. Дата оновлення 19.07.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення 28.07.2022)

³⁹⁹ Проект Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=feb8ff4a-45ed-4b18-a273-2b79f3bd0dac&title=ProektSpilnogoNakazu> (дата звернення 28.07.2022)

(4.1)

де: E_{2020} (E_{2021}) – значення прибутків після оподаткування за 2020 рік (2021 рік);

$p.(2000)$ – значення рядка «Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)» Звіту про фінансові результати (Форма № 2) за відповідний рік (2020 або 2021);

$p.(2050)$ – значення рядка «Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)» Звіту про фінансові результати (Форма № 2) за відповідний рік (2020 або 2021);

$p.(2120)$ – значення рядка «Інші операційні доходи» Звіту про фінансові результати (Форма № 2) за відповідний рік (2020 або 2021);

$p.(2130)$ – значення рядка «Адміністративні витрати» Звіту про фінансові результати (Форма № 2) за відповідний рік (2020 або 2021);

$p.(2150)$ – значення рядка «Витрати на збут» Звіту про фінансові результати (Форма № 2) за відповідний рік (2020 або 2021);

$p.(2180)$ – значення рядка «Інші операційні витрати» Звіту про фінансові результати (Форма № 2) за відповідний рік (2020 або 2021);

$p.(2240)$ – значення рядка «Інші доходи» Звіту про фінансові результати (Форма № 2) за відповідний рік (2020 або 2021);

$p.(2270)$ – значення рядка «Інші витрати» Звіту про фінансові результати (Форма № 2) за відповідний рік (2020 або 2021);

$0,18$ – 18%, ставка податку на прибуток (2020 або 2021).

При дослідженні судовим експертом розміру прибутку малим підприємством, значення рядків «Адміністративні витрати» (2130), «Витрати на збут» (2150), «Інші доходи» (2240) та «Інші витрати» (2270) Звіту про фінансові результати (Форма № 2-м) окремо не враховують.

Значення прибутків для мікропідприємства після оподаткування E_{2020} , E_{2021} обраховують за даними Звіту про фінансові результати (ф.№2-мс) за відповідний рік із застосуванням такої формули:

$$E_{2020} (E_{2021}) = [p.(2000) - p.(2050) \times (1 - 0,18)] \quad (4.2)$$

де: $p.(2000)$ – значення рядка «Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)» за відповідний рік (2020 або 2021);

$p.(2050)$ – значення рядка «Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)» за відповідний рік (2020 або 2021);

$0,18$ – 18%, ставка податку на прибуток (2020 або 2021).

На підставі даних Податкової декларації платника єдиного податку – фізичної особи-підприємця за відповідний рік експертом

досліджуються дані про його прибуток із застосуванням такої формули:

$$E_{2020} (E_{2021}) = p.(08) \times K_{Prof} \times (1 - 0,18) \quad (4.3)$$

де: $p.(08)$ – значення рядка «Загальна сума доходу за звітний (податковий) період» за відповідний рік (2020 або 2021);

K_{Prof} – рівень рентабельності операційної діяльності малих підприємств (додаток 5);

$0,18$ – 18%, ставка податку на прибуток (2020 або 2021).

При проведенні дослідження, слід враховувати порядок визначення неотриманого прибутку, для базового періоду часу 1 рік, який би приносив актив протягом строку компаундування⁴⁰⁰ за умов, якби не відбулося збройної агресії відповідно до розділу IV Методики (табл. 4.6)

Таблиця 4.6.

Розрахунок неотриманого прибутку, для базового періоду часу 1 рік, який би приносив актив протягом строку компаундування за умов, якби не відбулося збройної агресії⁴⁰¹

Показник	Формула розрахунку	Значення
1) у випадку, якщо майно, на якому заснована діяльність підприємства, знищено повністю або до такого рівня, що операційна діяльність підприємства неможлива без повної заміни та відновлення пошкодженого та знищеного майна*		

⁴⁰⁰ ставка компаундування Y_{Comp} визначають як норму прибутку, що відбиває вартість грошей у часі та премію за ризик країни та відповідає обраній для проведення оцінки упущеної вигоди моделі грошового потоку.

⁴⁰¹ Проект Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=feb8ff4a-45ed-4b18-a273-2b79f3bd0dac&title=ProektSpilnogoNakazu> (дата звернення 28.07.2022)

<p>Неотриманий прибуток, що в подальшому необхідно компаундувати, для базового періоду часу 1 рік обраховують як середнє арифметичне</p>	$EL_{year} = \frac{\frac{E_{2020}}{ExR_{2020}} + \frac{E_{2021}}{ExR_{2021}}}{2}$	<p>EL_{year} – значення неотриманого прибутку для базового періоду часу 1 рік;</p> <p>E_{2020}, E_{2021} – прибуток підприємства за відповідний рік, діяльність якого заснована на вказаному майні, визначений за даними відповідного Звіту про фінансові результати;</p> <p>ExR_{2020} – усереднений за 2020 рік курс гривні щодо умовної грошової одиниці (для цієї Методики приймається на рівні 26,96 гривень за умовну грошову одиницю);</p> <p>ExR_{2021} – усереднений за 2021 рік курс гривні щодо умовної грошової одиниці (для цієї Методики приймається на рівні 27,29 гривень за умовну грошову одиницю)</p>
<p>2) у випадку, коли прибуток підприємства в 2020 або в 2021 році мав від’ємне значення (збитки)</p>		
<p>Неотриманий прибуток, для базового періоду часу 1 рік</p>	$EL_{year} = 0$	<p>EL_{year} – значення неотриманого прибутку для базового періоду часу 1 рік;</p>
<p>3) якщо підприємство було створене та розпочало операційну діяльність тільки в 2020 році, значення неотриманого прибутку для базового періоду часу 1 рік приймається на рівні 2021 року</p>		
<p>Неотриманий прибуток, для базового періоду часу 1 рік</p>	$EL_{year} = \frac{E_{2021}}{ExR_{2021}}$	<p>E_{2021} – прибуток підприємства за 2021 рік, діяльність якого заснована на вказаному майні, визначений за даними відповідного Звіту про фінансові результати;</p> <p>ExR_{2021} – усереднений за 2021 рік курс гривні щодо умовної грошової одиниці (для цієї Методики приймається на рівні 27,29 гривень за умовну грошову одиницю)</p>
<p>4) якщо майно було не знищене, а пошкоджене частково (зокрема, були знищені або пошкоджені окремі підрозділи ЄМК, в той час як інші підрозділи зберігають можливість здійснювати операційну діяльність), неотриманий прибуток, що в подальшому необхідно компаундувати, обраховують з урахуванням неотриманого прибутку саме від підрозділів, що втратили спроможність здійснювати операційну діяльність</p>		
<p>Неотриманий прибуток, для базового періоду часу 1 рік**</p>	$E_{2020} (E_{2021}) = [p.(2000) \times$	<p>де k_R – коефіцієнт, що відбиває обсяг зменшення чистого доходу від реалізації продукції за рахунок часткового пошкодження майна у</p>

	$k_R - p. (2050) \times k_C + p. (2120) \times k_{OR} - p. (2150) \times k_{SC} - p. (2180) \times k_{OC} \times (1-0,18)]$	<p>порівнянні з відповідним роком (2020 або 2021);</p> <p>k_C – коефіцієнт, що відбиває обсяг зменшення (або збільшення) собівартості реалізованої продукції за рахунок часткового пошкодження майна у порівнянні з відповідним роком (2020 або 2021);</p> <p>k_{OR} – коефіцієнт, що відбиває обсяг зменшення інших операційних доходів за рахунок часткового пошкодження майна у порівнянні з відповідним роком (2020 або 2021);</p> <p>k_{SC} – коефіцієнт, що відбиває обсяг зменшення витрат на збут за рахунок часткового пошкодження майна у порівнянні з відповідним роком (2020 або 2021);</p> <p>k_{OC} – коефіцієнт, що відбиває обсяг зменшення (або збільшення) інших операційних витрат за рахунок часткового пошкодження майна у порівнянні з відповідним роком (2020 або 2021)</p>
<p>5) Якщо підприємство складає звітність відповідно до П(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність» за Формою № 2-мс, значення прибутків після оподаткування E_{2020}, E_{2021} обраховують за даними Звіту про фінансові результати за відповідний рік із застосуванням такої формули</p>		
<p>Неотриманий прибуток, для базового періоду часу 1 рік</p>	$E_{2020} (E_{2021}) = E_{2020} (E_{2021}) = [p. (2000) \times k_R - p. (2050) \times k_C \times (1-0,18)]$	<p>де k_{R***} – коефіцієнт, що відбиває обсяг зменшення чистого доходу від реалізації продукції за рахунок часткового пошкодження майна у порівнянні з відповідним роком (2020 або 2021);</p> <p>k_C *** – коефіцієнт, що відбиває обсяг зменшення (або збільшення) собівартості реалізованої продукції за рахунок часткового пошкодження майна у порівнянні з відповідним роком (2020 або 2021)</p>

Примітки: * значення усередненого курсу умовної грошової одиниці засновані на середніх офіційних курсах гривні до долара США за 2020 та 2021 роки за даними НБУ;

** якщо підприємство складає звітність відповідно до П(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність» за Формою №2-м, значення рядку «Витрати на збут» (2150) окремо не враховують;

***значення вказаних коефіцієнтів отримують на підставі первинних даних обліку підприємства за кожний відповідний рік як відношення: зменшення (або збільшення) значень вказаних економічних показників (статей) внаслідок заподіяння реальних збитків відповідному майну, які й були причиною упущеної вигоди, до нескоригованого значення вказаного економічного показника

Методикою передбачено, що при проведенні судової експертизи упущеної вигоди, з метою врахування цін, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги або на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків, визначену вище ставку компаундування переводять із номінального вираження до реального з використанням моделі Фішера за формулою⁴⁰²:

$$Y_{Real\ Comp} = \frac{1 + Y_{Comp}}{1 + CPI_{USD}} - 1 \quad (4.4)$$

де: $Y_{Real\ Comp}$ – річна ставка компаундування в реальному виразі;
 CPI_{USD} – очікуваний довгостроковий індекс зміни споживчих цін в еквіваленті умовної грошової одиниці, обрахований за даними ЕІУ станом на 31 грудня 2021 року. Для цілей розрахунку, відповідно до вимог п. 5.10 Методики, приймається на рівні 2,21 %. Отже, значення річної ставки компаундування в реальному виразі з округленням до 0,1 % для подальших розрахунків складає 6,3 %.

Компаундування для визначення загального розміру упущеної вигоди здійснюють за формулою:

$$LP = EL \times \frac{(1 + Y_{MComp})^N - 1}{Y_{MComp}} \quad (4.5)$$

де: LP – розмір упущеної вигоди;
 N – кількість календарних місяців, що складають строк компаундування;

Y_{MComp} – ставка компаундування в перерахунку на місяць,
 Ставка компаундування в перерахунку на місяць, розраховується наступним чином⁴⁰³:

$$Y_{MComp} = \sqrt[12]{1 + Y_{Real\ Comp}} - 1 \quad (4.6)$$

⁴⁰² Проект Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=feb8ff4a-45ed-4b18-a273-2b79f3bd0dac&title=ProektSpilnogoNakazu> (дата звернення 31.07.2022)

⁴⁰³ Проект Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності

Після визначення розміру упущеної вигоди в еквіваленті умовної грошової одиниці її значення переводять в гривневий еквівалент за курсом НБУ на дату оцінки.

Отже, запропонований проектом Методики порядок визначення розміру упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності підприємствами можливий до запровадження в експертну практику.

4.3. Теоретико-методичні підходи до проведення судової експертизи з оподаткування митними платежами транзитних операцій в умовах порушення митного режиму

Тіньова економіка в Україні є однією з найбільших перешкод розвитку конкурентоспроможності країни, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграції в європейське співтовариство. Вона є відображенням активної криміналізації економічних процесів, високої корумпованості органів державної влади та низької правової і податкової культури юридичних та фізичних осіб.

Однією з причин наявності тіньової економіки в сфері зовнішньоекономічних операцій вважається високе податкове навантаження, що призводить до застосування різних схем ухилення від сплати митних платежів. Так, при митному оформленні імпорتنих операцій стягуються наступні податки:

- 1) ввізне (імпортне) мито, яке справляється відповідно до ст. 271-288 Митного кодексу України за ставками Митного тарифу України, затвердженого Законом України «Про Митний тариф України», чинними на день подання митної декларації, якщо інше не передбачено законом або міжнародними договорами України⁴⁰⁴;
- 2) акцизний податок, який справляється відповідно до розділу VI Податкового кодексу України з товарів та за ставками, визначеними у ст. 215 цього Кодексу, чинними на день подання митної декларації⁴⁰⁵;
- 3) податок на додану вартість, що сплачується відповідно до

⁴⁰⁴ Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення 31.07.2022)

⁴⁰⁵ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 31.07.2022)

підпункту «в» пункту 185.1 статті 185 розділу V Податкового кодексу України за ставкою, чинною на день подання митної декларації⁴⁰⁶.

За даними Державної митної служби України у 2020 податкове навантаження становило в середньому 27,0% від оподаткованих імпорتنих операцій, а за реімпортними операціям -20,0%. Однак, за окремими товарними групами, зокрема за нафтою та нафтопродуктами податкове навантаження значно більше та становило у 2020 році більше 47%⁴⁰⁷. При цьому Україна є державою, яка критично залежить від імпорту нафти та нафтопродуктів. Відповідно до даних Державної митної служби України у 2020 р. було імпортовано нафтопродуктів на суму 7,96 млрд. доларів США проти 3,27 млрд. дол. в 2016 р. Обсяг імпорتنих операцій з нафти та нафтопродуктів становив у 2020 майже 17 % від загального обсягу оподаткованого імпорту товарів – 45,82 млрд. дол⁴⁰⁸.

Доцільно зазначити, що у 2020 р. значне податкова навантаження (42%) було й на імпорт автотранспорту, обсяг оподаткованого імпорту яких становив 13,9 млрд. доларів США, а податкові надходження до бюджету склали 5,8 млрд. дол. Загальне податкове навантаження при імпорті сягає 29-32% з урахуванням того, що імпорт комерційного призначення супроводжуватиметься оподаткуванням ПДВ за ставками 20% або 7%, ввізним митом за ставками від 0% до 50% (при тому що середня ставка Митного тарифу складає 4,9%) та акцизним податком за умови податкового навантаження на рівні 9-14% від договірної (контрактної) вартості, що є не нижчою митної вартості⁴⁰⁹.

Високе податкове навантаження на окремі групи товарів призводить до використання учасниками зовнішньоекономічної діяльності різних схем ухилення від їх сплати митних платежів, однією із яких є порушення митних режимів, зокрема транзиту. Транзит – це митний режим, відповідно до якого товари та/або транспортні засоби комерційного призначення переміщуються під митним контролем між двома органами доходів і зборів України або в

⁴⁰⁶ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 31.07.2022)

⁴⁰⁷ Показники зовнішньої торгівлі України. Державна митна служба України. URL: <https://bi.customs.gov.ua/trade/#/turnover> (дата звернення 31.07.2022)

⁴⁰⁸ Показники зовнішньої торгівлі України. Державна митна служба України. URL: <https://bi.customs.gov.ua/trade/#/turnover> (дата звернення 31.07.2022)

⁴⁰⁹ Показники зовнішньої торгівлі України. Державна митна служба України. URL: <https://bi.customs.gov.ua/trade/#/turnover> (дата звернення 31.07.2022)

межах зони діяльності одного органу доходів і зборів без будь-якого використання цих товарів, без сплати митних платежів та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності⁴¹⁰.

За результатами аудиту, проведеного Рахунковою палатою, встановлено суттєву різницю в даних ДФС про кількість транзитних переміщень транспортних засобів і вантажів в Україну та з України. Зокрема, у Рішенні Рахункової палати від 09.07.2019 р. № 17-1 наведено, що «протягом 2017 року з України вивезено тільки 55,9 відс. загальної кількості транспортних засобів, що перетнули державний кордон України в митному режимі транзиту, а також 67,4 відс. вантажів, у 2018 році – 58,2 відс. та 71,8 відс., у січні – лютому 2019 року – 85,3 відс. та 73,2 відс. відповідно»⁴¹¹.

За даними експертів, внаслідок порушення митних правил щорічні обсяги контрабанди знаходяться в діапазоні 226-320 млрд. грн., з відповідними втратами бюджету від 68 до 96 млрд. грн.⁴¹².

Згідно зі Звітами судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 р. в їх провадженні знаходилось 7165 справ про порушення митних правил⁴¹³.

У випадках, коли для дослідження питань, пов'язаних із ухиленням від сплати митних платежів внаслідок порушення митних режимів, в тому числі й транзиту, необхідні спеціальні знання, залучаються судові експерти-економісти. Належним чином оформлені результати експертизи виступатимуть одним із джерел доказів за справою про порушення митних режимів.

Зауважимо, що спеціальні знання – це знання, які не є загальновідомими, не мають масового поширення і якими володіє обмежене коло фахівців⁴¹⁴. У науковій літературі спеціальні знання визначаються як результат оволодіння певним рівнем знань і навичок діяльності в певній професії та спеціальності, тобто

⁴¹⁰ Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення 31.07.2022)

⁴¹¹ Про розгляд Звіту про результати аудиту ефективності планування та результативності контролю за повнотою нарахування і своєчасністю надходжень єдиного збору, який справляється у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України: Рішення РП від 9 липня 2019 року № 17-1. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/17-1_2019/R_RP_17-1_2019.pdf (дата звернення 31.07.2022)

⁴¹² Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: нові виклики. Київ. 2020. URL: https://case-ukraine.com.ua/content/uploads/2020/09/CASE_Tax-avoidance.pdf (дата звернення 31.07.2022)

⁴¹³ Звіти судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 р. Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення 31.07.2022)

⁴¹⁴ Експертизи у судочинстві України : Науково-практ. посібник / За заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. К.: Юрінком Інтер, 2015. с. 504.

спеціальні знання здобуваються шляхом освіти і практичної діяльності⁴¹⁵. Отже, для дослідження питань, пов'язаних із ухиленням від сплати митних платежів внаслідок порушення митних режимів, експерт повинен мати відповідні спеціальні знання для виконання своїх процесуальних і пізнавальних функцій.

У оволодінні екпертом певним рівнем знань щодо оподаткування транзитних операцій, в тому числі й здійснених при порушенні цього митного режиму, суттєву роль відіграє наявність методики проведення судової експертизи з оподаткування митними платежами транзитних операцій в умовах порушення митного режиму. Однак в реєстрі методик судових експертиз вона відсутня. Разом з тим, експертна практика за останні роки свідчить про збільшення кількості матеріалів кримінального провадження із ухилення від сплати митних платежів внаслідок порушення митного режиму за транзитними операціями, що й обумовлює необхідність розробки науково-методичних підходів до проведення судових експертиз.

Підставою для проведення експертизи з питань оподаткування митними платежами зовнішньоекономічних операцій у разі порушення транзитного режиму, відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з екпертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом⁴¹⁶.

Доцільно зазначити, що судова експертиза призначається лише у разі дійсної потреби у спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, що входять до предмета доказування, тобто тоді, коли висновок експерта не може замінити інші засоби доказування. Якщо наявні у справі докази є суперечливими, їх оцінку в разі потреби може бути здійснено судом з призначенням судової економічної експертизи. Так, експертним завданням може стати визначення документальної обґрунтованості наведеної в митній декларації суми умовно нарахованих митних платежів, що підлягають до сплати в бюджет, у разі порушення особами, що пов'язані з митними процедурами та взятими на себе зобов'язань

⁴¹⁵ Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22-34

⁴¹⁶ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/> (дата звернення 31.07.2022)

щодо обов'язкової доставки товару до митниці призначення без зміни його кількості, найменування, на умовах і в строк, що встановлюється митним органом відправлення, з додержанням установленого порядку перевезення товарів між митними органами на території України, в умовах митного режиму транзиту. При цьому експертом-економістом не досліджуються самі господарські операції, цих осіб, тому що це виходе поза межі його спеціальних знань, а досліджується лише їх відображення у первинних документах та в бухгалтерському обліку підприємства, організації, установи, що здійснюють зовнішньоекономічні операції в митному режимі транзиту (далі – суб'єктів митного режиму транзиту).

Експертне завдання, як категорійне поняття, посідає важливе місце у загальній теорії судової експертизи. І тому, розглядаючи поняття завдань через призму теорії судових експертиз, слід зауважити, що «мета завдання» є вимогою, яка формулюється в питанні, що ставиться на вирішення експерта; «умовами вирішення» завдання є надані експерту об'єкти, матеріали й вихідні дані, а «правилами перетворення» виступають розроблені для цього виду завдань методи та методики⁴¹⁷.

При вирішені питань, пов'язаних із документальним підтвердженням факту несплати до бюджету, сум умовно нарахованих митних платежів в митних деклараціях (ТР 80, ТР 81, ТР 82) суб'єктами митного режиму транзиту, у разі порушення ними митного режиму транзиту, важливе значення має те, чи дійсно відбулась операція, з вивезення транзитного товару за межі митної території України, чи має місце недопоставки транзитного вантажу до митниці призначення.

Разом з тим, встановлення самого факту порушення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності митного режиму транзиту не належить до компетенції судового експерта-економіста, а тому експертом підтверджується лише сума митних платежів, інформація про які наведено в графі 47 «Нарахування платежів» митних декларацій, які використовуються для декларування транзитних вантажів, яка підлягає до сплати в бюджет, при умові наявності в матеріалах наданих на дослідження відповідного документального підтвердженого факту відсутності операції із вивезення транзитного товару за межі митної території України, або недопоставки

⁴¹⁷ Щербаковський М.Г. Інформація як підстава диференціації предмета та об'єктів судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 139-146.

транзитного вантажу до митниці призначення (протокол про порушення митних правил, відповідної форми та з наявністю обов'язкових реквізитів передбачених ст. 494 Митного кодексу⁴¹⁸, акт про невідповідність транзитних товарів відомостям, зазначеним у документах, необхідних для здійснення їх митного контролю або комерційний акт⁴¹⁹, чи акт про настання гарантійного випадку⁴²⁰ або рішень суду щодо фіктивності (безтоварності) зовнішньоекономічної операції в митному режимі транзиту.

Головними завданнями дослідження документальної обґрунтованості оподаткування митними платежами зовнішньоекономічних операцій у разі порушення митного режиму транзит є визначення:

- документальної обґрунтованості недопоставки транзитних товарів чи транспортних засобів комерційного призначення до митниці призначення, по митним деклараціям №_____ від____, в строки передбачені митним законодавством, з умовним звільненням від оподаткування митними платежами;

- документальної обґрунтованості розміру митних платежів по транзитним операціям по митним деклараціям №_____ від____, в разі порушення митного режиму транзиту, з умовним звільненням від оподаткування митними платежами;

- документальної обґрунтованості суми митного боргу по транзитним операціям в разі порушення митного режиму спільного транзиту, з умовним звільненням від оподаткування митними платежами;

- документальної обґрунтованості розміру митних платежів при умов відсутності зовнішньоекономічних операцій з транзиту товарів (транспортних засобів комерційного призначення) по митним деклараціям №_____ від____, з умовним звільненням від оподаткування митними платежами.

⁴¹⁸ Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення 03.08.2022)

⁴¹⁹ Порядок виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень, затвердженого наказом МФУ від 09.10.2012 № 1066 Відомості Верховної Ради України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2120-12#Text> (дата звернення 03.08.2022)

⁴²⁰ Про затвердження Порядку виконання митних формальностей при застосуванні режиму спільного транзиту з використанням електронної транзитної системи та Порядку допущення транспортних засобів та контейнерів до перевезення товарів під митними пломбами в режимі спільного транзиту: затв. наказом Міністерства фінансів України від 12.02.2021 № 86. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-21#Text> (дата звернення 03.08.2022)

Зокрема, на вирішення експерта-економіста може бути поставлено питання, щодо:

- чи підтверджуються нормативно та документально розмір сплачених незалежним фінансовим посередником командним товариством «А» (код за ЄДРПОУ) митних платежів у сумі _____ грн. до Державного бюджету України, при умові недопоставки транзитного товару по митним деклараціям № _____ від _____ у сумі ----- грн., у тому числі: ввізного мита _____ грн., податку на додану вартість у сумі -----грн на підставі Вимоги про сплату митних платежів № _____ від _____, згідно з Актом про настання гарантійного випадку № _____ від _____?

- нормативного та документального підтвердження висновків Акту перевірки № _____ від _____, щодо сум митних платежів в розмірі _____ грн., які не надійшли до державного бюджету України, із урахуванням рішення Окружного адміністративного суду м. _____ по справі № _____ щодо відсутності господарських операцій по митним деклараціям № _____ № _____ № _____, за період з _____ по _____ з умовним звільненням від оподаткування митними платежами;

- чи підтверджуються нормативно та документально розмір митних платежів перевізником ТОВ «-----» по митній декларації №----- від----- згідно з даними Вимоги про сплату митних платежів № _____ від _____, у разі порушення строків доставки транзитного товару до митниці призначення?

Для вирішення завдання та надання обґрунтованого, об'єктивного висновку судового експерта-економіста важливим є інформаційне забезпечення призначеної експертизи щодо оподаткування митними платежами транзитних операцій, в наслідок порушення митного режиму транзит.

Однією з складових інформаційного забезпечення призначеної судової експертизи є нормативно-правове обґрунтування завдань, що ставиться на вирішення експерта-економіста. Правове регулювання транзиту в Україні здійснюється міжнародними нормативно-правовими актами, зокрема, Міжнародною конвенцією про спрощення і гармонізацію митних процедур (Киотською конвенцією), Конвенцією про спрощення формальностей у торгівлі товарами, Женевською Конвенцією про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів (КДПВ), Митною Конвенцією про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП

(Конвенція МДП), Конвенцією про процедуру спільного транзиту тощо.

Структуру національних нормативно-правових актів, що регулюють функціонування митного режиму «транзит», становлять Митний кодекс України, Закон України «Про транзит вантажів», Закон України «Про режим спільного транзиту та запровадження національної електронної транзитної системи», постанови Кабінету Міністрів України та низка нормативних актів.

Другою складовою інформаційного забезпечення є *фактографічна інформація*, яка являє собою сукупність даних економічного характеру про господарську операцію, що відображена в первинних документах, облікових та звітних документах суб'єкта митного режиму.

Саме носії інформації про дані економічного характеру, а не самий факт здійснення господарської операції та є об'єктом дослідження судовим експерта-економіста. Зокрема, при здійсненні перевезення вантажів і транспортних засобів комерційного призначення в митному режимі транзит, *об'єктом дослідження є наступні документи:*

- *митні декларації* (звичайна (заповнюється в звичайному режимі), тимчасова, періодична, попередня, додаткова декларації в паперовому вигляді, митні декларації окремого типу) або документи, які відповідно до ст. 94 Митного кодексу використовується замість митної декларації;

- документи, що містять відомості про найменування, характеристики, обсяг (кількість) товарів в основних (маса бруто та маса нетто в кілограмах) та додаткових одиницях виміру, опис окремих вантажних місць, упаковки або тари з товарами, відповідно до вимог ст. 335 Митного кодексу України;

- *транспортні (перевізні) документи* залежно від виду транспорту (міжнародна товаротransпортна накладна, морський коносамент, авіаційна вантажна накладна, залізнична накладна тощо);

- *документи, що підтверджують засоби забезпечення сплати митних платежів* (фінансові гарантії (індивідуальні у формі грошової застави або гарантійного документу);

- багаторазова в формі гарантійного документу; генеральна гарантія у формі гарантійного документу); книжки МДП; книжки (карнету) А.Т.А.);

- *комерційні документи на товари (рахунок-фактуру (інвойс) або інший документ, який визначає вартість товару;*
- *виписки банку та інші розрахункові документи;*
- *облікові реєстри суб'єктів митного режиму транзит;*
- *та інші.*

Інформаційним забезпеченням призначеної експертизи щодо оподаткування митними платежами транзитних операцій, в наслідок порушення митного режиму транзит є також інші документи, що використовуються експертами-економістами як джерела інформації для більш чіткого розуміння позицій сторін і обставин справи, а саме:

- акти перевірок уповноваженого органу, які є носієм доказової інформації про виявлені порушення вимог митного та податкового, та іншого законодавства суб'єктами господарювання, згідно з вимогами Митного та Податкового кодексів України;

- протокол про порушення митних правил інформація (дата, номер, стаття та короткий зміст правопорушення), складений відповідно до вимог п. 1.8 Порядку виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень, затвердженого наказом МФУ від 09.10.2012 р. № 1066;

- акт про невідповідність транзитних товарів відомостям, зазначеним у документах, необхідних для здійснення їх митного контролю, про пошкодження товарів, їх упаковки чи маркування або про їх втрату або комерційний акт, складений відповідно до міжнародних договорів, згідно з вимогами п. 2.3 Порядку виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень;

- документи, що підтверджують факт аварії чи дії обставин непереборної сили, видані компетентними органами (установами) та засвідчені в установленому порядку;

- повідомлення-запит на отримання інформації від суб'єкта режиму щодо обставин недоставки товарів у формі відповідно до п.2.6 р.7 Порядку виконання митних формальностей при застосуванні режиму спільного транзиту з використанням електронної транзитної системи та Порядку допущення транспортних засобів та контейнерів до перевезення товарів під митними пломбами в режимі спільного транзиту⁴²¹;

⁴²¹ Про затвердження Порядку виконання митних формальностей при застосуванні режиму спільного транзиту з використанням електронної транзитної системи та Порядку допущення транспортних засобів та контейнерів до перевезення товарів під митними пломбами в режимі спільного транзиту: затв. наказом Міністерства фінансів України від 12.02.2021 № 86. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-21#Text>

- акт про настання гарантійного випадку за формою згідно з додатком 6 до Порядку виконання митних формальностей при застосуванні режиму спільного транзиту з використанням електронної транзитної системи та Порядку допущення транспортних засобів та контейнерів до перевезення товарів під митними пломбами в режимі спільного транзиту;
- вимога про сплату митного боргу за формою згідно з додатком 7 до Порядку виконання митних формальностей при застосуванні режиму спільного транзиту з використанням електронної транзитної системи та Порядку допущення транспортних засобів та контейнерів до перевезення товарів під митними пломбами в режимі спільного транзиту;
- розрахунок суми митних платежів та пені (за наявності) за формою згідно з додатком 8 до Порядку виконання митних формальностей при застосуванні режиму спільного транзиту з використанням електронної транзитної системи та Порядку допущення транспортних засобів та контейнерів до перевезення товарів під митними пломбами в режимі спільного транзиту;
- претензія держателю книжки МДП та Розрахунок суми претензії держателю книжки МДП №, відповідно Порядку реалізації положень Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенції МДП) 1975 року (пункт 2 розділу XII)⁴²²;
- зовнішньоекономічний договір (контракт) або документ, який його замінює, та додатки до нього у разі їх наявності;
- договір на транспортні перевезення з автотранспортним підприємством, або договір на транспортно-експедиційні послуги з Експедитором / Виконавцем;
- угода про фінансову гарантію укладену фінансовим посередником та митним органом⁴²³;
- Реєстр номерів транспортних засобів та товарно-транспортних документів, відповідно до вимог п. 5.1 Порядку

⁴²² Про затвердження Порядку реалізації положень Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенції МДП) 1975 року та Інструкції про заповнення книжки МДП: затв. наказом Міністерства фінансів України від 20.11.2017 № 953 Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-17#Text>

⁴²³ Про затвердження примірною зразка Генеральної угоди про надання фінансових гарантій митним органам щодо обов'язкової доставки товарів в митниці призначення: затв. наказом Державної митної служби України від 24.11.2008 № 1299. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/МК081453> (дата звернення 05.08.2022)

виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень⁴²⁴;

- судові рішення;
- висновки експертів інших спеціальностей, наприклад, товарознавчої експертизи;
- та інші документи.

Доцільно зазначити, що об'єм документів (даних), які подаються на дослідження, та інших джерел інформації визначається конкретними обставинами кримінальної або цивільної справи і тими питаннями, які поставлені перед експертом органами слідства або суду.

Дослідження об'єктів експертизи щодо нормативного та документального підтвердження висновків Актів перевірки № _____ від _____, щодо сум митних платежів в розмірі _____ грн., які не надійшли до державного бюджету України, в наслідок відсутності господарських операцій по митним деклараціям ТР 81, за період з _____ по _____, із урахуванням рішення Окружного адміністративного суду м. _____ по справі № _____ здійснюється із використанням відповідних методів.

Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта.

Методом судово - економічної експертизи є сукупність способів і прийомів, які застосовуються експертом при дослідженні об'єктів експертизи (первинних документів, зведених документів обліку та інших матеріалів справи, наданих йому на дослідження слідчим або судом, адвокатом) для встановлення фактичних обставин кримінальної чи цивільної справи в контексті діяльності господарюючого суб'єкта.

Методам, що застосовуються в експертній практиці, присвячена методика «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз» за реєстраційним кодом 11.0.08, якою передбачено застосування і методу моделювання.

Доцільно зауважити, що кожен метод, використовуваний під час провадження судової експертизи, має свої особливості та специфіку, зумовлені експертним завданнями і метою конкретної експертизи. Так, зокрема при проведенні економічної експертизи щодо

⁴²⁴ Про затвердження Порядку митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень: затв. Наказ Міністерства фінансів України від 09.10.2012 № 1066. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2120-12#Text> (дата звернення 05.08.2022)

оподаткування митними платежами транзитних операцій в разі порушення митного режиму транзит, застосовуються загальнонаукові і власні (специфічні, спеціальні) методи.

Розглянемо на прикладі використання загальнонаукових методів (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, індукція, дедукція, моделювання, формалізація, структурно-функціональний тощо) при дослідженні питання щодо оподаткування митними платежами транзитних операцій в наслідок порушення митного режиму транзит з точки зору судово-економічної експертизи. Так, наприклад, аналіз, як загальнонауковий метод дослідження застосовується експертом на різних етапах проведення судової економічної експертизи. Зокрема, для визначення інформаційного забезпечення призначеної судової експертизи, експерт аналізує склад і зміст наданих на дослідження документів, з урахування мети завдання, умов вирішення завдання та обставин справи. У разі не повноти наданих на дослідження документів, експерт реалізує своє право на подання клопотання про надання додаткових документів, необхідних для виконання експертного завдання.

На етапі проведення дослідження документального підтвердження факту недоставки транзитних товарів до митного органу призначення або їх втрати, застосовується метод порівняльного аналізу економічних показників наведених у графі 5 «Всього товарів» митної декларації, в якій зазначається загальна кількість задекларованих у МД товарів, графі 31 МД та графі 6 «Всього місць» МД, в якій зазначається загальна кількість вантажних місць задекларованих у митній декларації товарів та економічних показників Акту про невідповідність транзитних товарів відомостям, зазначеним у документах, необхідних для здійснення їх митного контролю, про пошкодження товарів, їх упаковки чи маркування або про їх втрату, форма якого затверджена наказом Міністерства фінансів України або економічних показників комерційного акту, складений відповідно до міжнародних договорів, згідно з вимогами п. 2.3 Порядку виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень⁴²⁵.

Встановлення розбіжностей між вищенаведеними даними надає можливість експерту-економісту дослідити обсяги недопоставки

⁴²⁵ Про затвердження Порядку митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень: затв. Наказ Міністерства фінансів України від 09.10.2012 № 1066. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2120-12#Text> (дата звернення 05.08.2022)

транзитних товарів та розмір митних платежів, що підлягали до сплати в бюджет та співставити їх з даними наведеними в Акті перевірки уповноваженого органу та в Акті про невідповідність товарів відомостям, зазначеним у документах, необхідних для здійснення їх митного контролю, про пошкодження товарів, їх упаковки чи маркування або про їх втрату або в Розрахунку суми митних платежів та пені (за наявності).

При проведенні судової економічної експертизи щодо оподаткування митними платежами транзитних операцій в разі порушення митного режиму транзит, метод синтезу доцільно пов'язувати з аналізом, оскільки це дозволяє об'єднати об'єкти, що були розчленовані при аналізі та встановити їх взаємозв'язок (встановлення взаємозв'язку між загальною вартістю недопоставлених транзитних товарів до митниці призначення з сумою митних платежів, що підлягають до сплати в бюджет). При цьому важливим для дослідження є застосування експертам методу індукції, якій використовується при встановленні розміру митних платежів за фактом порушення строків доставки транзитного вантажу до митниці призначення.

Метод дедукції використовується експерт-економістом у разі дослідження розміру митних платежів в наслідок порушення митного режиму транзиту при розподілі загального розміру несплачених до бюджету митних платежів між відповідальними особами, за періодами виникнення.

Для раціональної організації роботи експерт-економіст складає алгоритм (модель) проведення дослідження, використовуючи метод моделювання. Основу моделювання складає аналогія, що полягає у виявленню подібних ознак з іншими об'єктами дослідження.

Методи *абстрагування та конкретизації* використовуються при вивченні змісту актів перевірки уповноваженого органу, або в розрахунку суми митних платежів та пені (за наявності), протоколів допиту, які містить значний об'єм інформації щодо порушення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності митного режиму транзиту.

Загальнонауковий метод *узагальнення* використовується експертом економістом при складанні висновку по результатам дослідження розміру митних платежів, які підлягають до сплати в

бюджет, в наслідок порушення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності митного режиму транзиту.

Крім загальнонаукових методів, при проведенні судово-економічної експертизи використовує ще власні (специфічні, спеціальні) методи. Щодо специфічних методів, то їх доцільно поділяти на дві групи: розрахунково-аналітичні – методи економічного аналізу, статистики та ін., що дають можливість здійснювати різноманітні розрахунки та документальні методи перевірки – що застосовуються при дослідженні й аналізі документів.

Одним із основних методів при проведенні судово-економічної експертизи дослідження розміру митних платежів, які підлягають до сплати в бюджет, унаслідок порушення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності митного режиму транзиту є метод документальної перевірки та розрахунково-аналітичні методи (методи економічного аналізу, економічно-математичні, статистичні тощо).

Доречно виділити наступні прийоми документальної перевірки: формальної, логічної і арифметичної перевірка документів, що надавались для митного оформлення транзитного вантажу та транспорту комерційного призначення; нормативно-правової перевірки документів, що надавались в митницю відправлення та митницю призначення; зустрічна перевірка, тощо, які застосовуються при проведенні судово-економічної експертизи.

Алгоритм проведення економічної експертизи з питань оподаткування митними платежами зовнішньоекономічних операцій в умовах порушення митного режиму транзит - це точний і зрозумілий опис послідовності дій над наданими на дослідження об'єктами, що дозволяє експерту-економісту скласти висновок по результатам проведеного експертом дослідження, який повинен відповідати критеріям: належності, допустимості, достовірності та мати взаємозв'язок з іншими доказами в кримінальному провадженні.

Проведення економічної експертизи з питань оподаткування митними платежами зовнішньоекономічних операцій в умовах порушення митного режиму транзит включає декілька етапів:

- 1) підготовчо-організаційний етап, на цьому етапі здійснюється вивчення експертом обставин справи; ознайомлення експерта з поставленим перед ним завданням; вивчення наданих на експертизу документів; підготовка та надання клопотання щодо надання

документів необхідних для забезпечення повноти; розробка методики проведення та плану-графіку виконання експертного дослідження;

2) дослідний етап включає: підбір необхідних нормативних та законодавчих актів, чинних у період здійснення досліджуваних операцій; процес дослідження наданих документів відповідно до застосованих методів та обраних методик (за їх наявності);

3) етап узагальнення результатів експертизи – це узагальнення результатів судово-економічної експертизи шляхом складання експертного висновку; передача висновку та матеріалів справи суб'єктам, що призначили судово- економічну експертизу.

Доречно зауважити, що на думку науковців, висновок експерта містить синтезовану в межах компетенції та компетентності експерта й визначеного суб'єктом звернення предмету дослідження інформацію, що була отримана за допомогою спеціальних наукових методів і знань безпосередньо під час проведення самого дослідження та з наданих експерту процесуальних джерел доказів⁴²⁶.

Оскільки підготовчо-організацій етап є загальновідомий експертам-експертам то доречним є більш детально розглянути дослідницькій етап судової експертизи з питань оподаткування митними платежами зовнішньоекономічні операції у разі порушення митного режиму.

При проведенні судової експертизи з питань оподаткування митними платежами зовнішньоекономічні операції у разі порушення митного режиму транзиту застосовують нормативно-правові акти, якими регламентовано митні процедури та митне оформлення транзитних товарів⁴²⁷.

⁴²⁶ Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/2/46.pdf>

⁴²⁷ Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI із змінами та доповненнями; Закон України від 20.10.1999 № 1172-XIV «Про транзит вантажів» зі змінами та доповненнями; Закон України від 12.09.2019 № 78-IX «Про режим спільного транзиту та запровадження національної електронної транзитної системи»; Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 № 619 «Деякі питання діяльності незалежних фінансових посередників»; Наказ Міністерства фінансів України від 12.02.2021 №86 «Про затвердження Порядку виконання митних формальностей при застосуванні режиму спільного транзиту з використанням електронної транзитної системи та Порядку допущення транспортних засобів та контейнерів до перевезення товарів під митними пломбами в режимі спільного транзиту»; Положення про митні декларації, постанова КМУ від 21.05.2012 р. № 450; Класифікатор типів декларацій, наказ Міністерство фінансів України від 20.09.2012 р. № 1011 із змінами та доповненнями; Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 681 «Деякі питання, пов'язані із застосуванням митних декларацій окремих типів»; Наказ Міністерства фінансів України від 30.05.2012 №651 «Про затвердження Порядку заповнення митних декларацій на бланку єдиного адміністративного документа»; Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 № 461 «Про затвердження Переліку товарів, ввезення яких на митну територію України та/або переміщення територією України прохідним та внутрішнім транзитом здійснюється за умови обов'язкового надання митним органам забезпечення сплати митних платежів» із змінами та доповненнями; Наказ Міністерства фінансів України від 15.03.2018 № 364 «Про затвердження форми акта про невідповідність товарів відомостям, зазначеним у

У процесі експертного дослідження оподаткування митними платежами зовнішньоекономічної операції з транзитом товарів через митну територію України, у разі порушення митного режиму транзит у вигляді недопоставки товарів, з порушення строків поставки транзитних вантажів чи транспорту комерційного призначення необхідно дослідити в наступному порядку:

1) вивчення документів контролю за переміщенням товарів, у митному режимі транзит, що містять відомості, які дають змогу класифікувати задекларовані товари, визначити їх кількість (в основних чи додаткових одиницях виміру) та базу оподаткування митними платежами та суми умовно нарахованих митних платежів, а саме: митна декларація, (документ, використовується замість митної декларації), подана митниці відправлення на паперовому носії або в формі електронного документа з відмітками митниці відправлення. У додатку 2 наведена обов'язкові реквізити митної декларації та пояснення щодо їх змісту; або попередня митна декларація на паперовому носії, у разі її застосування, відповідно до вимог нормативно-правових актів або завірених витяг з електронної копії попередньої митної декларації або електронної попередньої митної декларації, з відмітками митниці відправлення. При ввезенні на митну територію України підакцизних товарів подання попередньої митної декларації, доставка та пред'явлення цих товарів митниці ДФС, якою оформлено таку попередню митну декларацію, є обов'язковими; додаткова декларація, з обов'язковими відмітками у графі 40 номера та дати попередньої митної декларації, в інших випадках номер документів контролю за переміщенням товарів у графі 44 відповідної митної декларації за особистим підписом працівника митниці відправлення та відбитком штампа ПМК; товаросупровідні (товаротранспортні) документи, рахунку-фактури (інвойсу) або іншого документа, що вказує вартість транзитного товару, з відмітками митниці відправлення із зазначенням дати та часу надходження товарів, транспортних засобів комерційного призначення за особистим підписом та відбитком штампа ПМК. У разі перевезення товарів залізничним транспортом строк транзитного перевезення встановлюється на підставі календарного штемпеля залізничної станції відправлення (прикордонної передавальної), проставленого у перевізних документах та/або ДКПТ, починаючи з

документах, необхідних для здійснення їх митного контролю, про пошкодження товарів, їх упаковки чи маркування або про їх втрату»

24 години дати прийняття цією станцією товару до перевезення; реєстр номерів транспортних засобів та товарно-транспортних документів, відповідно до вимог п. 5.1 Порядку виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень та відображених у графі 26 Митної декларації; договори із перевізником про перевезення транзитного вантажу, інформація про які наведена у графі 44 митної декларації, під кодом 4301 «Договір (контракт) про перевезення», відповідно до Класифікатора документів, сертифікатів, дозволів та додаткової інформації, затвердженого наказом Міністерства фінансів України;

2) дослідження форми та виду фінансової гарантії, інформація про які наведена у графі 44 митної декларації, під кодом 9303 «Фінансова гарантія у вигляді документа незалежного фінансового посередника», або кодом 9304 «Фінансова гарантія у вигляді електронного документа незалежного фінансового посередника», або за кодом 9305 «Фінансова гарантія у вигляді грошової застави», або за кодом 9306 «Фінансова гарантія у вигляді документа банківської установи», або за кодом 9307 «Фінансова гарантія у вигляді електронного документа банківської установи») як способу забезпечення сплати митних платежів по зовнішньоекономічній операції з прохідного транзиту товарів через митну територію України, відповідно умов Угоди про надання фінансових гарантій митним органам;

3) вивчення умов Угоди про надання фінансових гарантій митним органам щодо обов'язкової доставки товарів в митниці призначення, укладання яких між центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, та гарантом, у якому зазначається обов'язок гаранта безумовно сплатити суму митних платежів у разі невиконання відповідними особами зобов'язань перед митними органами⁴²⁸;

4) ознайомитись із інформацією, яка наведена в Протоколі про порушення митних правил інформація (дата, номер, стаття та короткий зміст правопорушення);

5) дослідити економічні показники наведені в Акті про невідповідність транзитних товарів відомостям, зазначеним у

⁴²⁸ Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення 03.08.2022); Про затвердження примірною зразка Генеральної угоди про надання фінансових гарантій митним органам щодо обов'язкової доставки товарів в митниці призначення: затв. наказом Державної митної служби України від 24.11.2008 № 1299. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MK081453> (дата звернення 05.08.2022)

документах, необхідних для здійснення їх митного контролю, про пошкодження товарів, їх упаковки чи маркування або про їх втрату або комерційний акт, складений відповідно до міжнародних договорів, згідно з вимогами п. 2.3 Порядку виконання митних формальностей при здійсненні транзитних переміщень;

б) дослідити економічні показники, наведені у Вимозі щодо сплати митних платежів, яка направлена гарантові, що видав гарантію у вигляді документа;

7) вивченням, у разі наявності в матеріалах справи, інших документів які прямо чи побічно можуть впливати на категоричність результатів експертних досліджень. До таких документів можна віднести повідомлення перевізника щодо зміни митного режиму, або документи, що підтверджують факт аварії чи дії обставин непереборної сили, видані компетентними органами (установами) та засвідчені в установленому порядку.

За результатами проведеного дослідження вищенаведених документів експертом-економістом із застосуванням прийомів узагальнення, оцінювання результатів експертизи, готується висновок, визнається джерелом доказів у справі. Говорячи словами Ганса Гросса «немає сумніву, що найважливішим допоміжним засобом, яким може користуватися слідчий, є досвідчені особи, висновок яких нерідко здійснює вирішальний вплив на справу, що розслідується»⁴²⁹.

4.4. Судово-психологічна експертиза за позовами про відшкодування моральної школи

Відшкодування моральної шкоди в сучасному українському законодавстві стало традиційним способом захисту прав громадян. Відповідно до статті 23 Цивільного кодексу України, моральна шкода може полягати, зокрема, у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації; моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я; у порушенні права, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом та ін.

Втрати немайнового характеру юридичної особи полягають у приниженні ділової репутації, посяганні на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, в розголошенні комерційної таємниці, а також у вчиненні дій, спрямованих на зниження престижу

⁴²⁹ Грос Г. Руководство для следователей как система криминалистики. Спб, 1908. XXVII. 1040 с.

чи підрив довіри до її діяльності⁴³⁰. Отже, на сьогодні правовий інститут відшкодування моральної шкоди є комплексним, оскільки стосується захисту усіх природних прав людини⁴³¹.

Особливо актуальними питання відшкодування моральної шкоди постають у світлі моральних страждань, які під час війни зазнають мешканці українських територій від злочинів, що вчиняються Російською Федерацією в Україні.

24 лютого більшість громадян України прокинулася не від дзвінків будильників, а від вибухів снарядів, які зруйнували їх життя. У певних містах ці вибухи не припиняються з першого дня війни. Буває дуже гаряче (сотні вибухів), а коли їх меншає, то люди навіть заспокоюються та починають сподіватися, що це закінчення активної фази бойових дій, однак потім все розпочинається знову і знову. Мільйони людей покинули свої домівки, знищено величезну кількість будинків житлового фонду, промислові та адміністративні будівлі, інші об'єкти інфраструктури. Велика кількість мешканців міст і сіл втратила своє житло, є ті, хто проживає в регіонах, які постійно під артобстрілами й кожного дня гинуть люди: діти, жінки, люди похилого віку, – мирне населення. У такому пеклі живе моя Батьківщина, але українці із честю утримують оборону, і ми всі віримо в перемогу. За всі ці страждання ворог має нести кримінальну відповідальність та відшкодувати відповідно до закону матеріальну шкоду, спричинену державі, фізичним та юридичним особам, а також шкоду немайнового характеру (моральну шкоду).

Водночас вирішення питання щодо визначення розміру відшкодування завданої моральної шкоди є досить складним, оскільки правове поняття «моральна шкода» є оціночним, яке в кожному конкретному випадку судового розгляду трактується індивідуально, а розмір її відшкодування апріорі не може збігатися з завданими стражданнями, яких зазнала особа⁴³². До того ж,

⁴³⁰ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (дата звернення 09.08.2022)

⁴³¹ Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30 травня 1997 р. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>. (дата звернення 09.08.2022)

⁴³² Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30 травня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>; Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного суду України № 4 від 31 березня 1995 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного суду України від 27 лютого 2009 року № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text; Відшкодування моральної шкоди: Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/vidshkoduvannya-moralnoi-shkodi> (дата звернення 10.08.2022)

неможливо надати вичерпний опис оціночного поняття «моральна шкода», тому в статті 23 Цивільного кодексу України вказується лише на універсальні, визначальні, родові риси, які є характерними для цього поняття загалом, вичерпують його зміст у кожному конкретному випадку, та підлягають доказуванню⁴³³.

Статтями 23, 1167, 1168, 1176, 1177 Цивільного кодексу України, статтею 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди», статтями 127-130, 242 Кримінального кодексу України та ін.), а також Постановами Пленуму Верховного Суду України передбачено, що вирішення питання про відшкодування моральної шкоди, завданої громадянину, потребує доведення факту спричинення особі моральних страждань, яких вона зазнала за певних юридично релевантних обставин⁴³⁴.

Одним із вагомих засобів доказування факту спричинення особі моральних страждань є висновок експерта за результатами проведення судово-психологічної експертизи за цивільними позовами про відшкодування моральної шкоди.

За допомогою спеціальних знань експерта-психолога встановлюються психотравмуючі фактори та механізми їх дії в межах юридично значимої ситуації, їх причинно-наслідковий зв'язок із переживаннями позивачем моральних страждань, визначаються характер, інтенсивність і пролонгованість у часі цих страждань, негативні наслідки для соціального функціонування позивача як особистості.

У межах проведення судово-психологічного дослідження також визначається орієнтовний розмір компенсації моральної шкоди, який формалізується у математичних значеннях з урахуванням виключно психологічно значимих параметрів юридично релевантної ситуації і критеріїв (ознак), що характеризують моральні страждання особи. При цьому, висновок у частині орієнтовного розміру відшкодування

⁴³³ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (дата звернення 10.08.2022)

⁴³⁴ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>; Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30 травня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>; Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного суду України № 4 від 31 березня 1995 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>; Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного суду України від 27 лютого 2009 року № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text; Відшкодування моральної шкоди: Міністерство юстиції України. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/vidshkoduvannya-moralnoi-shkodi> (дата звернення 10.08.2022)

моральних страждань є ймовірним, а остаточне рішення з цього питання є прерогативою суду.

Слід зазначити, що коло вище зазначених завдань належить до предмету судової психологічної експертизи і вирішується саме за допомогою спеціальних знань експерта-психолога, – що відповідає змісту статті 1 Закону України «Про судову експертизу»⁴³⁵.

На сьогодні визначення розміру моральної шкоди є одним із найбільш затребуваних видів судово-психологічних досліджень, які проводяться як відповідно до Методики психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди, включеної до Реєстру методик проведення судових експертиз за реєстровим кодом 14.1.75, так і за іншими підходами та способами, які активно застосовуються науковцями і практичними психологами. При цьому, якщо у частині технології проведення дослідження моральних страждань особи у фахівців не виникає суттєвих розбіжностей, оскільки ці ознаки визначені чинним законодавством України і Постановами Пленуму Верховного суду України, то питання щодо професійної компетентності судового експерта-психолога, суб'єктів експертної оцінки та власне методів і методик розрахунку розміру відшкодування моральної шкоди є найбільш дискусійними⁴³⁶.

З урахуванням значної кількості запитів на проведення зазначених досліджень, а також збільшення кількості фахівців-психологів, які мають намір здійснювати судово-експертну діяльність, наріла нагальна необхідність вироблення єдиних критеріїв професіографії і механізму підготовки фахівців високого наукового рівня, здатних надати об'єктивні висновки на основі використання спеціальних знань, у тому числі – за експертною спеціальністю 14.1 «Психологічні дослідження». Вітчизняний та зарубіжний досвід експертної дидактики орієнтує на багатоступеневу систему професійного навчання, в якій післядипломна освіта займає

⁴³⁵ Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 10.08.2022)

⁴³⁶ Палиюк В. П. Моральный (неимущественный) вред: Возмещение морального (неимущественного) вреда по законодательству Украины : монографія. Київ: Право, 1999. 231 с. ; Чернадчук В. Д. Відшкодування моральної шкоди при порушенні трудових прав: Автореф. дис. ... к.ю.н.. Київ, 2001. 14 с. URL: <https://cutt.ly/8Rt5oNS>; Крикунов О. В. Цивільний позов про компенсацію моральної шкоди в кримінальному процесі України: Автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 18 с. URL: <https://cutt.ly/yRo1rwr>; Андрієнко О. А. Психологічний зміст компенсації моральної шкоди в нормотворчій та правозастосовчій діяльності : автореф. дис... канд. психол. наук. Київ, 2009. 17 с. URL: <https://cutt.ly/zRt3T5c> (дата звернення 25.08.2022)

вагоме місце і наразі успішно реалізується в судово-експертних установах Міністерства юстиції України.

Модель професіограми судового експерта, що розробляється для її застосування у процесі підготовки судових експертів, є багаторівневою складною системою, яка складається з таких структурних компонентів: мотиваційний (особистісна, загальнокультурна та соціальна ланки), предметно-практичний (дидактико-методичний, методологічний, спеціально-науковий, інформаційний, економіко-правовий та ін.); сфера саморегуляції (психологічна компетентність, самооцінка, аутокомпетентність). Безумовно, у всій системі професіограми вагома роль відводиться компетентності фахівця, яка полягає у наявності в нього відповідної вищої освіти, досвіду професійної діяльності в сферах науки і практики. Отже, професійна компетентність судового експерта визначає володіння на належному рівні спеціальними знаннями, з урахуванням таких психолого-правових особливостей судово-експертної діяльності, як складний науковий характер та інтенсивність інтелектуальної праці, її нерегульована тривалість за умов виконання невідкладних і особливо важливих завдань з експертного забезпечення правосуддя; суспільно впливова за наслідками значення робота, висока соціальна відповідальність за результати праці; морально-психологічне навантаження й напруженість; прояви морально-психологічного тиску на експерта тощо⁴³⁷.

На нашу думку, розроблення моделі професіограми судового експерта-психолога потребує також врахування надзвичайно «критичного», специфічного характеру його професійної діяльності, який полягає у значній кількості факторів, що можуть негативно вплинути на успішність його праці. Така специфічність полягає у тому, що діяльність судового експерта-психолога пов'язана із безпосереднім контактуванням із підекспертними особами, які переживають великий діапазон деструктивних емоцій – горе, відчай, розгубленість, страх, сором, образу, злість та інші інтенсивні негативні відчуття. Це потребує дотримання експертом-психологом певного балансу між емпатією (свідомим співпереживанням актуальному емоційному стану, вмінням проникнути у внутрішній

⁴³⁷ Ткаченко Н. М. Удосконалення професійної підготовки судового експерта – важливий фактор розвитку експертної дидактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 203-214.

світ підекспертної особи) та неупередженістю, об'єктивністю дослідження. Крім цього, праця експерта-психолога постійно пов'язана із інформаційно негативним навантаженням у процесі психологічного аналізу юридично значимих подій, ситуацій, які мають у крайній мірі негативний соціальний, правовий та моральний зміст; Це додає праці експерта-психолога значного стресового навантаження та нерідко призводить до стану емоційного вигорання.

Власне, саме з вище зазначеними проблемами найбільш стикаються експерти у процесі проведення судово-психологічної експертизи щодо вирішення питань, пов'язаних із відшкодуванням моральної шкоди. І ці проблеми, перш за все вимагають від експерта - психолога навичок саморегуляції (аутокомпетентності).

Оскільки на сьогодні існує можливість здійснення експертами трудової діяльності самостійно або у складі юридичної особи, що не є державною спеціалізованою установою, професіографічна модель діяльності судового експерта-психолога розробляється з урахуванням особливостей як судово-експертної діяльності, так і його професії. Указане дозволить оптимізувати організацію і проведення спеціальної підготовки фахівців-психологів, а також забезпечити проведення судово-психологічних експертиз (у тому числі – щодо вирішення питань, пов'язаних із відшкодуванням моральної шкоди) на високому науково-методичному та методологічному рівнях, з дотриманням принципів законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження⁴³⁸.

⁴³⁸ Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 11.08.2022)

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аніщенко О. В., Данильченко О. Л. Збитки як предмет судової економічної експертизи у кримінальному провадженні. *Судова економічна експертиза*. 2019. С. 367-377 URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/338/359/>
2. Антонова М. М. Вплив науково-методичного забезпечення щодо проведення судових експертиз в Україні. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. матер. кр. ст. (м. Київ 23 квіт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 17-19. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/8989>
3. Афонін Д.С. Загальнонаукова сутність моделювання в судово - криміналістичних експертизах. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 березня 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 238 – 243.
4. Афонін Д.С. Загально-наукова та методологічна сутність методу моделювання при вирішенні завдань судово-трасологічних експертиз. *Sciences of Europe*. 2021. № 64. С.15-19 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zagalnonaukova-ta-metodologichna-sutnist-metodu-modelyuvannya-pri-virishenni-zavdan-sudo>
5. Бараняк В., Несімко О. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2017. Вип. 884 (16). С. 218-222 URL: <http://ena.lp.edu.ua>
6. Біленчук П.Д., Ковальова В.В., Шульга О.О., Стрілець Г.А. Сучасна класифікація методів судової експертизи. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58(2). С. 118-123. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)_24). URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> > [irbis_nbuv](http://www.irbis-nbuv.gov.ua) > [cgiirbis_64](http://www.irbis-nbuv.gov.ua)
7. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень: підручник Київ: АБУ, 2002. 480 с.
8. Бурчинський В. Г., Воронов Т. В., Гуров О. М. Проектування закономірних зв'язків у судово-медичній практиці. Повідомлення друге: Моделювання і конструювання судово-медичних детермінацій. *Український судово-медичний вісник*. 2009. № 24 (2). С. 4–7.
9. Бухгалтерський словник/за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. Житомир: ПП"Рута", 2001. 224 с.

10. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8.07. 2010 року № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. Дата оновлення: 09.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
11. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник К.: НІОС, 2000. 416 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2005. 683 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. У. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1035 с.
15. Винберг А.И. Общая характеристика методов экспертного исследования. *Общее учение о методах судебной экспертизы*. М. ВНИИСЭ. 1977. Вып. 28. С. 54-94
16. Вітер Д. В. Судово-економічна експертиза у доведенні обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню при розслідуванні злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 403-414. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/341/362/>
17. Вітлінський В.В. Моделювання економіки. навч. посібник. К. КНЕУ, 2003. 408 с.
18. Габор С.С. Ефективність як економічна категорія. *Інноваційна економіка*. Тернопіль. 2012. № 7. С. 14–17;
19. Галабурда М.К. Фінансове забезпечення економічної політики в Україні: дис. канд. екон. наук: спец. 08.01.01 Київський національний економічний ун-т. Київ, 2003. 282 с.
20. Гаспарян С.Г. Сутність і зміст кадрового забезпечення експертних установ України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2. Том 3. 2018. С. 16-19. URL: http://lj.kherson.ua/2018/pravo02/part_3/5.pdf
21. Герасименко І.М. Оцінка ефективності системи управління підприємства в контексті організаційного розвитку. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2011. № 4. URL: http://www.nbu.gov.ua/e_journals/PSPE/2011_4/Gerasimenko_411.htm.

22. Гетьман Г. М. Моделювання особи невідомого злочинця (криміналістичні засоби, методи та технології): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 21 с.

23. Гонгало С. Й. Електронні документи як об'єкти судової техніко-криміналістичної експертизи та їх класифікація. *Адвокат*. 2013. № 1. С. 33-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2013_1_8

24. Гончар В.В., Обухова Н.А, Методи нематеріальної мотивації персоналу на промислових підприємства у кризовий період. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2015. Випуск 2 (12).Том 3. С.133-140

25. Гончаренко В.Г. Організаційні та правові проблеми судової експертизи в Україні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. С.1-5 URL http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files.pdf

26. Горбач-Кудря І. А. Експертиза звуко- та відеозапису: поняття, завдання та методи дослідження. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів: матеріали кругл. столу: (Київ, 25 лютого 2015)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 143 с.

27. Грицанов А. А. Всесвітня енциклопедія філософії. М. АСТ, Мн. Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.

28. Гриценко В.В. Сутність і категоріальна відмінність понять “інститут” та “інституція”. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_4/6.pdf

29. Губанова І. В. Особливості моделювання ймовірності банкрутства за допомогою дискримінантних моделей та їх застосування в судовій економічній експертизі. *Бізнес Інформ*. 2021. № 2. С. 88–93. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-2-88-93>;

30. Діловодство й архівна справа: ДСТУ 2732:2004. URL:[https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004\(1\).pdf](https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004(1).pdf)

31. Довідник кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України від 19.04.2012 р. № 611/5. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0611323-12>

32. Дончик М. П., Коваль І. Ф. Щодо поняття та складу збитків. *Вісник наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2018. Том 1. № 10. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5453>

33. ДСТУ ISO 9000:2007. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. URL: https://dbn.at.ua/_ld/11/1128_432_iso9000-1-.pdf

34. Дубинін О. А. Види графічних моделей у судовій автотехнічній експертизі. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 18. С. 47-51.

35. Економіко-математичне моделювання: навч. посіб. Тернопіль: ТНЕУ «Економічна думка», 2008. 704 с.

36. Економіко-математичне моделювання: навчальний посібник / за ред. О.Т. Іващука. Тернопіль: ТНЕУ «Економічна думка», 2008. 70 с.

37. Енциклопедичний словник бізнесмена: Менеджмент, маркетинг, інформатика / Під заг. ред. М.І.Молдованова. К.: Техніка, 1993. 856 с.

38. Єсіпова Л. О. Цивільно-правова сутність понять збитки та шкода. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 33–36

39. Жадан Н. В., Сучасні технології та їх значення в експертній діяльності. Судова експертиза: проблеми сьогодення та перспективи розвитку: колективна монографія / Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз. Дрогобич. «ПРОСВІТ». 2020. 406 с. URL: http://Indise.in.ua/sites/default/files/2020-07/Monografia_2020.pdf

40. Журавель В.А. Правові, організаційні та дидактичні проблеми вдосконалення експертної діяльності. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя: матеріали круглого столу* (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків: ХНДІСЕ, 2020. С.28-33

41. Завадський Й.С., Осовська Т.В., Юшкевич О.О. Економічний словник. Київ: Кондор, 2006. 356 с.

42. Заяць Р. Я. Методологія та організація криміналістичного забезпечення боротьби зв злочинністю. *Криміналістичний вісник*. 2022. № 1 (37).С.7-16 <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua> › download

43. Звіт Державної аудиторської служби України, її міжрегіональних територіальних органів за 2021 рік. URL: https://statewatch.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/Analitichno_statystychnyu_zvit_I_pi

44. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз»на 1 січня 2021 URL: <https://minjust.gov.ua> › 2020-rik-7460

45. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики

проведення судових експертиз»на 1 січня 2019 URL: <https://minjust.gov.ua/m/2018-rik-5799>

46. Звіт Рахункової палати за 2021 рік. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2021/ZVIT_RP_2021.pdf

47. Інструкції про порядок призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів експертною службою Державної прикордонної служби України: затв. наказом Державної прикордонної служби України від 07.08.2009 № 594 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0881-04#Text>

48. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: затв. наказом Міністерства юстиції України 12 грудня 2011 року № 3505/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text>

49. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз і Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства України від 08.10.1998 № 53/51. Експертне забезпечення правосуддя. Міністерство юстиції України URL: <https://minjust.gov.ua/m/1-kvartal-2021-roku>.

50. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

51. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України: затв. наказом Служби безпеки України від 29.05.2015 № 371 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15#Text>

52. Інформація щодо судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ за 2018 рік. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-sudovih-ekspertiv-yaki-ne-e-pratsivnikami-derjavnih-spetsializovanih-ustanov-za-2018-rik-stanom-na-01042019>

53. Казаров А.О. Принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з дорожньо-транспортними пригодами. *Теорія та практика судової експертизи і*

криміналістики. 2020. Вип. 22. С. 260-271. URL: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.20>

54. Капустник К.В., Хомутенко О.В. Застосування методу моделювання при виконанні судових економічних експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 427-431

55. Карнаух Б. Протиправність, шкода і чисті економічні втрати: до постановки проблеми. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 267-273. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpr_2013_1_28.

56. Касич А.О., Ілющенко Б.М. Показники та критерії якості роботи науково-дослідної установи. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. № 2 (68). С.60-67 URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/2992/1/20161115_502.pdf.

57. Кислий В. М. Організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2011. 224 с.

58. Кірейцев Г.Г. Фінансовий менеджмент : навч.посібник 2-е вид., перероб. та доп. К.: ЦУЛ, 2002. 495 с.

59. Кіщак І. Т., Глубоченко К. О., Саваріна І. П. Економічні втрати України в результаті військової ескалації. *Modern Economics*. 2020. № 19(2020). С. 58-62. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V19\(2020\)-10](https://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-10).

60. Клименко Н.І. Висновок експерта як джерело доказу в судочинстві. *Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів*: матеріали наук.-практ. Конф. (Київ, 31 бер. 2011 року). Київ, 2001. С. 73-76.

61. Клименко Н.І. Судова експертологія: курс лекцій: навч. посібник. К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. 521с.

62. Климчук М. П., Комісарчук Ю. А., Марко С. І., Стецик Б. В. Судова комп'ютерно-технічна експертиза у кримінальному провадженні: навч. посіб. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 112 с.

63. Климчук М.П. Інформаційна цінність висновку експерта, як джерела доказів у кримінальній справі. *Правова інформатика*. 2011. № 3-4 (31). С. 81-88

64. Клочко А.М. Поняття та зміст кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. №1. С. 42-51

65. Ключев О.М. Реформування базового законодавства України з питань забезпечення правосуддя –нагальна потреба часу. Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя: матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 7-11

66. Ключев О.М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові, та організаційні аспекти. *Теорія і практика судової експертизи та криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 102–117.

67. Ковальов К.М. Оптимізація законодавства у сфері судово-експертної діяльності. Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя: матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків: ХНДІСЕ, 2020. С. 21-24

68. Ковальчук О.О. Судово-економічна експертиза: теоретичний аспект. *Управління розвитком*. 2014. № 12. С. 49-51 URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/8199/1/%d0%9a%d0%be %d0 %b2%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d1%87%d1%83%d0%ba.pdf>

69. Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 6.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

70. Кожевников В. В., Аксьонов В. В. До питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в системі МВС України. Theoretical and practical scientific achievements: research and results of their implementation: collection of scientific papers «Scientia» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), February 12, 2021. Pisa, Italian Republic: NGO European Scientific Platform. P. 8-10., URL: <https://doi.org/10.36074/12.02.2021.v2>

71. Колган В.П. Моделювання як метод пізнання у криміналістичному судочинстві. *Університетські наукові записки*. 2008. №2 (26). С.214-220.

72. Колесніченко І.М. Інституціональна економіка: конспект лекцій. Х. ХНЕУ, 2008. 216 с.

73. Колмаков В.П. О методах, приемах и средствах в советской криминалистике. *Правоведение*. 1965. № 4. С. 118.;

74. Командиров О. В., Левченко О. В. Перспективи застосування BIM-технології (BUILDING INFORMATION MODELING) в

будівельно-технічній експертизі URL:
<https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.60>

75. Комісаров М. Л., Комісарова Н.О. Використання графічного моделювання в транспортно-трасологічній експертизі *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. - Вып. 58(2). - С. 418-421. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%282%29__79

76. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

77. Копча В.В. Тактика використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2017. Вип. 47. Том 3. С. 107-114.

78. Коротаєв В.М. Порівняльний аналіз адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичного дослідження в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С.115-119. URL: <https://er.dduvs.in.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2587/24.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

79. Короткий тлумачний словник української мови: близько 7000 слів. За ред. Д.Г. Гринчишина. К. Видавн. центр Просвіта, 2004. 608 с.

80. Коршенко В. А. Судова телекомунікаційна експертиза як джерело доказів під час розслідування кіберзлочинів. *Jumalul juridic national: teorie i practica*. 2017. № 2. С. 192

81. Костін О.Ю., Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Окремі аспекти кадрового забезпечення інституту судових експертів. *Економіка, фінанси, право*. 2019. № 7. С.26-32

82. Кофанов А.В. Деякі аспекти проблематики підготовки судових експертів, їх взаємодії з керівництвом та оцінка проведених ними досліджень. *Криміналістичний вісник*. Київ. 2013. № 2 (20). С. 107-115.

83. Кравченко О.А. Правові та організаційні проблеми регулювання судово-експертної діяльності. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». 2013. Том 26 (65). № 1. С. 233–237

84. Кравчук Т.О. Оцінка висновку експерта та його доказове значення в адміністративному судочинстві України. *Інноваційні рішення у сучасній економіці*. 2016. № 6 (6). С. 1-13

85. Краткий философский словарь. Под редакцией А.П. Алексеева. Издание 2-е, переработанное и дополненное. ПБОЮЛ М.А. Захаров, 2001. 496 с.

86. Кредісов В. Роль біхевіоральних чинників у побудові ринкової інституційної системи. *Економіка України*. 2003. № 12. С. 46–50.

87. Крижна В.В. Принципи судової експертизи. Організація судово-експертної діяльності. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку*: збірник матеріалів круглого столу. Київ: Навч.-наук. ін-т підгот. фахівців для експертно-криміналіст. підрозділів НАВС, 2015. 444 с.

88. Криміналістика: підручник. В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

89. Криміналістика: навчальний посібник / за заг. ред. Є.В. Пряхіна Львів: ЛьвДУВС, 2010. 540 с.

90. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

91. Крисань Т. Є. Збитки як категорія цивільного права України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. С.21

92. Кузьмін Д.Л. Обліково-правові аспекти збитків і шкоди. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. *Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз*. 2007. Випуск 3(9). С. 112-127.

93. Лазебний А.М. Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. Вип. 1 (3). С. 85–90

94. Литвинцева Г.А. Словарь терминов по институциональной экономике. М. 2001. URL: <http://vocable.ru/dictionary/96>

95. Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*.

2015. Вип. 15. С. 149–156., URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trsek_2015_15_21
96. Лозовий А.І., Сімакова-Єфремян Е.Б. Актуальні питання реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2014/PDF/26.pdf
97. Лопатьєв А.О. . Моделювання як методологія пізнання. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2007. № 8. С.4-10
98. Лук'яненко С. В. До питання про об'єкти дослідження судової економічної експертизи. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.16.17.html>
99. Лукач М.О. Типи лінгвістичних моделей та їх застосування для розв'язання лінгвістичних задач. URL: http://science.lp.edu.ua/sites/default/files/Papers/19_151.pdf
100. Мазниченко Ю. О. , Шведова О. В. Методологічні аспекти автоматизованого дослідження матеріалів цифрового звукозапису. *Криміналістика и судебная экспертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. / Мінюст України, КНДІСЕ; редкол.: А. В. Янчук, О. М. Олійник, О.Г. Рувін та ін. К., 2015. Вип. 60.* URL: <http://kniise.com.ua/upload/document/original/fa86b1534b.pdf>
101. Малая советская энциклопедия. Том 6 под ред. Б. А. Веденский 3-е издание Гос. науч. изд-во «Бол совет. энциклопедия». Москва. 1959 г. 1307 с.
102. Малигіна В. Д., Холодова О.Ю., Акімова Л.М. Методологія наукових досліджень: монографія. Рівне: НУВГП, 2016. 247 с.
103. Манжула А.А. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності науково-дослідних установ в Україні: поняття та сутність *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Ч. 1. Том 2. С. 40 – 43.
104. Математичні моделі та методи оцінювання фінансового стану підприємства / А. О. Азарова, О. В. Рузакова. Вінниця: ВНТУ, 2010. 172 с.
105. Метод моделювання в криміналістичній діяльності URL: <http://um.co.ua/4/4-13/4-136059.html>
106. Методика «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз», реєстраційний код 11.0.08, ДНДІСЕ, 2003 URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/>
107. Методика «Дослідження інформації на цифрових носіях», реєстраційний код 10.9.07. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/search>

108. Методика «Визначення вартості майна», реєстраційний код 12.1.15, ХНДІСЕ, 2004 URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/>

109. Методика визначення швидкості руху транспортних засобів під час зіткнення з урахуванням їх деформації та руйнування, реєстраційний код 10.1.01 URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/search>

110. Методика експертного дослідження електронних пристроїв транспортних з метою визначення параметрів їх руху, реєстраційний код 10.0.16 URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/>

111. Методика оцінки ефективності науково-дослідних робіт / В.А. Карпов, Т.С. Корольова, А.З. Підгорний. Одеса: ОДЕУ. Ротапринт, 2005. 19 с.

112. Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів: затв. наказом Міністерства юстиції України, Фонду державного майна України від 24.11.2003 № 142/5/2092. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1074-03#Text>

113. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: Наказ Міністерства економіки України № 14 від 19.01.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06>

114. Методологія наукових досліджень: підручник / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань. Харків: Право, 2019. 368 с.

115. Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях): навч. посіб. Суми: СНАУ, 2020. 220 с.

116. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. / І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін.; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). К.: ВПЦ "Київський університет". 2018. 607 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Methodol.pdf>

117. Методологія та організація наукових досліджень: підручник / В. П. Бобилев, І. І. Іванов, Ю. С. Проїдак. Дніпро: ІМА-пресс, 2014. 644 с.

118. Міністерство юстиції України.
<https://minjust.gov.ua/m/departament-ekspertnogo-zabezpechennya-pravosuddya>

119. Моніторинговий звіт за 2020 рік Міністерства юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції., URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/19/20210119145116-22.pdf>

120. Моніторинговий звіт за 2021 рік / відпов. ред. к.ю.н. Олійник О.М. – <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa>. – 662 с.

121. Мочерний С.В. Основи економічних знань. Київ: Академія, 2000. 303 с.

122. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Ксенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. / С.В. Мочерний (ред.) Л. Світ, 2005. Т. 2. С. 563

123. Мулик Т. О., Мулик Я. І. Теоретичні основи судово-економічної експертизи: аналіз наукових поглядів. *Економічний простір*. 2021.

№ 165. URL: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/28127.pdf>

124. Мулик Я.І. Нормативно-правове забезпечення економічної експертизи: стан та вдосконалення. *Економіка та суспільство*. 2021. № 28 URL:

<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/480>

125. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/>

126. Новошицька В. І. Право та Економіка. Щодо визначення поняття збитків у сфері господарювання. URL: <https://jpch.donnu.edu.ua>

127. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики \ Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. Ред. Б.З. Мильнера. М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180 с.

128. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб.; 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. 240 с.

129. Орлов Ю.Ю., Чернявській С.С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні URL: https://vkslaw.knu.ua › images › verstka › 2_201

130. Осипенко І.П., Пророченко В.В. Висновок експерта в досудовому розслідуванні. *Юридичний науковий електронний журнал* 2020. № 2. С.399-402 URL: http://lsej.org.ua/2_2020/106.pdf

131. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта . авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Х. Право, 2016. 928 с.

132. Особливості призначення і проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням: науково-методичні рекомендації. Кол. авторів. Харків: ХНУВС, 2015. С.60

133. Остропілець А. В. Основні напрямки науково-методичного забезпечення діяльності судово-експертних установ України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16), Т. 3. С. 177-181.

134. Остропілець А.В. Принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). Т. 3. С. 197-202;

135. Остропілець В.Р., Правове забезпечення судово-експертної діяльності: сучасний аспект. URL: [https://archive-criminology.com.ua > download](https://archive-criminology.com.ua/download)

136. Павленко И.Г. Подходы к определению экономической сущности понятия “эффективность”. *Экономика и управление*. 2006. №1. С. 35–38

137. Павлова І.І. Нематеріальна мотивація як чинник економічної безпеки підприємства. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2013. Випуск №2 (6). С.197-202 URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/4927/197%20-%20202.pdf?sequence=1&isAllowed=y>;

138. Паспорт бюджетної програми на 2021 рік за КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз». URL: [https://minjust.gov.ua > 2021-rik-7405](https://minjust.gov.ua)

139. Паспорт бюджетної програми на 2022 рік за КПКВК 3601070 «Проведення судової експертизи і розробка методики проведення судових експертиз». URL: [https://minjust.gov.ua > 2022- rik-8960](https://minjust.gov.ua)

140. Петрова І.А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків: ХНУВС, 2012. 541 с.

141. Пиріг І. Поняття та зміст експертної діяльності органів внутрішніх справ. *Право України*. 2011. № 1. С. 255–261

142. Пиріг І.В. Принципи судово-експертної діяльності та їх співвідношення з принципами судової експертології. *Правова позиція*. 2016. № 1 (16). С.106-113. URL: <http://www.legalposition.umsf.in.ua/archive/2016/1/17.pdf>

143. Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія, Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ: Ліра, 2015. 430 с.

144. Поліщук В.А. Особливості експертного експерименту під час проведення судових компютерно-технічних експертиз. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). URL: <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnuk/article/view/41/25>

145. Поліщук І.Ю. Збитки, їхній економічний зміст та відображення в бухгалтерському і податковому обліках. *Незалежний аудитор*. URL: <http://nndes.org.ua/news/item/54-%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0>

146. Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС, затв. наказом МВС України від 21.09.2020 № 675 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text>

147. Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію та атестацію судових експертів Державної прикордонної служби України: затв. наказом Державної прикордонної служби України від 23.11.2010 № 891 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1246-10#Text>

148. Положення про Експертну службу МВС України: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text>, URL: <https://minjust.gov.ua/m/1-kvartal-2022-roku>

149. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: затв. наказом Міністерстві юстиції України від 03.03.2015 № 301/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text>

150. Полякова М.В., Рукавішников В.С., Шабля О.М. Особливості експертних досліджень файлових структур, типових для функціонування окремих інтернет-браузерів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 10. С. 526–532

151. Попова І. М. Правове регулювання засвідчення копій електронних документів. *Правова інформатика*. 2011. № 31. С. 43-49.

152. Порядок складання бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, звітності фондами загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування: затв. наказом Мініфіну від 24.01.2012. № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-12#Text>

153. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF#Text>

154. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 року № 795

155. Постанова Пленуму Верховного Суду України №8 від 30.05.1997 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>

156. Пошкодження майна підприємства внаслідок воєнних дій: чи варто розраховувати на відшкодування та як підтвердити втрати? URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/210310_poshkodzhennya-mayna-pdprimstva-vnasldok-vonnikh-dy-chi-varto-rozrakhovu

157. Про атестацію наукових працівників: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.1999 р. № 1475. Дата оновлення: 26.01.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1475-99-%D0%BF#Text>

158. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

159. Про впорядкування умов оплати праці працівників Експертної служби МВС України: Наказ МВС України від 26.11.2015 р. № 1518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0656-18#Text>

160. Про затвердження Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України», затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 № 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text>

161. Про дослідження стану судово-експертного забезпечення питань діяльності фондового ринку: Звіт Асоціації «Українські фондові торговці». Київ, 2018. 19 с. URL:

<http://www.aust.com.ua/docs/news/4321.pdf>

162. Про національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>

163. Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету: Наказ Міністерства фінансів України від 28.01.2002. № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0086-02#Text>

164. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: Постанова КМУ від 02.07.2008 р. № 595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text>

165. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII *Відомості Верховної Ради України*. 1992. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

166. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 трав. 2006 р. № 361/2006, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>

167. Про кримінальні санкції щодо ринкових зловживань: Директива 2014/57/ Європейського парламенту та Ради від 16.04.2014 р. URL: <https://www.pard.ua/download.php?downloadid=751>

168. Про судово-експертну діяльність в Україні: Проект Закону України від 06.08.2013. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT0587>

169. Про судово-експертну діяльність та самоврядування судових експертів: проект закону від 22.11.2021 № 6284-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73258

170. Про судову експертизу та самоврядування судових експертів: Проект закону від 03.04.2018 № 8223. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63780

171. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

172. Про умови оплати праці працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції та внесення змін до

постанови Кабінету Міністрів України від 30.03.2011 р. № 314: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 р. № 1127. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2018-%D0%BF#Text>

173. Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності («Крайнівські читання»): Матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (23 грудня 2021 р. м. Київ); за ред. проф. В. Л. Федоренка / НДЦСЕ судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін`юсту. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 162 с.

174. Про Державний бюджет на 2021 р.: Закон України № 1082-IX від 15.12.2020. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#n137>

175. Про Державний бюджет на 2022 р.: Закон України № 1928-IX від 02.12.2021. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#n139>

176. Про Державний бюджет на 2020 р.: Закон України № 294-IX від 14.11.2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#n113>

177. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11. 1992 № 2801-XII. Дата оновлення 13.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

178. При судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XX

179. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні Закон України від 16.07. 1999 № 996-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>

180. Проект Закону про судово-експертну діяльність № 6284 від 05.11.2021 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154

181. Проект Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=feb8ff4a-45ed-4b18-a273-2b79f3bd0dac&title=ProektSpilnogoNakazu>

182. Проект Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди

від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=feb8ff4a-45ed-4b18-a273-2b79f3bd0dac&title=ProektSpilnogoNakazu>

183. Проект Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=feb8ff4a-45ed-4b18-a273-2b79f3bd0dac&title=ProektSpilnogoNakazu>

184. Прохоров-Лукин Г. Судова експертиза: поняття та види об'єктів інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 6. С. 17-24. URL: <http://www.inprojournal.org/wp-content/uploads/2016/12/0616-1-017-024.pdf>

185. Рабінович П.М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 22-26 URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8496/05-Rabinovych.pdf?sequence=1>

186. Рак Г.В. Кошторисне фінансування бюджетних установ у системі казначейського обслуговування бюджету Економічний аналіз: зб. наук. праць Тернопіль: ВПЦ. ТНЕУ. "Економічна думка", 2014. том 17. № 1. С. 160-166.

187. Рева Т. М. Електронні документи як об'єкт судової економічної експертизи Криміналістичний вісник. 2019. № 2 (32). С.55-58

188. Репешко П.І. Питання державного регулювання судово-експертної діяльності в країнах пострадянського простору та реформування системи правоохоронних органів в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 127-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpsek_2012_12_21

189. Роголін С. В. Застосування методу моделювання в дослідницькій практиці судових експертиз. URL: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.016>

190. Романів С. Р., Будник Л. А., Савченко С. І. Судово-економічна експертиза в Україні: її економічна сутність та кадрове забезпечення. *Економічний простір*. Випуск 23. 2018. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/23_2018_ukr/61.pdf

191. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе: практ. пособие. М.: Право и закон, 1996. 224 с.

192. Саблук П.Т. Інституційні засади трансформацій в аграрній сфері: доп. на 13-х річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 20-21 червня 2011 р. / П. Т. Саблук. К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2011. 64 с.

193. Садовский В.Н. Основание общей теории систем. Логико-методологический анализ. М.: Наука, 1974. 279 с.

194. Самойленко С. М. Методологія сучасних неідентифікаційних балістичних досліджень URL: <https://doi.org/10.33270/02212202.29>

195. Самощенко И.С., Никитинский В.И. Некоторые проблемы методологии изучения эффективности правовых норм. Проблемы социологии права. Вильнюс, 1970. вып.1. С. 34-45

196. Михайленко О., Пасечко З. Про роль прокуратури у підвищенні ефективності координації діяльності щодо боротьби зі злочинністю. *Вісник прокуратури*. Київ. 2008. № 5(83). С. 37-44

197. Саушкін О. В., Ханянець А. А., Бондарєва А. Г., Сулим С. В. Метод натурного моделювання при проведенні комплексної судово-медичної, транспортнотрасологічної та автотехнічної експертизи. URL: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.68>

198. Сегай М. Л. Судова експертологія – наука про судовоекспертну діяльність. *Вісник / Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2. С. 740-762 URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/journals>;

199. Сегай М.Я., Форіс Ю.Б. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу». Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посібник. КНДІСЕ, Акад. адвокатури; за заг. ред. В.Г. Гончаренка. 2-вид., перероб. і доп. К. : Юрінком Інтер, 2010. С. 3-60.

200. Середня заробітна плата по Україні за останні роки URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/ukraina/>

201. Сімакова-Єфремян Е. Б., Балинян Т. Є., Дереча Л. М. Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. 2010. Вип. 10. С. 151—161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpsek_2010_10_26

202. Сімакова-Єфремян Е.Б. До питання про методи та методики експертних досліджень. Сучасні проблеми розвитку судової

експертизи: зб. матер. засідання “круглого столу”, присвяченого 10-річчю створення Севастопольського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса (Севастополь, 10–11 черв. 2010 р.) / МЮУ, ХНДІСЕ. Х.: ХНДІСЕ, 2010. С. 31–33.

203. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/predmet>

204. Сметанюк О.А. Етимологія категорії «ефективність управління організацією». Актуальні проблеми економіки. 2009. № 8. С. 136-140

205. Степанова С.В. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження: дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2018. 264 с.

206. Стефанишин О. Б. Теоретичні основи визначення сутнісних характеристик, функцій та складових фінансового забезпечення суб'єктів господарювання. Глобальні та національні проблеми економіки. Вип. 10. 2016. С. 40–43.

207. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. К. : Атіка, 2007. 624 с.

208. Стрижак О.О. Поняття інституту: основні підходи до визначення суті та змісту. *Економіка та держава*. 2016. № 8. С. 38–43. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3573&i=5>

209. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ України та напрямки їх діяльності: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2009. 16 с. URL: <http://www.disslib.org/henezys-systemy-sudovo-ekspertnykh-ustanov-v-ukrayini-ta-naprjamky-yikh-dialnosti.html>

210. Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності: реалії та перспективи: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 19 лютого 2021 року) / За заг. ред. О. П. Куманської-Нор; уклад. Хомич Н.П., Струк І.О., Калініченко М.М., Тарасенко Л.Л. – Л.: ЛНДІСЕ Мінюст. України, 2021. 148 с.

211. Судова експертологія: підруч. для підгот. здобувачів освіт. ступеня «магістр» за спец. 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність» / В.М. Тертишник, В.В. Варава, О.В. Сачко; за заг. ред. В.М. Тертишника. Харків: Право, 2021. 280 с.

212. Судова медицина. Медичне законодавство: Підруч. для студ. вищ. мед. навч. закл. IV р.акр. Кн. 1: Судова медицина / за ред. В.Ф. Москаленка, Б.В. Михайличенка. – у 2-х кн. К.: Медицина, 2011. 448 с.

213. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпро: Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

214. Теорія та практика проведення судових експертиз за напрямками інженерних, економічних, товарознавчих видів досліджень та оціночної діяльності: монографія/ за ред. Хомутенко В.П., Костіна О.Ю. Одеса, 2017. 350 с.

215. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч. посіб. / [авт. кол. : О. В. Воробей, А. В. Кофанов]. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2011. 312 с.

216. Типовые модели и алгоритмы криминалистического исследования / Под ред. В.Я. Колдина. М., 1989. 79 с.

217. Ткаченко Н. М. Актуальні питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2012. Вип. 12. С. 120-126 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpsek_2012_12_20.

218. Ткаченко Н.М. До питань кадрового забезпечення науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. Вісник ОНДІСЕ. Випуск 1. 2017. С. 75-80. URL: <http://ondise.od.ua/DOC/VisnykONDISE%2012017.pdf>

219. Ткаченко Н.М. Особливості державного управління в сфері судово-експертної діяльності (на прикладі Міністерства юстиції України) URL: <https://khrife-journal.org/article/download>

220. Ужва А.М. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посіб. Миколаїв. 2019. С.228

221. Усюк Т.В. Загальне та особливе у дефініціях теорії інституціоналізму. Сталий розвиток економіки. *Всеукраїнський науково-виробничий журнал.* URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/2518/1/SRE_2011_5_169-173.pdf

222. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди; редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

223. Фінанси: вишкіл студії . За ред. д.е.н., проф. С.І. Юрія. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 357 с.

224. Форіс Ю.Б. Судово-експертне право: поняття, предмет, система. Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.- метод. збірник / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: О. Г. Рувін (відповід. ред.) та ін. К., 2016. Вип. 61. С. 108–117).

225. Хамидуллин Ф.Ф. Формирование институциональной среды развития системы малого предпринимательства : автореф. дис. канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория». Казань, 2007. 20 с.

226. Хитра І. О. Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень. Міжнародна науково-практична конференція 10 квітня 2020 рік Луцьк, Україна МЦНД т.2 С.76-77 URL: [https://ojs.ukrlogos.in.ua > article > download](https://ojs.ukrlogos.in.ua/article/download)

227. Ходикіна І.В. Підходи до оцінки ефективності управління персоналом. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. 2015. Вип. 2(4). Ч. 2. С.115-120

228. Хомутенко А.В. Сутність та передумови інституціональної модернізації управління державними фінансами України. Економіка та держава. № 1, 2018. С. 91-96.

229. Хомутенко А.В. Сучасна парадигма управління державними фінансами України: монографія. К.: ФОП Гуляєва В.М., 2019. 384 с.

230. Хомутенко А.В., Хомутенко В.П. Мотигін Д.В. Проблематика вирішення експертних завдань із визначення упущеної вигоди. URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/111-127.pdf>

231. Хомутенко В.П. Теоретичні підходи до оцінки ефективності судової економічної експертизи. Науково-практичне видання. Вісник ОНДІСЕ. 2019. Вип. № 5. С. 346-349

232. Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Актуалізація питання розробки методики проведення судових експертиз з оподаткування транзитних операцій в умовах порушення митного режиму. Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції 12 березня 2021 року: збірник наукових праць. Вінниця: ВНТУ, 2021. 932 с. С. 653-655. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/fiip/fiip2021/paper/viewFile/11296/9405>

233. Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Алгоритм проведення економічної експертизи з питань оподаткування

зовнішньоекономічних операцій в умовах порушення митного режиму «транзит». Актуальні питання та перспективи розвитку судової експертизи та криміналістики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 3 вересня 2021 року) / відп. ред. А. І. Черемнова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 179-181

234. Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Деякі аспекти визначення упущеної вигоди внаслідок війни в Україні. Фінансові інструменти сталого розвитку економіки: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (12 травня 2022 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. С.263-257. URL:

<https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4517/2022%20%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0>

235. Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Дуалістична природа судової експертизи. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v2_2022/18.pdf. С.139-147

236. Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Теоретичні аспекти економічних втрат українських підприємств унаслідок військової агресії Російської Федерації як предмету судово-економічної експертизи. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. № 3 (21). С. 79-90. URL: <https://maup.com.ua/ua/ekspert.html>

237. Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Теоретичні та практичні аспекти застосування методу моделювання при виконанні судово-економічних експертиз. *Економіка, фінанси, право*. 2019. № 5. С.9-14

238. Хомутенко О. В. Застосування інформаційного підходу до вивчення судово-економічної експертизи як процесу взаємопов'язаних операцій з інформацією. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип.9.

URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2009/Номутенко.pdf

239. Череп А.В., Стрілець Є.М. Ефективність як економічна категорія. *Ефективна економіка*. 2013. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1727>

240. Цивільне право України. Підручник. За ред. О.В. Дзера, Н.С.Кузнецової. К. Юрінком Інтер, 2021.С.864

241. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

242. Чеберяк П.П. Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 83-88.

243. Чмиленко Ф.О., Жук Л.П. *Методологія та організація наукових досліджень: посібник до вивчення дисципліни*. Д.: РВВ ДНУ, 2014. 48 с.

244. Шарманська В. М., Шарманська С. О., Головка І. В. *Судова бухгалтерія: навч. посіб.* Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 454 с.

245. Шепітько М.В. Дотримання принципу незалежності судово-експертної діяльності в Україні. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. 100-річчю від дня народження д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України М. В. Салтевського (7-8 листоп. 2017 р., м. Харків). Харків, 2017. С. 80–81.

246. Шерстюк В.М. *Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності* : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Х. : Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого, 2007. С. 93.

247. Шигун М.М. Економічне моделювання в наукових публікаціях: бібліометричне дослідження. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2008. Вип. 2 (11). С 350-383.

248. Шляхов А., Ромашов А. Судебно-бухгалтерская экспертиза. Социалистическая законность. 1971. № 5. С. 28-32.

249. Шляхов А.Р. О классификации методов судебной экспертизы. Рефераты науч.общюна теор.семинаре-криминалитические чтения. М. ВНИИСЭ. 1977. С.3-11

250. Шульженко А.В. Принципи та особливості судово-експертної діяльності. *Право і суспільство*. 2016. № 2 (2). С. 195–199

251. Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с. URL:

<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6020>

252. Щербаковський М.Г. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпро: Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

253. Щербаковський М. Г. Типові завдання судово-експертного дослідження. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 6-11

254. Щербаковський М.Г. Деякі питання оцінки висновку експерта. *Правничий часопис Донецького університету*. 2002. № 1 (7). С. 57 – 61

255. Щербаковський М.Г. Методологія дослідження феномена судових експертиз. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3 (75). С. 133–142.

256. Davis Lance and North Douglass. Institutional Change and American Economic Growth. *The Journal of Economic History*, Volume 30, Issue 1, March 1970, pp. 131-149. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-economic-history/article/abs/institutional-change-and-american-economic-growth-a-first-step-towards-a-theory-of-institutional-innovation/11DD82AA18202971D9C3EDCFBC72011A#article>;

257. Global Organized Crime Index. 2021 URL: <https://globalinitiative.net/>

258. Van Boom W. H. Pure Economic Loss / Willem H. van Boom, Helmut Koziol, Christian A. Witting (eds.). Wien; N.-Y., 2004. 214 p.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Монографія

За редакцією Хомутенко А.В., Костіна О.Ю.

Автори:

Костін О.Ю. (розділ 1, п.1.2, п.1.3, розділ 3, п.3.1), Хомутенко А.В. (розділ 1 п.1.1, п.1.2, п.1.4, розділ 2, п.2.1, п.2.2, розділ 3, п. 3.2., п. 3.3, розділ 4, п.4.1, п.4.2, п.4.3), Хомутенко В.П. (розділ 1 п.1.1, п.1.3, п.1.4, розділ 2, п.2.1, п.2.3, п.2.4, розділ 3 п. 3.1, п. 3.2., п. 3.3, п.3.4, розділ 4, п.4.2, п.4.3), Ткаченко Н.М. (розділ 1, п.1.2, розділ 2, п.2.2, розділ 4, п.4.4), Луценко І.С. (розділ 1, п.1.3, розділ 2, п.2.1), Лебеденко А.Ю. (розділ 1, п.1.4, розділ 3, п. 3.4), Мотигін Д.В. (розділ 3, п.3.4, розділ 4 п.4.1), Світлоока В.Ф. (розділ 2, п.2.4, розділ 4, п.4.3), Щербініна О.В. (розділ 2, п.2.3), Авімов Я.А. (розділ 3, п.3.3).

Формат 60x84/16. Наклад 300 прим. Ум.-друк. арк. 12,1.

Друк цифровий. Папір офсетний.

Підписано до друку 17.10.2022 р. Замовлення № 33521

Надруковано з макету замовника

Друкарня ФОП Гуляєва В.М.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6205

Київська обл., м. Обухів, вул. Малишка, 5

067 178 37 97

drukaryk.com